

MÂLİK B. EL-HÂRİS EL-EŞTER'İN İLK DÖNEM SİYASİ HADİSELERDEKİ ROLÜ*

Kenan AYAR**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde İslam toplumunda ortaya çıkan ve etkileri tarih boyunca devam eden siyasal ayrılıkların oluşumunda ve siyasetin şekillenmesinde Küfeli Malik el-Eşter'in oynadığı rolü tartışmaktır. İlgili araştırmada Küfe'de muhafefetin ortaya çıkışı, el-Eşter'in lider konumuna gelişi ve şehirdeki faaliyetleri üzerinde durulmaktadır; Hz. Osman'ın öldürülmesi olayında ve Hz. Ali'nin hilafet makamına getirilmesinde oynadığı rol irdelenmektedir; dönemin politikalarında ve iç savaşlarındaki tesirleri incelenmektedir; son olarak da bu şahsın İslam tarihinde siyasî yapının şekillenmesine ve siyasî ayrılıkların oluşumuna etkileri değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mâlik el-Eşter, Küfe, Hz. Osman, Hz. Ali.

ABSTRACT

THE ROLE OF MÂLİK B. AL-HÂRİTH AL-ASHTAR IN THE POLITIC EVENTS OF THE EARLY ISLAMIC PERIOD

The aim of this paper is to examine the role of Malik al-Ashtar from Kufa who affected on the formation of the first political separations and shaping political system in the period of Caliphs Othman and Ali in the Muslim community and the effects of this event throughout the Islamic history. In this context, this paper analyzes the rising of opposition in Kufa; the leadership of al-Ashtar and his actions in the city; his role on the being killed of the Caliph Othman and on his role of making Ali Caliph, his place in the politics and civil war on his own time, and lastly, his role on the forming of political system and struggles in the history of Islam.

Key Words: Mâlik al-Ashtar, Kûfa, Caliph Othman, Caliph Ali.

Giriş

İlk devir İslam tarihinde meydana gelen en önemli hadiselerden birisi, çoğu bedevi kültürüne sahip kabileler halinde yaşayan ve alışageldikleri bir devlet geleneğine sahip olmayan Arapların, İslam dini sayesinde dini ve siyasî bir birlik oluşturmalarıydı. Hz. Muhammed'in vefatıyla bazı Arap kabileleri bu birlikten ayrılmak için girişimde bulundularsa da, devletin başına geçen Hz. Ebû Bekir buna izin vermedi, birliği yeniden tesis ederek Bizans ve Sasanî imparatorluklarına karşı fetih harekâtı başlattı ve asker ihtiyacını karşılamak

---

** Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi.

için Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinde yaşayan Arapları askeri seferlere katılmaya çağırdı. Bu çağrıya uyanlar, memleketlerinden aileleriyle birlikte ayrılarak kabileler halinde orduya katıldılar. İlk savaşlarda elde edilen başarılar, hem orduya katılımı artırdı; hem de fetihlerin devamını sağladı.

İkinci Halife Hz. Ömer, orduya katılan Arapları, fetihlerin devamının ve ele geçirilen bölgelerin güvenliğinin sağlanması için yeni kurulan garnizonlara yerleştirdi. Daha önce göçebe olarak yaşamaya alışkın olan birçok kabile, ilk defa bu garnizonlarda yerleşik hayata geçti ve diğer kabileler ile birlikte yaşamaya başladı. Böylece Araplar, kısa bir zaman içinde sadece eski inançlarını terk edip yeni bir dine girmekle kalmadılar, aynı zamanda yabancı oldukları topraklarda yeni koşullarda yaşamaya başladılar.

İlk iki halife, izledikleri politikalar sayesinde bu değişim sürecini kontrol etmeyi ve yönlendirmeyi başardılar. Ancak üçüncü halife Hz. Osman döneminde bir taraftan fetihlerin yavaşlaması, diğer taraftan halife ve yöneticilerin takip ettikleri politikalar, sözü edilen değişim sürecini yaşayan İslam toplumunda muhaliflerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. İslam sayesinde siyasi, sosyal ve ekonomik kazanımlar elde etmiş olan Müslümanların mağdur olmaya başlamaları, muhaliflerin sayısını artırdı ve eyleme geçmelerini kolaylaştırdı. Muhalifler ilk başkaldırıyı, Kûfe'de valiyi değiştirerek gerçekleştirdiler. Bu eylem, diğer eyaletlerdeki yönetim muhaliflerini cesaretlendirerek halifenin öldürülmesiyle neticelenen isyana katılmalarına yol açtı. Bu olay, İslam toplumunda siyasi birliğin parçalanmasına ve Hz. Ali döneminde iç savaşların yaşanmasına neden oldu.

Bu çalışmada, Kûfe'de söz konusu isyanı başlatan, dönemin iç savaşlarına ve siyasi olaylarına etki eden, Hz. Ali'nin en önemli adımları arasında yer alan Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in hayatı, idari ve siyasi faaliyetleri incelenecek ve fitne döneminde yaşanan hadiseler ışık tutulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, önce Mâlik el-Eşter'in muhalefet lideri oluncaya kadar bilinen faaliyetleri ele alınacak, sonra Hz. Osman dönemindeki muhalefeti ve Hz. Ali'nin idaresinde iktidar adına yaptığı faaliyetleri incelenecektir.

1. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Dönemlerinde Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in Faaliyetleri

Asıl adı Mâlik b. el-Hâris b. Abdiyağûs b. Mesleme olan el-Eşter, Yemen kökenli Mezhic kabilesinin Neha' koluna mensuptur.¹ Doğum

¹ el-Eşter'in tam ismi Mâlik b. el-Hâris b. Abd Yeğûs b. Mesleme b. Rebîa b. el-Hâris b. Cüzeyme b. Sa'd b. Mâlik b. en-Naha'dır. Bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut ty., VI, 213; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temimî (354/965), *Kitâbü's-Sikât*, I-IX, thk. Şerefuddin Ahmed, yy. 1975, V, 389; İbn Hacer,

tarihi ve çocukluğu hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmamaktadır.² Hicri 11. yılda (632) Rasûlullah'a gelen Neha' heyeti içinde yer almadığı,³ bu tarihten önce Müslüman olduğu halde Hz. Peygamber'i görmediği anlaşılmaktadır.⁴

Eşter, Hz. Ebû Bekir'in halifelîği sırasında ilk İslam fetihleriyle birlikte tarih sahnesine çıkmış, yapılan cihat çağrısına uyarak orduya katılmak amacıyla Medine'ye gelmiş, halife tarafından burada toplanan askerlerle birlikte Suriye cephesine gönderilmiş ve bölge komutanına büyük bir kahraman olarak tanıtılmıştır.⁵ Fiziki yapısıyla dikkat çeken Eşter,⁶ Suriye cephesinde çok sayıda savaşa katılmış, askeri dehası ve kahramanlığıyla kendini göstermiş, birlik komutanlıkları yapmış,⁷ bölgenin fethi için dönüm noktası olan Yermük Sava-

Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalanî (852/1448), *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, X, 10. Neha' kabilesinin nesebi dördüncü babadan Mezhic'e ulaşmaktadır. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 213; el-Müberred, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezid, (285/898), *Nesebü Adnân ve Kahtân*, thk. Abdulaziz el-Meymunî er-Rackutî, Matbaatu Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, yy. 1936, s. 20. Metin içinde Mâlik b. el-Hâris yerine onun ünlü lakabı "el-Eşter" elif lamsız "Eşter" şeklinde kullanılacaktır.

² el-Vâkîdî'nin naklettiği bir rivayete göre, Eşter Hz. Peygamber döneminde Hz. Ali'yi tanımış, birlikte bazı savaşlara katılmış ve ona sempati duymaya başlamıştır. Bu yüzden o ailesiyle birlikte Suriye bölgesindeki fetihlere katılmak için Medine'ye geldiğinde, Hz. Ali'ye konuk olmuştur. Bkz. el-Vâkîdî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer (207/823), *Futûhu's-Şâm*, I-II, Dâru'l-Cil, Beyrut ty., I, 68. Eşter Hz. Ali'yi 10/631 yılında Yemen'e seriyeye komutanı olarak geldiğinde tanımış olabilir. Hz. Ali'nin bu seriyesi hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 23; et-Taberî, Ebû Cerir Muhammed b. Abdillah (310/922), *Târîhu'l-Umeme ve'l-Mulûk*, I-V, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1407, II, 197, 205; Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 101-112.

³ Neha' kabilesinden 200 kişilik bir heyet hicretin 11. yılında Rasûlullah'a gelerek Müslüman olduklarını bildirip biat etmiş ve bu kabile irtidat olaylarına karışmayarak İslama bağlı kalmıştır. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 346, V, 531-533; Taberî, *Târîh*, I, 253, 298; Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 100-101.

⁴ Eşter'in ilk tabiinden olduğu hakkında bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 213; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 10; el-Mizzî, Ebu'l-Haccâc Abdurrahman b. Yûsuf (742/1342), *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'ir-Ricâl*, I-XXXV, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1400/1980, XXVII, 128.

⁵ Vâkîdî'nin naklettiğine göre Hz. Ebû Bekir, Medine'de toplanan 9.000 kişilik askeri gücü Suriye'ye gönderirken bölgedeki komutanı Hâlid b. Velid'e bir mektup ile Şam'ın fethini emretmiş ve kendisine Yemenliler ile Mekkelilerin kahramanlarını gönderdiğini, özellikle kahraman olarak kendisine Amr b. Ma'dikerib ile Mâlik b. el-Hâris'in (el-Eşter) yeteceğini bildirmiştir. Bkz. Vâkîdî, *Futûh*, I, 68-69.

⁶ Kaynaklarda geçen bazı ifadelerden Eşter'in uzun boylu, kemikli ve pehlivan yapılı bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Minkarî, Nasr b. Muzâhim (212/827), *Vak'atu Sıffîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382/1962, s. 254-255; Vâkîdî, *Futûh*, II, 66; Abdurrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannaf*, thk. Habiburrahmân el-A'zamî, Beyrut, 1403, V, 460; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 10; İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemalüddin Yûsuf (874/1470), *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, Kahire 1929, I, 105.

⁷ Vâkîdî, *Futûh*, I, 275, II, 227, 251; Ya'kübî, Ahmed b. Ebî Ya'küb b. Cafer (284/897), *Târîhu'l-Ya'kübî*, I- II, Dâru Sâdr, Beyrut ty., II, 142; el-Belâzuri, Ahmed

şında (13/634) düşman ordusunun önde gelen askerleriyle yaptığı mübarezeleri kazanarak başarılar göstermiştir.⁸ Bu savaşta bir gözünü kaybettiği için kendisine “göz kapağı ters çevrilmiş” anlamına gelen “el-Eşter” denmeye başlanmış ve zamanla bu lakapla meşhur olmuştur.⁹ Yermük savaşından sonra başta Halep ve Dımaşk olmak üzere bölgedeki şehirlerin fethinde önemli yararlılıklar göstermiş,¹⁰ düşmanın en güçlü askerleriyle yaptığı mübarezeleri kazanarak Müslümanların cesaretini artırmış, zafer kazanmalarında etkili olmuştur.¹¹

Irak ordusuna destek vermek amacıyla Suriye cephesinden Kâdisiye'ye gönderilen takviye kuvvet içinde yer alan Eşter, Kadisiye Savaşı'na¹² (15/636) ve Irak bölgesinin fethine katılmıştır.¹³ İbn A'sem el-Kûfi'nin (314/926) naklettiğine göre o, Cezîre bölgesinin fethiyle

b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Futûhu'l-Buldân*, thk., Rıdvân Muhammed Rıdvân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1403, s. 168.

⁸ Vâkîdî, *Futûh*, I, 91, 135, 151; ed-Dineveri, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd (282/895), *el-Ahbârü't-Tvâl*, thk., Abdulmun'im Âmir, Kahire 1960, s. 120; Taberî, *Târîh*, II, 338; İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasan (571/1175), *Târîhu Dımaşk*, I-LXX, yy. ty., LVI, 379-380.

⁹ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire 1960, s. 586; ez-Zehebi, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, (*'ahdu hulafâi'r-râşidin*), thk. Abdusselâm Tedmuri, Beyrut 1987, s. 593; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVI, 380, II, 158. el-Eşter'in kelime anlamı için bkz. İbn Manzûr, Muhammed b. Mukkarrem el-İfrikî el-Misrî (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut ty., IV, 393-394; es-Sivâsi, Muhammed b. Abdilvâhid (681/1283), *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, I-VII, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., VI, 364; Zeyn b. İbrahim b. Muhammed b. Muhammed b. Bekr (970/1563), *el-Bahru'r-Râik*, I-VII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty., VI, 48. el-Makdisî'nin bir rivayetinde göre Eşter Sıffin'de düşmanına karşı saldırırken kendisini şöyle tanıtmıştır: “Ben kesmek ve parçalamak (*şetr*) ile ünlü Eşter'im, Iraklı erkek engerek yulanıyım.” Bkz. el-Makdisî, Ebû Zeyd el-Mutahhar b. Tâhir (355/967), *Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh*, I-VI, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire ty., V, 218.

¹⁰ Bkz. Vâkîdî, *Futûh*, I, 91, 135, 151, II, 254, 270, 285; Taberî, *Târîh*, II, 338. Ya'kûbî'nin naklettiğine göre Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Halep'in fethi esnasında toplanan Rumlar üzerine Eşter komutasındaki bir birliği göndermiştir (Ya'kûbî, *Târîh*, II, 142).

¹¹ Vâkîdî, *Futûh*, I, 224-225.

¹² Vâkîdî, *Futûh*, II, 192. Suriye bölgesi komutanı Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh halifenin talimatıyla daha önce takviye güç olarak Irak'tan gelen askerlerin sayısını on bine tamamlamış ve başlarına Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yeğeni Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs'ı komutan tayin ederek Kâdisiye'ye göndermiştir. Eşter bu ordunun Temimli Ka'ka'a b. Amr kumandasındaki bin kişilik öncü süvari birliği içinde yer almış, savaşın ikinci günü sabah erkenden Kâdisiye'ye ulaşarak savaşa iştirak etmiştir. Taberî, *Târîh*, II, 358; Dineveri, *Ahbâr*, s. 120. Taberî'nin Seyf b. Ömer'den naklettiği bir rivayete göre Eşter, Kâdisiye Savaşı'na katılmamıştır (Taberî, *Târîh*, II, 338). Ancak diğer tarihçilerin verdiği bilgiler ve Eşter'in Kâdisiye savaşıyla ele geçen Sevâd arazileri üzerinde, fetihten dolayı hakkı olduğunu iddia edenlerin başında yer alması Seyf'in bu rivayetinin doğru olmadığını göstermektedir. Kâdisiye Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 143-145; Belâzuri, *Futûh*, s. 255-262; Taberî, *Târîh*, II, 378-434.

¹³ Vâkîdî, *Futûh*, II, 192; Taberî, *Târîh*, II, 358; Dineveri, *Ahbâr*, s. 120.

görevlendirilen İyâz b. Ğanm idaresinde Rakka ve Ruha'nın fethine iştirak etmiş, emrine verilen bin kişilik süvari kuvvetiyle Âmid (Diyarbakır) ve Meyyâfârikîn'in (Silvan) fethiyle görevlendirilmiş, burada idaresindeki asker sayısı az olmasına rağmen askerinin çok olduğu izlenimi vererek, önce Âmid arkasından Meyyâfârikîn'i anlaşma yaparak barış yoluyla ele geçirmeyi başarmıştır (18-19/639-640).¹⁴

Kaynaklar, Eşter'in bu askeri faaliyetlerinden sonra yaklaşık on yıl (20-29/640-650) boyunca hangi faaliyetlerde bulunduğu hakkında bilgi vermemektedir. Öyle anlaşılıyor ki o, Cezîre bölgesinin fethinde bulunduktan sonra Küfe'ye¹⁵ dönmüş, Irak'ın fethine katılan Neha'lılar¹⁶ ile birlikte burada yaşamaya başlamıştır. Hz. Ömer döneminde divan teşkilatı kurulunca¹⁷ Küfe'deki müslümanlar ganimet

¹⁴ İbn A'sem, Ebû Muhammed b. Ahmed b. A'sem el-Kûfî (314/926), *Kitâbu'l-Futûh*, Beyrut, 1986, I, 249-253, 258-259; krş. Asri Çubukçu, "İyâz b. Ganm", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 498. Ancak Cezîre'nin fethini anlatan diğer kaynaklar Eşter'in bölgedeki askeri faaliyetlerini zikretmezler. Bkz. Vâkıdî, *Futûhu's-Şâm*, II, 154-164; Belâzurî, *Futûh*, 176-179; Mahfuz Söylemez Küfe'nin Cezîre bölgesinin fethinde üs olarak kullanıldığını belirtmektedir. Bkz. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadârlîğe Küfe*, Ankara 2001, s. 22. Ayrıca İbn Asâkir, (*Târîhu Dimaşk*, LVI, 373-74) Hz. Ömer'in Câbiye'de yaptığı konuşma hakkında görgü tanığı olarak Eşter'den nakledilen birkaç rivayeti kaydetmiştir. Muhtemelen bu rivayetlere dayanarak Abdülkerim Özaydın Hz. Ömer'in Câbiye'deki toplantısında Eşter'in emirler arasında bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Eşter", *DİA*, XI, 486. Bu rivayetlere dayanarak onun Hz. Ömer Kudüs'ü teslim almak için bölgeye geldiğinde Câbiye'de yaptığı toplantıda hazır bulunduğu söylenebilirse de bu bilgi erken dönem kaynaklarında yer almamaktadır. Câbiye hakkında bilgi ve kaynak için bkz. Mustafa Fayda, "Câbiye", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 538.

¹⁵ 17/638 yılında Hz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından kurulan Küfe, çoğu bedevi kökenli, farklı bölgelerden gelen Arapların kabile düzenine göre yerleştirildiği bir ordugâhtı. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 150-152; Belâzurî, *Futûh*, s. 274-276; Taberî, *Târîh*, II, 477, 482. Küfe'nin yerleşim birimi olarak tespit edilmesi ve yerleşim planı hakkında geniş bilgi için bkz. Taberî, *Târîh*, II, 479-480. Belâzurî kurulduğunda şehre yerleşen Yemenlilerin sayısının 12.000, Nizarlıların 8.000 kişi olduğunu, şehrin doğusuna Yemen kökenli kabilelerin batısına ise Nizarlı kabilelerin yerleştirildiğini kaydeder. Ayrıca Kâdisiye'de İslamiyeti kabul ederek Müslümanlarla birlikte savaşan 4000 İranlı'nın Temim kabilesiyle anlaşma yaparak Küfe'ye yerleştiği ve kendilerine 1000'er dirhem ata bağlandığı nakledilmektedir. Belâzurî, *Futûh*, s. 276, 279. Küfe'nin kuruluşu ve demografik yapısı hakkında geniş bilgi için bkz. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 151-152; Taberî, *Târîh*, II, 477-482; Söylemez, *Küfe*, s. 22, 95-176; Casim Avcı, "Küfe", *DİA*, XXVI, 339-340.

¹⁶ Kâdisiye savaşı öncesinde cihada katılmak için Medine'ye gelen üç bin Yemenli askerden üç yüzünün Neha' kabilesine mensup olduğu ve bunların Hz. Ömer tarafından Sa'd b. Ebî Vakkas ile birlikte Irak'a gönderildiği (Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 383) bu askerlerin aileleriyle birlikte Kâdisiye'ye geldikleri, bu sırada Neha'lılar içinde 700 bekâr kadının bulunduğu, bunların savaştan önce ve sonra askerlerle evlendikleri nakledilmektedir. (*Târîh*, II, 383, 433-434). Küfe'deki Neha'luların sayısı, Eşter gibi diğer bölgelerden gelenlerle birlikte artmış olmalıdır. Nitekim Taberî Haccâc b. Yûsuf'un Küfe valiliği döneminde (793-714) divâna kayıtlı 1000 Neha'lı askerinin bulunduğunu kaydeder (*Târîh*, II, 683).

¹⁷ Divan uygulaması Ya'kûbî'ye göre 20/642'de (Ya'kûbî, *Târîh*, II, 153), Taberî'ye göre ise 15/637 tarihinde başlamıştır (Taberî, *Târîh*, II, 452). Divan teşkilatı hakkın-

gelirleri yanında feyden¹⁸ her ay erzak ve fetihlere katılma tarihi ölçü alınarak yılda bir defa olmak üzere, 3000 ila 200 dirhem arasında değişen miktarlarda atâ almaya başladılar.¹⁹ Eşter ve kabilesine mensup şahıslar Küfe'de en yüksek atâ alanlar arasında bulunmaktaydı. İlk fetihlere katılan Eşter 3000 veya 2500, Kâdisiyye savaşında bulunan Neha' kabilesine mensup savaşanlar ise 2000 veya başarı durumuna göre 2500'er dirhem atâ almaktaydılar.²⁰

Küfe'nin nüfusu, ekonomik ve askeri bakımdan stratejik konumu yüzünden aldığı göçlerle kısa zamanda arttı.²¹ Ancak nüfus homojen değildi, aksine aralarında rekabet bulunan bedevi-hadari, güneyli-kuzeyli çeşitli Arap kabileleri ile diğer etnik ve dini gruplardan oluşmuştu ve bunlar devlet otoritesi tarafından kontrol ediliyordu. Bu durum ise erken dönemde yönetici ile yönetilenler arasında sorunların çıkmasına, bazı Küfelilerin halifeye müracaat ederek valilerini değiştirmesini talep etmelerine yol açtı. Hz. Ömer Sasanî güçlerine karşı savaşın sürdüğü bir dönemde komutanlık yapan Küfe valisi ile askerler arasında sorun çıkmasını istemedi ve halkın taleplerini dikkate alarak valilerini değiştirdi. Önce kurucu vali Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı 21/641-642'de azlederek²² yerine Ammâr b. Yasir'i atadı.²³

---

da geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 296-297; Belâzurî, *Futûh*, 550-551, 560; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 153-154; Taberî, *Târîh*, II, 452, 481-482; Gerd-Rüdiger Puin, *Der Divân von 'Umar Ibn al-Hattâb*, Bonn 1970, ss. 94-125; Mustafa Fayda, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (red. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1986, II, 107-176. Hz. Ömer Divan düzeni kuruluncaya kadar fey gelirlerini Müslümanlara ayırım yapmaksızın eşit olarak dağıtıyordu. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 193, 213; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 126; Fayda, Hz. Ömer'in Divan Teşkilâtı, II, 136-138. Küfe'de oluşturulan divânın başına Ebû Cübeyre atandı. Bkz. İbn 'Abd Rabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (327/939), *el-'Ikdu'l-Ferîd*, I-VII, thk. Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyarî, Abdüsselam Harun, Kahire 1965, IV, 163.

¹⁸ Fey, İslam devletinin gayri Müslim tebaadan aldığı cizye, haraç ve ticaret malları vergilerinin ortak adıdır. Geniş bilgi için bkz. Th. W. Juynboll, "Fey", *İA*, İstanbul 1993, IV, 584-585; Mustafa Fayda, "Fey", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 511-513.

¹⁹ Küfe'de Kâdisiye'den önceki savaşlarda yer alanlara (*ehlu'l-eyyâm*) 3000, Kâdisiye savaşında yer alanlara (*ehlu'l-Kâdisiyye*) 2000, bu savaşta üstün başarı gösterenlere 2500, bu savaşlardan hemen sonraki savaşlarda yerlerini alanlara (*er-revâdifu'l-ülâ*) 1000, bunlardan sonra gelenlere sırasıyla 500, 300 ve 200'er dirhem, ayrıca ilk fetihlere katılanların hanımlarına 300, Kâdisiye savaşına katılanlarınkine 200, diğer hanımlara ve çocuklara ise fark gözetilmeksizin yüzer dirhem yıllık atâ verilmeğe başlandı. Bir de herkese eşit miktarda aylık erzak tahsis edildi. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 452, 481-482; krş. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 153-154.

²⁰ Taberî, *Târîh*, II, 452; krş. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 154.

²¹ Küfe 17/638 yılında kurulduğunda nüfusu yaklaşık 25000 iken 22/643'te yüz bine çıktı. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 545.

²² Sa'd hakkında konak yaptırdığı, ganimetleri eşit dağıtmadığı, adil davranmadığı, namazı iyi kıldırmadığı gibi şikâyetlerde bulunularak azli istenmiştir. Bkz. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 155; Belâzurî, *Futûh*, 277; Taberî, *Târîh*, II, 479-481; el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Huseyn (346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, Mısır 1384/1964, II, 343.

Bir yıl içinde onu da görevinden alarak²⁴ yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi getirdi.²⁵ Kısa bir süre sonra onu da azledip²⁶ yerine Muğire b. Şu'be'yi tayin etti (22/643).²⁷ Vefat etmeden önce de Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın tekrar Kûfe'ye vali tayin edilmesini vasiyet etti.²⁸ Muhtemelen halife, şikâyetlerde gelir dağılımındaki dengesizlik faktörünün önemli olduğunu düşündü, artan devlet gelirlerini de hesaba katarak divana kayıtlı bütün askerlerin atâsını 4000 dirheme çıkarmayı istedi, ancak bunu gerçekleştiremeden vefat etti.²⁹

Kûfe'deki vali değişikliklerinde Eşter'in herhangi bir etkisinin olup olmadığı bilinmemekle birlikte, halifenin olaylara yaklaşımının ve yaptığı vali değişikliklerinin genel olarak Kûfelileri etkilediği, istedik-

²³ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 155; Belâzurî, *Futûh*, 398/277; Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali (346/956), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, Mısır 1384/1964, II, 343.

²⁴ Anlatıldığına göre Basralılar nüfuslarına göre ellerindeki arazi ve gelirlerin yetersiz olduğunu ileri sürerek Kûfe'nin idaresinde bulunan bazı yerleri Basra'ya bağlaması için Hz. Ömer'e müracaat ettiler. Gelir kaynaklarının azalacağını düşünen Kûfeliler buna karşı çıktılar ve validen haklarını koruması için halife katında girişimde bulunmasını istediler. Fakat Ammâr buna yanaşmadı. Bununla birlikte Hz. Ömer, Kûfe ve Basralıların birlikte fethettikleri bölgelerin paylaşımı sorununu tarafları memnun edecek şekilde çözdü. Bunun üzerine valinin tutumuna kızan ve çıkarlarını koruyamayacağını düşünen Kûfeli bir grup Hz. Ömer'e gelerek Ammâr'ın valilik yapabilecek dirayette olmadığını ve siyasetten anlamadığını söyleyip azledilmesini istedi. Taberî, *Târîh*, II, 543-544; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 30-32. Kûfe'deki kayıtlı asker sayısı arttıkça bunlara tahsis edilen atâ ve erzak sebebiyle şehrin giderleri de artmış, ileri gelenler bütçe açığı oluşmaması için daha duyarlı olmuşlar, şehrin gelirinin artmasını önemsemişlerdir.

²⁵ Taberî, *Târîh*, II, 544-545; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III,31-32. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kenan Ayar, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin İdari ve Siyasi Faaliyetleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, www.dinbilimleri.com/dergi, yıl:1, sayı: 3, 2001.

²⁶ Ebû Mûsâ, bazı Kûfeliler kölesinin bölgelerinde ticaret yaptığını bahane ederek onun azlını istedikleri için görevden alındı. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 545; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 32. Hz. Ömer arkadaşlarına Kûfe'ye güçlü bir vali tayin ettiğinde Kûfelilerin bu valiyi fâcir diye şikâyet ettiklerinden, zayıf valiyi de hakir gördüklerinden yakındı ve kendisine yardımcı olmalarını istedi. Bkz. Belâzurî, *Futûh*, s. 278; Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892-3), *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Suheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Beyrut, 1996, XIII, 345. Hz. Ömer'in bu ifadesinden Sa'd b. Ebî Vakkâs ile Ebû Mûsâ'yı güçlü, Ammâr b. Yâsir'i ise zayıf kişi olarak nitelendirdiği anlaşılmaktadır.

²⁷ Belâzurî, *Futûh*, s. 278; Belâzurî, *Ensâb*, XIII, 344, 345; Taberî, *Târîh*, II, 534; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III,33. Muğire b. Şu'be halifeye, "Zayıf müslümanın dindarlığı kendine, zayıflığı ise senin ve Müslümanların aleyhinedir. Güçlü ve katı olanın gücü senin ve Müslümanların lehine, katılığı ise kendi aleyhinedir." diyerek güçlü birisini tayin etmesini önermiştir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, XIII, 345; Taberî, *Târîh*, II, 545; krş. Belâzurî, *Futûh*, s. 278; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 155.

²⁸ Hz. Ömer, vefatından kısa bir süre önce kendisinden sonra yerine geçecek halifeye, valilerini bir yıl görevde tutmasını, Kûfe'ye Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı vali tayin etmesini ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra valiliğinde bırakmasını vasiyet etmişti. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 138 (Vâkîdî); krş. Taberî, *Târîh*, II, 590.

²⁹ Taberî, *Târîh*, II, 452; krş. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 154.

leri takdirde valilerini değiştirebilecekleri anlayışına sahip olmalarına yol açtığı,³⁰ Kûfe'nin idaresinin diğer eyaletlerden daha zor olduğunu gösterdiği söylenebilir.

2. Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Eşter'in Faaliyetleri

2.1. Eşter'in Kûfe'de Muhalefet İçinde Yer Alış Süreci

Kaynaklarda Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarında Eşter'in herhangi bir faaliyetinden söz edilmemekte, ancak 29/650'de bir protesto eylemiyle onun adı zikredilmeye başlanmaktadır. Eşter'in yönetim karşıtı eylemlere girişmesinde Hz. Osman'ın politikaları ile Kûfe'deki valilerin icraatları etkili olmuştur. Şunu ifade etmek gerekir ki, Hz. Osman da Hz. Ömer gibi hilafeti döneminde diğer şehirlerden farklı olarak en çok vali değişikliğini Kûfe'de yapmak zorunda kalmıştır. Önce selefının vasiyetine uyararak Kûfe valisi Muğire b. Şu'be'yi azledip yerine Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tayin etmiştir (24/644).³¹ Yaklaşık bir yıl sonra Sa'd'ı görevinden alarak yerine ana bir kardeşi Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt'³² atayınca (26/647),³³ bu karara hem ileri gelen sahabiler hem de Kûfeliler tepki göstermişlerdir. Sa'd'ın eleştirisine muhatap olan Velid, "Bu mülktür, bir gün birisi tarafından, ertesi gün bir başkası tarafından yenir" diyerek halifeye yakınlığın tayin edilmesindeki rolüne işaret etmiş, Sa'd da ona, "Sizler artık bu görevleri bir saltanat haline getirdiniz"³⁴ diyerek yönetimin hanedanlığa dönüştü-

³⁰ Julius Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1960, s. 103.

³¹ Belâzürî, VI, 138; Taberî, *Târîh*, II, 590; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 79-80.

³² Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan Velid b. Ukbe, Hz. Peygamber tarafından Mustalik oğullarının zekâtını almaya gönderilmiş ve görevini yapmadan geri dönüp onların zekât vermediğini söyleyerek Hz. Peygamber'in onlar üzerine asker gönderme kararı almasına sebep olunca Velid'in fâsık olduğuna işaret eden Hucurât surenin 6. âyeti "Eğer bir fâsık size bir haber getirirse, bunu araştırın..." gelmiştir. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Me'ârif*, thk. Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî, 2. baskı, Beyrut 1390/1970, s. 139; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 145. Mes'ûdî ise Rasûlullah'ın Velid b. Ukbe hakkında "cehen-nemlik" dediğini nakleder (Mes'ûdî, *Murûc*, II, 344).

³³ Taberî'nin Seyf b. Ömer'den naklettiği bir rivayete göre vali Sa'd b. Ebî Vakkâs beytûlmalden aldığı borcu vadesi geldiğinde geri ödeyememiş, beytûlmalden sorumlu Abdullah b. Mes'ûd borcu ertelemeyerek hemen ödenmesini istemiş, aralarında çıkan tartışmada birbirlerine ağır sözler söylemişler, Kûfelilerin bir kısmı Sa'd'ın bir kısmı da İbn Mes'ûd'un haklı olduğunu ileri sürünce şehir halkı ikiye bölünmüş ve bu çekişme İslam şehirlerinde meydana gelen ilk anlaşmazlık olmuştur. Taberî, *Târîh*, II, 595-596; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 82.

³⁴ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 138-139 (Ebû Mihnef ve Vâkıdî); İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 83. Hz. Osman'ın İbn Mes'ûd'u değil de Sa'd'ı azletmesi dikkat çekicidir. Adem Apak halifenin bu kararı vermesinde, halife seçimi esnasında Sa'd'ın Hz. Ali'yi desteklemesinin ve Emevî ileri gelenlerinin onu etkilemelerinin tesiri olabileceğini ileri sürer. Bkz. Adem Apak, "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", *U.Ü.İ.F.D.*, c. VII, sayı: 7, Bursa 1998, s. 496. Ancak halifenin merkezi otoriteyi sağlamak amacıyla böyle bir tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır.

günü ifade etmiştir. Bu sözler karşısında beytülmalden sorumlu İbn Mes'ud da şaşkınlığını dile getirmiştir.³⁵ Medine'de bulunan şura üyesi Talha ve Zübeyr, halifeyi yaptığı bu atamadan dolayı eleştirip uyarılmışlardır.³⁶ Küfe halkı ise halifeye tepkilerini, “*Rasûlullah'ın sadık, tecrübeli, âlim ve mülayim bir dostunu azlederek yerine fâcir, ahmak ve serseri kardeşini görevlendirdi*” diyerek dile getirmişlerdir.³⁷ Küfe'de yönetime karşı eleştiriler, Velid'in valilik yaptığı dönemde artmıştır.³⁸ Bu eleştirilerin en sertleri, 21/641-642 yılından beri Küfe'de beytülmal sorumluluğu yanında İslam'ı ve Kur'an'ı öğretmekle meşgul olan³⁹ İbn Mes'ud'dan gelmiş ve onun eleştirileri yönetim karşıtlığını adeta meşrulaştırmıştır. Neha' kabilesinden İbn Mes'ud'un öğrencileri hocalarını destekler mahiyette hareket edince, Eşter onlara sahip çıkarak şehirdeki siyasi aktörlerden birisi haline gelmiştir. İbn Mes'ud görevinden ayrıldıktan sonra sert eleştirilere başlamıştır. Beytülmalden aldığı borcu vaktinde ödemeyen valiye baskı yaptığı için Hz. Osman İbn Mes'ud'a, “*Sen sadece bizim hazine memurumuzsun. Beytülmalden aldığı para için Velid'i sıkıştırma*” diye mektup yazınca halifeye kızan İbn Mes'ud, “*Ben müslümanların hazine memuru olduğumu düşünüyordum. Eğer sizin hazine göreviniz isem buna ihtiyacım yoktur*” diyerek görevinden ayrılmış,⁴⁰ halifeyi Kur'an ve Sünnetin yolundan ayrılmakla, bunları değiştirmekle ve sapıklığa düşmekle itham etmeye, Sa'd'ı azlederek Velid'i atamasını eleştirmeye, hatta daha da ileri giderek halifenin kanının helal olduğunu iddia etmeye başlamıştır.⁴¹ İbn Mes'ud, bu sözleriyle Hz. Osman'ın ilk iki halifenin yönetim anlayışından saparak hanedanlık benzeri bir idare

Nitekim daha sonra halife, İbn Mes'ud'u yetkisini sınırlandırarak valiye bağımlı kılmak istemiştir.

³⁵ Bkz. İbnu'l-Esir, el-Kâmil, III, 83.

³⁶ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 145; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 83.

³⁷ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 139 (Vâkıdî).

³⁸ Velid beş yıl Küfe valiliği yapmıştır. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 596, 608; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 83, 105.

³⁹ Ya'kübî, *Târîh*, II, 155; Belâzuri, *Futûh*, 398/277; el-Mes'udî, *Murûc*, II, 343.

⁴⁰ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 140, 146 (Ebü Mihnef). Ebü Mihnef, zaman zaman valilerin beytülmalden borç aldıklarını, ancak daha sonra geri ödeme yaptıklarını belirtiyor. Belâzuri, *Ensâb*, VI, 140. Abdullah b. Mes'ud'un sözleri, beytülmalde toplanan mal ve paraları ümmetin malı olarak gördüğünü ve görevi ümmet adına yürüttüğünü ve ümmete karşı sorumlu olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Velid'in tutumu ve Hz. Osman'ın ifadelerinden onların feyi artık devletin malı saydıkları ve bu yüzden keyfi tasarrufla bulunmakta herhangi bir sakınca görmedikleri anlaşılmaktadır.

⁴¹ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 146-147 (Ebü Mihnef). İbn Mes'ud'un bu sert ifadelerinin diğer bir sebebi, kendisine resmi mushafın oluşturulmasında ve teksirinde görev verilmemesi, teksir edilen Mushafların resmi nüsha sayılarak buna uymayan diğer nüshaların imha edilmesi emriydi. Bu durum devletin otoritesini artırırken yıllardır kendi kiraatıyla talebe yetiştiren İbn Mes'ud ve öğrencilerinin otoritelerini zayıflattı. Kur'an'ın teksiri ve İbn Mes'ud'un tepkisi hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Ebî Dâvûd es-Sicistânî (316/928), *Kitâbu'l-Mesâhif*, tahk. Arthur Jeffery, Kahire 1936, s. 13-18.

oluşturduğunun altını çizmekteydi. Bu durum hem ileri gelen ashabı hem de Eşter gibi ilk fetihlere katılarak yeni bir toplumsal statü elde eden kesimleri tedirgin etmeye başladı. Nihayet halifenin 29/650'de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra valiliğinden azlederek yerine genç akrabası Abdullah b. Âmir'i tayin etmesiyle bütün ordugahların idaresi Ümeyyeoglularının eline geçti. Bu haberi duyan bazı Küfeliler, İbn Mes'ûd'un söylemlerinin de tesiriyle⁴² halifeyi protesto ettiler.⁴³ Bu amaçla toplananlara Neha' kabilesinden Kümeyl b. Ziyâd ve Amr b. Zürâre b. Kays, birer konuşma yaptılar. Amr konuşmasında halifenin bilerek hakkı terk ettiğini ve kötü kimseleri iyilere vali yaptığını ifade ederek halkı halifeyi azledip Hz. Ali'ye biat etmeye çağırıldı. Vali Velid, bu eyleme müdahale etmek istediye de Eşter onu engelledi ve çatışmaya meydan vermemek için, toplanan insanları yatıştırarak dağılmalarını sağladı.⁴⁴ Bu olayı öğrenen Hz. Osman, Amr b. Zürâre'nin Şam'a sürgün edilmesini emretti.⁴⁵ Amr'i başta Eşter olmak üzere Abdullah b. Mes'ûd'un Neha' kabilesinden meşhur öğrencileri Alkame b. Kays en-Neha'î (ö. 62/682)⁴⁶ ve Esved b. Yezid en-Neha'î (ö.75/694)⁴⁷ gibi ileri gelen Neha'lular teselli edip Kûfe'den yolcu ettiler.⁴⁸ Bu olaydan sonra Eşter'in şehirdeki siyasi gelişmelerde ve muhalif hareketlerde öne çıkmaya başlamasının, kabilesine mensup

⁴² Halifenin kâtibi Mervan'a göre Kûfe'yi yönetim aleyhtarı yapan Abdullah b. Mes'ûd idi. İbn Mes'ûd Medine'de göz hapsinde bulunurken cihada katılmak için halifeden izin istediğinde Mervan halifeyi, "İbn Mes'ûd Irak'ı aleyhine çevirdi, Şam'ı da aleyhine çevirmesini istiyor musun?" diyerek uyarılmış, onun Medine'den ayrılmasına izin vermesini engellemiştir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 147-148.

⁴³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 139.

⁴⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 139.

⁴⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 139. Halifeye göre Amr'ın zikredilen sözleri söylemesi cahil ve bedevi oluşundan kaynaklanmaktaydı. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 139. İbn Şebbe'nin naklettiği bir rivayete göre Hz. Osman'ın azledilmesi çağrısını ilk yapan şahıs Amr b. Zürâre imiş. İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe (262/876), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, 2. bs., Dâru'l-İsfahâni, Cidde 1973, III, 1146.

⁴⁶ Alkame b. Kays (ö. 62/682) Abdullah b. Mes'ûd'un seçkin talebesi, Kûfe fıkıh ve tefsir mektebinin önde gelen temsilcilerinden birisi olarak tanınmaktadır. Kûfe'de İbn Mes'ûd'un derslerine devam etti ve onun kıraat ve tefsirde olduğu gibi fıkıhta da en önde gelen talebesi oldu. Hz. Ali ile Sıffin Savaşı'na iştirak eden (37/657) ve burada aldığı yarayla total kalan Alkame Nehrevan'da (38/658) Hâriciler'e karşı savaştı. Alkame 62/682'de Kûfe'de vefat etti. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 86-92; Ahmet Özel, "Alkame b. Kays", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 467.

⁴⁷ Yemen'de Muaz b. Cebel'i gören ve ondan hadis dinleyen Esved b. Yezid (ö. 75/694) Kûfe'de Abdullah b. Mes'ûd'dan İslamî ilimleri tahsil etti. Birçok sahâbiden hadis alan Esved, ömrü boyunca zühd ve takvadan ayrılmadı ve ibadetleriyle darbimesel haline geldi. Kûfe'de 75/694'te vefat etti. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 70-75; Saffet Köse, "Esved b. Yezid", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 441-442.

⁴⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 139. Amr'ın sürgün edilmesine kızan Kindeli Kays b. Kahtân, valiyi ve halifeyi eleştirmiş ve onları görevden uzaklaştırmak için yemin etmiştir. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 139-140. Bu Yemen kökenli kabileler arasındaki dayanışmayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

muhalifleri korumasının, kabile dayanışması içinde hareket etmesinin yanı sıra, yönetimden dışlanan ileri gelen ashabın halifeyi eleştirmelerinin⁴⁹ muhalifleri cesaretlendirdiği görülmektedir.

Bu arada halife, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm, İbn Mes'ûd, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Eş'as b. Kays, Cerîr b. Abdullah gibi ileri gelen şahıslara hem verimliliği artırmak hem de onların gönlünü kazanmak için Irak'ın Sevâfi⁵⁰ denilen topraklarından iktalar dağıttı.⁵¹ Eşter gibi bölgenin fethine katılıp da bu uygulamadan yararlanamayan kişiler, halifenin bu kararından rahatsız oldular. Vali bunların nüfuzunu kırmak için Kûfe'ye daha sonra gelip yerleşenlere öncelik verdi ve onları şehirde söz sahibi yaptı.⁵² Bunun üzerine bölgenin fethine katılıp da mağdur olduğunu düşünenler ve şahsi kını olanlar, Velid'in azledilmesi için çalıştılar.⁵³ Bu arada yönetim aleyhine söylemlerini sürdüren İbn Mes'ûd, halife tarafından Medine'ye çağrıldı. İslam'ı ve Kur'an'ı öğrettiği talebeleriyle vedalaşan İbn Mes'ûd Kûfe'den Medine'ye gelince (30/650) halife tarafından azarlanıp dövüldü ve maaşı (atâ) kesilerek ev hapsine mahkum edildi.⁵⁴

2.2. Eşter'in Kûfe'de Muhalefetin Başına Geçmesi ve Sürgün Edilmesi

⁴⁹ Hz. Osman'ın Basra valisini azlederek yerine genç bir yakınını tayin etmesine şura üyelerinden Hz. Ali, Talha ve Zübeyr sert tepki göstermişler, halifeye giderek serzenişte bulunup Hz. Ömer'in vasiyetini hatırlatmışlardır. Bkz. Belâzuri, *Ensâb*, VI, 139 (Ebû Mihnef ve Vâkıdî).

⁵⁰ Sevâd'ın sahihsiz kalan toprakları. Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. Cemaleddin Saylık, Düşünce yayınları, İstanbul 1981, s. 312.

⁵¹ Hz. Osman'ın ikta verdiği şahıslar ve yerler hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzuri, *Fütûh*, s. 272-273; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 67; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, s. 312. Ebû Ubeyd (*Emvâl*, s. 312) Hz. Osman'ın Sevâd'ın Sevâfi arazilerinden haraç gelirlerini artırmak amacıyla bazı şahıslara ikta verdiğini belirtir.

⁵² Taberî, *Târîh*, II, 613; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 108.

⁵³ Seyf b. Ömer'in rivayetine göre 30/650 yılında vali, İbnu'l-Haysumân el-Huzâ'î'yi haksız yere öldüren Kûfeli birkaç genci halifenin talimatıyla idam edince, bunların yakınları ondan intikam almak için Hıristiyan Ebû Zübeyd'in valiye misafir olmasını fırsat bilerek onunla içki içtiği söylentisini yaydılar. Bir sihirbazı öldüren Cündeb b. Abdillâh el-Ezdi'yi cezalandırmaya teşebbüs etmesini de vali aleyhine kullanmak istediler. Nihayet konağında uyuyan valinin parmağında mühür olarak kullandığı yüzüğü alıp halifeye getirerek valinin içki içip sarhoş olduğunu iddia ettiler. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 608-610; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 105-106. Ebû Mihnef'in naklettiğine göre ise halk Velid'e Hıristiyan şair Ebû Zübeyd'e içkili ziyafet verdiği ve sihirbazı öldüren Cündeb b. Abdillâh'ı idam etmeye kalktığı için tepki gösterdi, nihayet Velid bir sabah namazını sarhoş kıldırınca, birkaç kişi valinin parmağında mühür olarak kullandığı yüzüğü alarak halifeye getirip onun azledilmesini istediler. Bkz. Belâzuri, *Ensâb*, VI, 142-145 (Ebû Mihnef ve Vâkıdî).

⁵⁴ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 147-148; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 159-160. İbn Mes'ûd, yaklaşık iki veya üç yıl ev hapsinde yaşadıkdan sonra 32/652 yılında vefat etti.

Küfe'de Velid'in icraatlarından rahatsız olan muhalifler onun içki içtiğini,⁵⁵ sarhoş namaz kıldırıldığını iddia ederek azledilmesini istediler. Halife bazı sahabilerin de baskı yapması sonucu onu azledip cezalandırmak zorunda kaldı.⁵⁶ Velid'in azledilmesini isteyenler arasında bulunan Eşter, onun içki içtiğini iddia eden şahıslara destek vererek onlarla birlikte Medine'ye gelmişti.⁵⁷ Halife, Velid'in yerine genç akrabası Sa'îd b. el-Âs'ı Küfe valiliğine atadı. Eşter yeni vali ile birlikte Medine'den Küfe'ye döndü.⁵⁸ Bu yolculuk esnasında valiye şehrin durumu hakkında bilgi verme imkânı buldu. Vali Sa'îd, Küfe'ye vardığında halka şehirdeki fitneyi kaldırmakta kararlı olduğunu açıkladı.⁵⁹ Yaptığı araştırma sonucunda şehirdeki fitnenin, şehrin eşrafının ve İslamda ileri gelen şahsiyetlerin aşağılanıp etkisiz hale getirilmesinden ve onlara iltifat edilmeyip haksızlığa uğratılmalarından, daha sonra Küfe'ye gelen bedevilerin (*revâdif ve levâhık*) şehre hâkim olmalarından kaynaklandığını tespit etti. Halifeye bunu rapor edince çözüm olarak şu talimatı aldı: “Allah'ın yardımıyla bu bölgeleri fetheden ilk askerleri (*ehlu'l-eyyâm ve'l-Kâdisiyye*) üstün tut ve onlar sebebiyle oralara yerleşenleri onlara tâbi kıl... Herkesin statüsünü/yerini koru ve hak ettiğini adalet ve ölçüyle ver.”⁶⁰ Vali Sa'îd halifenin bu emrine uyarak başından beri Irak'ın fethinde yer alıp şehre ilk yerleşen şahısları halkın temsilcileri yaptı, onların söz sahibi olmaları için çalıştı, şehre daha sonra yerleşenleri onlara tâbi kılarak kontrol altı-

⁵⁵ Taberî, *Târîh*, II, 608-610; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 105-106. Cüdeb bir grup arkadaşıyla birlikte Abdullah b. Mes'ud'a giderek ona valinin içki içtiğini söylemişler ve o da, kendilerinden gizlenen şeyi araştırmayacaklarını söyleyerek bu söylentiye reddetmemişti. İbn Mes'ud'un sözlerini duyan vali ona kızmış ve hiçbir şeyi gizlemediğini ve söylentinin bir iftira olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 610; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 106.

⁵⁶ Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, VI, 142-145 (Ebû Mihnef ve Vâkıdî); İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 37; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 165; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 380-381; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 344-45; krs. Taberî, *Târîh*, II, 608-610; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 105-107. Halife'nin başlangıçta Velid'e cezalandırmak istemediği, buna Hz. Aişe ile Hz. Ali'nin tepki gösterdikleri, halife taraftarlarıyla Hz. Aişe'nin müdahalesini haklı görenler arasında şiddetli tartışmaların yaşandığı, tarafların terliklerle birbirlerine saldırdıkları ve bu kavganın bu dönemde Medine'de çıkan ilk kavga olduğu nakledilir. Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, VI, 144. Velid'e had cezası kararı verildikten sonra, halifenin yakını olması sebebiyle kimse ona sopa vurmaya cesaret edememiş, bu ceza ancak Hz. Ali vasıtasıyla uygulanabilmiştir. Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, VI, 143; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 345.

⁵⁷ Taberî, *Târîh*, II, 612; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 107-108.

⁵⁸ Taberî, *Târîh*, II, 612; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 107-108. Taberî'nin Vâkıdî'den naklettiğine göre Velid'i içki içmekle suçlayanların şikayeti üzerine halife Sa'îd'i Küfe'ye vali tayin etmiş ve Velid'i Medine'ye göndermesini istemiştir. Sa'îd Küfe'ye vardığında durumu Velid'e bildirdiyse de o günlerce buna direnmiştir. Ayrıca Sa'îd minberi yıkatmayı emretmiş, buna Küfe'de bulunan Ümeyye oğulları tepki göstermişse de hem minberi yıkatmış hem de Velid'i halifeye göndermiştir. Halife istemeyerek de olsa halkın baskısıyla Velid'e had cezasını uygulamıştır. Taberî, *Târîh*, II, 637.

⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 32; Taberî, *Târîh*, II, 637; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 108.

⁶⁰ Taberî, *Târîh*, II, 613; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 108.

na aldı.⁶¹ Eşter'in de içinde bulunduğu şehrin ileri gelenleri, halkın temsilcileri ve kurrâsı ile günlük toplantılar yaparak şehrin sorunlarını görüşmeye başladı.⁶²

Ancak valinin bu uygulaması, Kûfe'ye daha sonra yerleşenleri rahatsız etti. Ayrıca Irak'ın fethine katılıp da Medine'de oturan sahabiler, Irak'ın feyinden haklarını alamayacakları endişesini dile getirince,⁶³ Hz. Osman onlara Irak'taki haklarını, Hicaz ve Yemen bölgesinde toprakları bulunup da Kûfe'den arazi almak isteyenlerle takas etme izni verdi. Böylece Hicaz veya Yemen bölgesinde arazileri bulunanlar, Irak'taki Sevâfî arazilerinden aldılar. Eşter gibi bölgenin fethine katılıp da zikredilen takas işleminden faydalanamayan gaziler ve aileleri, bu uygulamadan oldukça rahatsız oldular.⁶⁴ Bunu, yönetimin fethedilen toprakları devlet malı olarak kabul ettiği şeklinde anladılar.

Irak'ın fethedilen topraklarından bir kısmının ikta ya da takas yoluyla şahıslara tahsis edilmesi, bu toprakların devlete mi yoksa fethedenlere mi ait olduğu tartışmasını başlattı. Feyin Müslümanlara ait olduğu görüşünü savunan Ebû Zerr, 30/651 yılında Rebeze'ye sürgün edildi.⁶⁵ Eşter ve Kûfeli muhalifler onunla ilgilendiler. 32/653 yılında vefat edince cenazesini Eşter'in de içinde bulunduğu Kûfeli bir grup kaldırdı.⁶⁶ Ayrıca Medine'de göz hapsinde bulunan İbn

⁶¹ Taberî, *Târîh*, II, 613; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 109; Muhammed b. Yahya b. Ebî Bekir el-Endelusi (ö. 741/1340), *et-Temhîd ve'l-Beyân fi Makteli's-Şehidi Osmân*, thk. Mahmud Yusuf Zâyed, Dâru's-Sekâfe, Duha-Katar 1405, s. 59-60. İbn A'sem'in naklettiğine göre vali Sa'îd, halka yaptığı konuşmada Kur'an ve fıkıh iyi bilenlere değer vereceğini de açıklamıştır (İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 381)

⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 32; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 152; Taberî, *Târîh*, II, 637; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 383; el-İsfahânî, Ebû'l-Ferec (356/966), *el-Eğâni*, I-XXIV, thk. Semîr Câbir, Dâru'l-Fikr, 2. baskı, Beyrut, ty, XII, 167; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 138; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1997, II, 417 .

⁶³ Taberî, *Târîh*, II, 613; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 109.

⁶⁴ Taberî, *Târîh*, II, 613-614. Teberî'nin Hicri 30. yıl olayları içinde yer verdiği bu takas işlemi esnasında Talha, Kâdisiye ve Medâin'in fethine katılanlardan Irak'a hicret etmeyen Medinelilerin payını Hayber ve diğer yerlerdeki arazileri karşılığında almış... Mervan b. Hakem ve Eş'as b. Kays da bu takas ile Irak'tan feyler almışlardı. Taberî, *Târîh*, II, 613-614. Hz. Ömer Sevâfî arazilerinden elde edilen gelirleri bölgenin fethine katılan gazilere yıllık olarak dağıttığı için gaziler bu arazileri zamanla kendi malları gibi görmeye başlamışlardı.

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 233-234; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 166-169; Taberî, *Târîh*, II, 615-17; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 113-115.

⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 234; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 170; Taberî, *Târîh*, II, 615-17; İbn 'Abdîl-Berr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071), *el-İsti'âb fi Ma'rîfeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1412, I, 253. Kefenleme işlemi Cerîr b. Abdillâh'ın yaptığı namazını ise onun veya Eşter'in kıldırıldığı nakledilir. Vakidi ise onun namazını İbn Mes'ûd'un kıldırıldığını belirtir. Belâzürî, *Ensâb*, VI, 170. Ebû Zer kendisi hakkında Hz. Peygamber'in, "Sen gurbette öleceksin ve defnini sâlih bir topluluk yapacak" dediğini nakletmiştir. Belâzürî, *Ensâb*, VI, 171. Ebû Zerr hakkında geniş bilgi için bkz. İsrâfil Balcı, "Bir Yalnız

Mes'ud aynı yıl içinde vefat etti (32/652).⁶⁷ Yine aynı tarihlerde Kûfe valisi Sa'îd, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yeğeni ünlü komutan Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs'ı bir Ramazan hilalinin görülmesi hususunda çıkan tartışma sonucu ağır bir şekilde cezalandırdı.⁶⁸ Valinin bu tutumu, Hâşim'i yakından tanıyan Eşter ve ilk gazilerin tepkisine neden oldu.⁶⁹

Bununla birlikte vali Sa'îd, şehrin sorunlarını görüşmek için Eşter'in de içinde bulunduğu ileri gelenlerle toplantılar yapmayı sürdürmekteydi.⁷⁰ Nihayet 33/653 yılında bu toplantılardan birisinde Sevâd üzerine konuşulurken tartışma çıktı, Eşter ile valinin arası açıldı. Sözü edilen toplantıda Sevâd'da arazisi bulunan Talha b. Ubeydullah'ın cömertliği övülünce vali, Talha gibi kendisinin de arazisi olsa cömertlikte ondan geri kalmayacağını ifade etti. Bunun üzerine emniyet amiri Abdurrahman b. Huneys el-Esedî, Fırat kenarındaki Kisra ailesinden kalan toprakların valiye ait olmasını temenni etti.⁷¹ Eşter hemen ona müdahale ederek, "*Mallarımızın valiye ait olmasını temenni etme!*" uyarısında bulundu. Abdurrahman da, "*Vali isterse Sevâd'ın sahibi olur*" karşılığını verdi. Eşter daha sert bir ifadeyle, "*Vali istese bile bunu yapmaya gücü yetmez*" diyerek meydan

Sahabi Ebü Zerr el-Gıfari", *O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:10, Samsun 1998, s. 351-386. Eşter'in halifeye Ebü Zerr'e yaptıklarından dolayı beddua ettiği nakledilmektedir. İbn A'sem, *Futûh*, I, 377.

⁶⁷ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 147-148; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 159-160.

⁶⁸ Ramazan ayının çıkması gözlenirken Kûfe valisi Sa'îd, hilali gören olup olmadığını sormuş; sadece Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs hilali gördüğünü iddia etmişti. Bunun üzerine vali ona, "*hîlali kimse görmemişken sen tek gözünle mi gördün?*" diyerek aşağılayıcı bir şekilde karşılık verince, Hâşim kızmış ve ona güzünü Allah yolunda kaybettiğini ve bununla alay etmemesi gerektiğini söylemiştir. Ertesi gün Hâşim ve ona uyan bazı insanların oruç tutmadıklarını öğrenen vali Sa'îd, valiliğin kararı olmadan bu şekilde davrandığı için Hâşim'i dövdürmüş ve evini yaktırmıştır. Yeğeni Hâşim'e yapılanları öğrenen Sa'd b. Ebî Vakkâs kızmış ve Hz. Osman'a giderek valiyi şikayet etmiştir. Halife yaptıkları sebebiyle vali Sa'îd'e kısas uygulayabileceklerini belirtince, Sa'd'ın oğlu Ömer, Sa'îd'in Medine'deki evini yakmıştır. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 32; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 381-382; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 21/215. Valinin alaylı sorusuna Hâşim'in, kendisi gözünü Allah yolunda Yermük'te yitirdiği sırada onun annesinden ayrılamayan bir çocuk olduğunu söylediği rivayet edilir. İbn A'sem, *Futûh*, I, 381-382. İlk fetihlere katılan Hâşim b. Utbe b. Sa'd Suriye'den Kâdisiye'ye gönderilen destek kuvvetin komutanlığını yapması ve Irak'ın fethinde bulunmuş olması ve bir de şehrin eski valisi Sa'd'ın yeğeni olması sebebiyle şehirde nüfuzu olan bir şahıstı. Muhtemelen vali bu olayı fırsat bilerek onun nüfuzunu kırmak için ve diğer nüfuz sahiplerine gözdağı vermek için onu bu şekilde cezalandırdı.

⁶⁹ Hâşim'in cezalandırılması üzerine Kûfeli bir grup halifeye giderek Sa'îd'in görevden almasını talep etmiştir. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 33; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXI, 215.

⁷⁰ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 152; Taberî, *Târîh*, II, 613, 634 (Seyf), 635; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 383; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 31.

⁷¹ Seyf b. Ömer ed-Dabıyyü'l-Esedî (200/805), *el-Fitnetu ve Vak'atü'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtib Armûş, Beyrut, 1391, s. 35-36; Taberî, *Târîh*, II, 634.

okudu.⁷² Eşter'in bu sözüne kızan vali Sa'îd, "Sevâd, Kureyş'in çiftli-gidir"⁷³ dedi ve oranın tasarrufunun tamamen kendilerinde bulunduğunu, kimsenin oraya müdahale edemeyeceğini söyledi.⁷⁴ Bunun üzerine Eşter ona karşı çıktı, "Kılıçlarımızla Allah'ın bize verdiği Sevâd'ın senin ve kavminin çiftliği olduğunu mu iddia ediyorsun? Sizin ondaki payınız, bizden biri kadar olmalıdır"⁷⁵ dedi ve aksi halde böyle bir şeye teşebbüs edeni dövecekleri tehdidinde bulundu.⁷⁶ Toplantıda bulunan Kûfeliler Eşter'i desteklediler, ancak emniyet amiri Abdurrahman, valiyi savunmaya kalktı. Bunun üzerine Eşter onu yakalayarak etkisiz hale getirip orada bulunanlarla birlikte bayılıncaya kadar dövdü.⁷⁷ Toplantıya katılan Kûfeliler Eşter'e, kendilerinin haklarını savunduğu için şu sözlerle teşekkür ettiler: "Allah seni yaptığın işte ve söyleminde başarılı kılsın! Bunlara azıcık gevşek davran-saydık kudemimizin ve memleketlerimizde babalarımızdan bize kalan miraslarımızın kendilerine ait olduğunu iddia edeceklerdi."⁷⁸ Muhtemelen babalarının mirasından söz eden bu şahıslar, Irak'ın fethine katılan gazilerin çocuklarıydı. Bunlar İbn Mes'ûd gibi sahabilerden Kur'an'ı ve İslam'ı öğrendikleri için diğer insanlara göre Kur'an bilgileri daha fazlaydı ve Kur'an'ı rahat bir şekilde referans olarak kullanabilmekteydiler. Bu yüzden şehirde, kurrâ olarak da adlandırılmaktaydılar. İbn Mes'ûd'un söylemleri daha çok onları etkilemişti. Yukarıda adları geçen Kümeyl b. Ziyâd ve Amr b. Zürâre bunlar arsında yer almaktaydı.⁷⁹

Bu olaydan sonra Sa'îd sözü edilen toplantılardan vazgeçti, ancak Eşter kendisine destek verenlerle birlikte şehirde vali ve halife

⁷² Belâzuri, *Ensâb*, VI, 152; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 383; krş. Taberî, *Târih*, II, 613

⁷³ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 152; Taberî, *Târih*, II, 637; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 383; İsfahâni, *Ağâni*, XII, 167; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 138. Taberî'nin (Taberî, *Târih*, II, 634) Seyf b. Ömer'den naklettiği bir rivayete göre, vali bu sözü söylememiş, Abdurrahman b. Huneys el-Esedî Fırat kenarında Kisrâ ailesinden kalma el-Miltât denilen arazilerin valiye ait olmasını temenni edince, orada bulunanlar, "Sevâdımızdan vali için temennide bulunma!" diyerek onu ve kendisine sahip çıkan babasını bayılıncaya kadar dövmüşlerdir. Taberî, *Târih*, II, 634; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 37; krş. İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 138.

⁷⁴ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 383; İsfahâni, *Ağâni*, XII, 167.

⁷⁵ Taberî, *Târih*, II, 637; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 383; Mes'ûdi, *Murûc*, II, 346; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 139.

⁷⁶ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 152.

⁷⁷ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 152; Taberî, *Târih*, II, 634 (Seyf); 635, 637; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 383; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 138-139.

⁷⁸ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 383. Belâzuri'nin naklettiğine göre olaylı toplantıda hazır bulunanlar arasında şu şahıslar vardı: Eşter, Zeyd ve Sa'sa'a b. Suhân, Hurkus b. Zühayr es-Sa'dî, Cündeb b. Zühayr el-Ezdî, Şüreyh b. Evfâ el-Absî, Ka'b b. Abde en-Nehdi, Adiy b. Hâtim et-Tâi, Kudâm b. Hadramî b. Âmir, Malik b. Habib, Kays b. Utârid, Ziyâd b. Hasafe, Yezid b. Kays el-Erhabî. Belâzuri, *Ensâb*, VI, 151.

⁷⁹ *Kurrâ* hakkında geniş bilgi için bkz. Kenan Ayar, *Die Rolle der Koranleser in der frühislamischen Geschichte*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erlangen 1997.

aleyhine propaganda yapmaya başladı. Şehirde huzurun bozulmaya başladığını gören vali, halifeye, “*Kûfe’de beyinsiz olmalarına rağmen kendilerine kurrâ denilen Eşter ve adamları yüzünden huzuru sağlayamıyorum*” diye şikâyet ederek onların yaptıklarını anlattı. Halife de valisine onları Şam’a Muâviye b. Ebî Süfyân’ın yanına sürgüne göndermesini emretti.⁸⁰ Ayrıca Eşter’e bir mektupla kararını bildirdi, eyleminden vazgeçmezse şiddetle cezalandırılacağı uyarısında bulundu.⁸¹

Ne var ki bu süre içerisinde Eşter şehirde başlattığı yoğun propaganda faaliyetiyle kamuoyunu kendi yanına çekmeyi başarmıştı. Eşter’in sadece kendi hakkını değil, tüm Kûfelilerin haklarını savunduğunu iddia etmesi işini kolaylaştırdı. Nitekim Eşter, kendisi gibi düşünenlerle birlikte Şam’a gitmesini emreden vali Sa’îd’e, “*Sanırım Kûfe’de benim gibi düşünmeyen tek bir şahıs yoktur. Çünkü Kûfeliler, memleketlerini kendine ve kabilene çiftlik yapmanı istemiyorlar*” karşılığını verdi.⁸² Bu tartışmalar göstermektedir ki, Eşter ve onu destekleyen Kûfeliler, fethettikleri Irak ovasının kendilerine ait olduğunu düşünmekte ve bu toprakların devletleştirilmesine, bazı şahıslara iktâ olarak verilmesine karşı çıkmaktaydılar.⁸³

Nihayet vali Sa’îd, Eşter ile birlikte hareket eden şu şahısları Şam’a sürgün etti: Yezid b. el-Mukeffef en-Neha’î, Sâbit b. Kays en-Neha’î, Kumeyl b. Ziyâd en-Neha’î, Zeyd b. Sûhân ve kardeşi Sa’sa’a b. Sûhân el-Abdî, Âiz b. Hamele et-Tuhavî et-Temîmî, Cündeb b. Züheyr el-Ezdî, el-Hâris b. Abdullah el-A’ver el-Hemdânî ve As’ar b. Kays el-Hârisî.⁸⁴ Bu on kişiden dördü Neha’ kabilesinden, ikisi Benû Abd’den, birer kişi de Benû Temim, Benû Ezd, Benû Hemdân ve Benû Hâris’tendir.

⁸⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 152; İbn A’sem, *Futûh*, I/II, 383-384; krş. İsfahânî, *Ağâni*, XII, 167; İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1141.

⁸¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 152; İbn A’sem, *Futûh*, I/II, 383-384; krş. İsfahânî, *Ağâni*, XII, 167. Seyf b. Ömer’in naklettiği rivayete göre, Esedoğulları kendi kabilelerine mensup emniyet amirinin ve oğlunun haklarını korumadığı gerekçesiyle valiye tepki göstermişler, vali onları yatıştırmış, ancak Eşter ve yandaşları aleyhte faaliyetlerini sürdürürünce şehrin eşrafı halifeye onları sürmesi için talepte bulunmuş, halife de onların Şam’a sürülmesini emretmiştir. Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 35-37; Taberî, *Târîh*, II, 634-635; İbnü’l-Esir, *el-Kâmül*, III, 138-139.

⁸² İbn A’sem, *Futûh*, I/II, 384.

⁸³ Taberî, *Târîh*, II, 634. İbn Mes’ûd’un görevden ayrılırken söylediği sözlerden de anlaşıldığı gibi Hz. Osman döneminde ümmetin feyi anlayışından devletin feyi anlayışına geçilmiş, feyin kullanımındaki yeni uygulamalar gazileri ve onların çocuklarını rahatsız etmişti. Görüldüğü gibi sadece ilk fetihlere katılan gaziler değil, vefat eden gazilerin çocukları da babalarının varisi olarak Sevâd’daki haklarını korumak için harekete geçmişlerdi.

⁸⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 152-153; İbn A’sem, *Futûh*, I/II, 384-385; krş. İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1141; Taberî, *Târîh*, II, 637; İsfahânî, *Ağâni*, XII, 168.

Halife tarafından daha önce bilgilendirilen Muaviye,⁸⁵ Şam'a gelen Eşter ve arkadaşlarına iyi davrandı, onlarla sık sık görüşerek düzelmeleri için çalıştı. Fakat onlar, Muaviye'nin uyarılarına kulak vermeyerek onunla tartıştılar.⁸⁶ İbn A'sem'in kaydettiğine göre bu tartışmalardan birinde Muaviye dinî kanıt ile onları ikna etmeyi denedi, "*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın!*"⁸⁷ ayetini okuyarak ayrılık çıkarmalarını istedi. İçlerinden en genci olan Kümeyl b. Ziyâd en-Neha'î, ona Bakara suresinin 213. ayetini okuyarak cevap verdi. Kendilerinin ilgili ayette işaret edilen Allah'ın hidayete erdirdiği ve gerçeği gösterdiği kişiler olduklarını iddia etti. Muaviye, ona itiraz edince Eşter söz aldı; önce genel bir değerlendirme yaptı, sonra ilk iki halifenin kitap ve sünnete uyduklarını, Osman döneminde ise yeni hadiselerin meydana geldiğini, Allah'a itaat eden Müslümanların yapılan zulmü kötileyerek hakkı söylediklerini, kendilerinin de bu müminlere, "*Allah kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız; onu gizlemeyeceksiniz', diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötü!*"⁸⁸ ayetine dayanarak destek verdiğini belirtti. Sonra söylemlerinden vazgeçmeyeceklerini şöyle dile getirdi: "*Ey Muaviye! Biz Allah'ın delillerini gizlemeyeceğiz ve bildiklerimizi bilmeyenler öğreninceye kadar onun emirlerini anlatmayı sürdüreceğiz. Aksi takdirde imamlarımız bizi kandırmuş ve Kitabı arka taraflarına atanlar gibi olmuş oluruz.*" Bu sözlere kızan Muaviye, Eşter'i hapsedme kararı aldı. Ancak Amr b. Zürâre, Eşter'in kabilesinin güçlü olduğunu ve intikamını alacağını söyleyerek Muaviye'yi tehdit etti. Bunun üzerine Muaviye, her ikisini hapsedme kararı aldıysa da⁸⁹ Sa'sa'a'nın Eşter ve Amr b. Zürâre'nin dindar şahıslar olduklarını, kabileleri tarafından iyi kişiler olarak tanındıklarını ifade etmesi üzerine onları hapsedmekten vazgeçti.⁹⁰

Görüldüğü gibi Eşter ve beraberindekiler Kur'an'a göre haklı olduklarına ve doğru hareket ettiklerine inanmakta, Kur'an'ı referans olarak kullanmaktaydılar. Bunlar, kabileleri tarafından iyi ve dindar şahıslar olarak tanınmakta ve desteklenmekteydiler. Muhtemelen bu yüzden halife, Eşter'i eylemlerinden dolayı sürgün dışında başka bir

⁸⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 152; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 383-384.

⁸⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 36-37; İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1141; Taberî, *Târîh*, II, 635; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 385.

⁸⁷ Âlu İmrân 3/ 105.

⁸⁸ Âlu İmrân 3/ 187.

⁸⁹ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 385-386; krş. İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1141.

⁹⁰ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 386. İbn Şebbe'nin kaydettiğine göre Sa'sa'a'nın kardeşi Zeyd b. Sühân Muaviye'ye onları hapsedmemesini, bunun için sürgün edilmediklerini ve ondan iyilik bekleediklerini söylemiştir ve bu onu memnun etmiştir. Bkz. İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1141.

cezaya çarptıramamıştı. Ayrıca Eşter ile birlikte sürgün edilenler içinde farklı kabilelere mensup şahısların olması, kabile asabiyetini dikkate almak durumunda olan yöneticilerin onlara ağır cezalar vermesini engellemişti.

Bir başka buluşmada Muaviye, kendisinin ve Kureyş'in önemini anlatarak onları ikna etmeyi denediysen de başarılı olamadı. Onlar, Arapların elde ettikleri mevcut imkânlarla Kureyş sayesinde değil, esasen İslam dini sayesinde kavuştuklarını, Kureyş'in hiçbir zaman nüfus veya güç bakımından Arapların en üstünü olmadığını, Kureyşli de olsa Allah'a isyan edene itaat etmeyeceklerini ifade ettiler.⁹¹ Hatta ileri gelen sahabiler varken Muaviye'nin ve benzerlerinin valilik yapmaması gerektiğini ileri sürdüler.⁹² Yine bir gün Muaviye onlardan, insanlarla konuşarak kafalarını karıştırmamalarını istediğinde Eşter ona, Allah'ın bilgiyi âlimlere insanlardan saklamaları için değil, yaymaları için verdiğini, bu nedenle kendilerine sorulan sorulara cevap vermekten çekinmeyeceklerini belirtmiştir. Bir süre sonra Muâviye, bir grup Şamlının Eşter ve adamlarıyla toplanmaya başladıklarını öğrenince, onların Suriyelileri de etkileyeceğini düşünerek halifeye şu mektubu yazmıştır: “*Bana akli ve dini olmayan bir topluluk geldi. Onlara İslam ağır gelmiş, adalet onları rahatsız etmiş, Allah'tan bir şey istemiyorlar ve delille de konuşmuyorlar. Arzuları fitne ve zimmet ehlinin mallarıdır.*”⁹³ Taberî'nin Vâkidî'den naklettiği rivayette göre ise, Muaviye Hz. Osman'a yazdığı mektupta Eşter ve arkadaşlarını şeytanın diliyle konuşan, Kur'an'a göre konuştuklarını söyleyip insanların kafasını karıştıran, ayrılık çıkaran, Küfe'de birçok insanı ifsat etmiş, İslam'a uymakta zorlanan kişiler olarak tanıtmış, Şam ve başka şehirlerdeki insanları bozmamaları için Küfe'ye gönderilmelerinin daha uygun olacağını belirtmiştir.⁹⁴ Sonra Muaviye, halifenin onayını alarak onları Küfe'ye göndermiş, fakat onlar orada halkı tahrik etmeyi sürdürürnce Hımıs'a⁹⁵ sürgün edilmişlerdir.⁹⁶ Hımıs valisi Abdurrahman b. Halid b. Velid, onları tehdit edip sıkı bir kontrole tabi tutunca, yaptıklarından pişman olup tövbe etmişlerdir. Abdurrahman Eşter'i, arkadaşları adına özür dilemesi için halifeye göndermiş, halife de onları affederek Küfe'ye dönmelerine müsaade etmiştir. Ancak onlar, Hımıs'ta kalmayı tercih etmişlerdir.⁹⁷

2.3. Eşter'in Küfe'ye Dönerek Yönetime Karşı İsyana Etmesi

⁹¹ Taberî, *Târîh*, II, 635-637; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 37-38; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 386.

⁹² Taberî, *Târîh*, II, 638.

⁹³ Taberî, *Târîh*, II, 636; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 39.

⁹⁴ Taberî, *Târîh*, II, 638-39; krş. Belâzurî, *Ensâb*, VI,155-156.

⁹⁵ Bkz. Yâkût, *Mu'cem*, II, 302-303.

⁹⁶ Taberî, *Târîh*, II, 638-39; krş. İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1141-1142; Belâzurî, *Ensâb*, VI,155-156.

⁹⁷ Taberî, *Târîh*, II, 639.

Eşter ve arkadaşları Şam'a sürgün edildikten sonra vali Sa'îd, muhalefet içinde yer almayan Küfe'deki liderleri, muhtemelen yönetimin yanında yer almalarını temin etmek amacıyla Küfe'ye bağlı illere vali tayin etti (33/654). Böylece şehirde yönetimin dışladığı liderler kaldı.⁹⁸ Küfe'de kalan muhalifler, sürgün edilen arkadaşlarına destek vermek, sıkıntı ve taleplerini iletmek amacıyla Küfeliler adına halifeye bir mektup gönderdiler. Mektupta halifeye akrabalarını dövdüğünü, salihleri sürgün ettiğini, feylerini kötülere dağıttığını, tulekâyı yardımcıları yaptığını, Allah'a itaat edip kitabına uyması, kötülükleri bırakıp tövbe etmesi halinde kendisine itaat edip yardımcı olacaklarını, aksi halde meydana gelecek hadiselerden sadece kendisinin sorumlu olacağını bildirdiler.⁹⁹ Ayrıca Ka'b b. Abîde en-Nehdî kendi adına halifeye gönderdiği mektupta, ümmetin iyilerini sürgüne gönderdiğini, kötülerini vali yaptığını, feylerini düşmanlara dağıttığını, arta kalanlarını tekeline aldığını, kitaplarını parçaladığını, sülalesini insanların başına bela ettiğini, böylece insanların içini kinle doldurup kendisine düşman yaptığını bildirip fey politikasından vazgeçmesini istedi.¹⁰⁰

Görüldüğü gibi muhalifler halifenin yakın akrabalarını önemli mevkilere getirmesini, dindar, fazilet ve iffet sahibi salih kişileri sürgün etmesini, fey politikasını eleştirmekte, bu icraatları Kur'an ve sünnete aykırı bulmakta, halifeyi Allah'a itaat edip kitabına uymaya, kötülükleri bırakıp tövbe etmeye çağırırmaktaydılar. Ayrıca Müslümanların zikredilen yanlış icraatlar sebebiyle yönetimin yanında ve karşısında olmak üzere ikiye ayrıldığı ve bunun çatışmalara neden olabileceği uyarısında bulunmaktaydılar. Sürgün edilenlerin dindar ve salih şahıslar olarak tanınmaları, kamuoyunun onları İbn Mes'ûd ve Ebû Zerr gibi dini duyarlılıkları sebebiyle cezalandırılan şahıslar olarak görmelerine yol açmıştır.¹⁰¹

⁹⁸ Vali Sa'îd, Eşas b. Kays'î Azerbaycan'a, Sa'îd b. Kays'î Rey'e, Nüseyr el-Acelî'yi Hemedan'a, es-Sâib b. el-Akr'a'yı Isbahan'a, Mâlik b. Habib el-Yerbû'î'yi Mâh'a, Hukeym b. Selâme el-Hızâmî'yi Musul'a, Cerir b. Abdullah'ı Karkısiya'ya, Selman b. Rebi'a'yı el-Bâb'a ve Uteybe b. en-Nuhhâs'ı Hulvan'a tayin etmişti. Bkz. Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 44-45; Taberî, *Târîh*, II, 641.

⁹⁹ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 389-390; krş. İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1142; Belâzuri, *Ensâb*, VI, 153.

¹⁰⁰ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 390. Halife ilk mektubun kimler tarafından gönderildiğini öğrenemediği için onları cezalandıramamış, ancak diğer mektubu yazan Ka'b'ı kırbaçlatıp sürgün etmiştir. İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1141-1142; Belâzuri, *Ensâb*, VI, 153-154; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 391-95.

¹⁰¹ Nitekim Zübeyr b. el-Avvâm Hz. Osman'a İbn Mes'ûd, Ammâr b. Yâsir ve Ebû Zerr'i niçin cezalandırdığını, neden Eşter ve arkadaşlarını aile ve çocuklarından ayırarak Şam'a sürgün ettiğini sormuştur. Hz. Osman, İbn Mes'ûd ve Ammâr'ı insanları kendisini öldürmeye teşvik ettikleri için, Ebû Zerr'i aleyhine halkı kıskırttığı için, Eşter'i de vali Sa'îd'e karşı insanları kıskırtarak Küfe'de fitneyi başlattığı için cezalandırdığını belirtmiştir. Bkz. İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 393.

Bununla birlikte halife hakkında yapılan şikâyetlere rağmen Kûfe valisi Sa'îd'i azletmemiş, artan şikâyetleri değerlendirmek üzere eyalet valilerini Medine'ye çağırmıştır. Vali Sa'îd sözü edilen toplantıya katılmak için Kûfe'den ayrılınca muhalifler onun vali olarak şehre dönmesini engelleme kararı almışlar ve Eşter idaresinde isyan ederek onu şehre sokmamışlardır. Bu isyanın nasıl başladığı hakkında kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır.¹⁰² İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Eşter'in içinde bulunduğu Kûfeli bir heyet, halifeye gelip valinin Sevâd hakkındaki sözünü ve Hâşim b. Utbe'yi cezalandırmasını bahane ederek Sa'îd'i azletmesini talep etmişler ve halifenin karar vermesini beklemeye başlamışlardı. Bu arada halife, Medine'ye gelerek kendisiyle görüşen Sa'îd'i azletmeyip Kûfe'ye gönderme kararı alınca, Eşter valiyi şehre sokmamak için arkadaşlarıyla birlikte Medine'den ayrılıp validen önce Kûfe'ye gelerek isyanı başlatmıştı.¹⁰³ Belâzuri, Taberî ve İbn A'sem'in naklettiklerine göre ise, vali Sa'îd Medine'deki toplantıya katılmak için şehirden ayrılınca muhalifler valiyi şehre sokmama kararı aldılar ve Eşter'e mektup yazarak kendilerine katılıp destek vermesi için şehre çağırdılar. Kûfe'ye gelen Eşter, muhaliflerin desteğiyle isyanı başlattı.¹⁰⁴

34/654 yılında¹⁰⁵ Kûfe'ye gelen Eşter, kendisini çağıran muhaliflerin desteğini aldıktan sonra¹⁰⁶ halkın toplandığı Cuma mescidine giderek minbere çıkıp, Allah'a hamd ve senadan sonra halka şu konuşmayı yaptı: *"Ey insanlar! Allah Teâlâ aranızdan elçisi olarak Muhammed'i (s.a.v.) müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi. Ona helali, haramı, farzı ve sünneti açıklayan bir kitap indirdi. O görevini ifa ettikten sonra Allah onun ruhunu kabzetti. Sonra insanlara Ebû Bekr'i halife*

¹⁰² Halife, *Târîh*, 168; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 33; Belâzuri, *Ensâb*, VI, 156-159; Taberî, *Târîh*, II, 641-642, 650; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 395-397; Mes'ûdi, *Murûc*, II, 346-47. Seyf'in rivayetine göre Mısırlılar Kûfe ve Basra'daki muhaliflerle mektuplaşarak valileri ayrıldığında aynı gün harekete geçmeyi kararlaştırmışlardı. Ancak bu karara yalnız Kûfe'de bulunan Yezid b. Kays el-Erhabî uymuş ve kararlaştırılan tarihte arkadaşlarıyla toplantı yaparak valinin azledilmesini sağlamak için harekete geçmiştir. Taberî, *Târîh*, II, 650, 641; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 54.

¹⁰³ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 33; Mes'ûdi, *Murûc*, II, 346-47. Mes'ûdi'nin naklettiğine göre Sevâd hakkında çıkan tartışma üzerine 70 kişilik bir grup valinin azledilmesini istemek için Medine'ye gelip valiyi şikâyet ederek azlini istemişlerdi. Bu arada valiler toplantısı yapılmış ve toplantıda alınan kararı Eşter, Medine mescidinde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın yanında bulunurken öğrendi ve parası olması halinde valiyi şehre sokmayabileceklerini ifade etti. Bunu duyan Talha ve Zübeyr ellişer bin dirhem Eşter'e borç verdiler. Bkz. Mes'ûdi, *Murûc*, II, 346-347.

¹⁰⁴ Belâzuri, *Ensâb*, VI, 156-157; Taberî, *Târîh*, II, 641-642, 650; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 44-45; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 395-396.

¹⁰⁵ Halife, *Târîh*, s. 168.

¹⁰⁶ Belâzuri'nin kaydettiğine göre Eşter'e Kûfe'nin *kurrâ* ve ileri gelenlerinden on iki kişilik bir grup mektup yazarak şehre gelmesini istemiş, Eşter gelince onların hepsi Sa'îd'i bir daha vali olarak Kûfe'ye sokmamak için ona destek vereceklerine dair biat etmişlerdir. Belâzuri bu şahısların adlarını da vermektedir. Bkz. Belâzuri, *Ensâb*, VI, 157.

yaptı. O peygamberi örnek aldı, onun sünnetini takip etti ve yerine Ömer'i halife tayin etti. O da benzer şekilde sünnete uydu. Şu Osman b. Affân'a gelince, onun çirkin işlerini, peygamberin ashabına yaptığı utanç verici/iğrenç eylemleri bilmektesiniz. Şimdi Allah'ın kitabını okuduğumuzda ve Allah'ın dinini iyice anlayıp kavradığımızda, Osman bizim Allah'ın dinini değiştirmemizi ya da peygamberimiz Muhammed'in sünnetini değiştirmemizi istiyor. Kesinlikle hayır, vallahi bunu hiçbir zaman yapmayacağız! Evet! Hepiniz el-Cere'a'da¹⁰⁷ hazır olun. Çünkü ben orada karargâhta olacağım inşaallah. Kuvvet yalnız Allah iledir."¹⁰⁸

Eşter, konuşmasını bitirdikten sonra sadece Esed kabilesinden Kabisa b. Câbir Eşter'e karşı çıkmış, "Bize fitneyi, biati bozmayı ve halifeyi azletmeyi mi emrediyorsun? Vallahi sana itaat edersek ayrılığa düşeceğiz, kanlarımız akacaktır" diyerek tepki göstermiştir. Bunun üzerine Eşter onu azarlamış, Esed kabilesinin istemeyerek müslüman olduğunu, fakirlik sebebiyle hicret ettiğini ve bu yüzden onun halkın yönetimi konusunda söz sahibi olmadığını söylemiştir. Sonra orada bulunanların saldırısına uğrayan Kabisa dövülerek mescitten çıkarılmıştır.¹⁰⁹ Eşter'in Esedoğulları hakkındaki sözü İslam'a giriş ve hizmet ile siyasal ve toplumsal olaylarda söz sahibi olma hakkı arasında kurduğu bağı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İrtidat etmeyen ve ilk fetihlere gönüllü olarak katılan kabilelere mensup olanların kendilerini statü olarak irtidat edip tekrar İslam'a girenlerden daha üstün tuttıkları anlaşılmaktadır.

İbn Sa'd'ın kaydettiği rivayete göre Eşter mescitteki konuşmasında "Sa'id b. el-Âs, reislerinizin memleketi, mızraklarınızın merkezi, sizin ve babalarınızın feyi olduğu halde Sevâd'ın Kureyş'in çocuklarının çiftliği olduğunu iddia ediyor. Allah için Sevâd'da kim hakkı olduğunu düşünüyorsa er-Recea'ya koşsun!"¹¹⁰ demiştir. Seyf b. Ömer'in naklettiği rivayete göre ise Eşter hem vali Sa'id'in Sevâd hakkındaki sözünü hatırlatmış hem de valinin halifeye savaşlarda üstün başarı gösterenlerin (ehlü'l-belâ) atasını 2500 dirhemden 2000 dirheme, ilk fetihlere katılanların hanımlarının atalarını da 200 veya 300 dirhem-

¹⁰⁷ El-Cere'a, Kûfe yakınında bulunan bir yer adıdır. Bkz. Yâkût, *Mu'cem*, II, 127, 128.

¹⁰⁸ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 396; krş. Belâzuri, *Ensâb*, VI, 157.

¹⁰⁹ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 396-397; krş. Belâzuri, *Ensâb*, VI, 157-158. Kuzey Araplarından Esediler, 9/630 yılında Müslüman olduklarını belirtmişlerse de İrtidat edip Tuleyha'ya tabi olmuşlar ve ridde savaşları sonucunda yenilerek tekrar İslam'a dönmüşlerdir. Hz. Ömer döneminde başlatılan Irak ve İran'ın fethine katılarak Kûfe'ye yerleşmişlerdir. Bkz. Reckendorf, "Esed", *İA*, IV, 366-368; Cengiz Kallek, "Esed (Benî Esed)", *DİA*, XI, 363-365. Muhtemelen Esed kabilesi biraz geç dönemde fetihlere katıldığı için yönetimle iyi geçinerek şehirde söz sahibi olmak istemekte, İslam'a giriş ve hizmet kıstasıyla kendilerini üstün gören Eşter ve arkadaşlarını desteklemekteydi.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 33.

den 100 dirheme indirmeyi teklif ettiğini söylemiş, sonra valinin değişmesini isteyenlerin el-Cere'a'da toplanmasını ilan ettirmiştir.¹¹¹ Mes'ûdî'nin naklettiğine göre Eşter boynunda kılıcı minbere çıkararak, istemedikleri valilerinin tekrar gönderildiğini ve onları sınır boylarına gönderme emri aldığını belirtmiş ve halkı valiyi şehre sokmamak için kendisine biat etmeye çağırmıştır.¹¹² Muhtemelen Eşter konuşmasında halkı ikna etmek için bütün bunlara yer vermiştir.

Eşter, minberden inip namazı kıldırdıktan sonra vali vekili Sâbit b. Kays el-Hatîm el-Ensârî'yi vali konağından çıkarttırıp şehrin idaresine el koymuş, vakit namazlarını kıldırmak için Ziyad b. en-Nadr'ı görevlendirip el-Cere'a'ya giderek orada karargahını kurmuştur. Burada toplanan insanları Kûfe'ye dışarıdan gelebilecek saldırıları önlemek ve şehri kontrol altında tutmak için önemli noktalara konuşlandırmıştır. Bu amaçla Âiz b. Hamele'yi 500 askerle Kûfe ile Basra arasına, Cemre b. Sinan el-Esedî'yi 500 askerle Kûfe ile Şam arasına, Hâni' b. Ebî Hayye el-Hemdâni'yi 1000 süvari ile el-Cebel yolundaki Hulvan'a, muhtemelen aynı sayıda askerle Yezid b. Huceyye et-Teymi'yi Medain ve Cûhâ yoluna, Urve b. Zeyd et-Tâi'yi Medain'in aşağısına göndermiş, onlara vergi toplamamalarını, halkı teskin etmelerini, çevrelerini kontrol altında bulundurmalarını emretmiştir. Mâlik b. Ka'b el-Arhabî'yi 500 süvari ile Sa'îd'in yolunu kesmekle görevlendirmiş, onunla karşılaşınca eşyasını alıp geri çevirmesini, direnirse öldürmesini emretmiştir. Bu birlik Kûfe'ye gelmekte olan Sa'îd'in yolunu kesip tehdit ederek geri dönmesini sağlamıştır.¹¹³ İşin ciddiyetini anlayan Sa'îd Medine'ye dönmek zorunda kalmıştır.¹¹⁴ Bunun üzerine Eşter Kûfe'ye dönüp vali Sa'îd'in eşyalarının bulunduğu Velid b. Ukbe'nin evini ganimet olarak yağmalattıktan sonra¹¹⁵ mescide giderek minbere çıkmış, halka yalnız Allah ve Kûfeliler için kızdığını,¹¹⁶ Sa'îd'i sahibine gönderdiğini, Ebû Mûsâ'yı imam, Huzeyfe b. el-Yemân'ı feyin¹¹⁷ başına görevli tayin ettiğini söyleyip minberden inmiş ve Ebû Mûsâ'ya minbere çıkmasını söylemiştir. O da Osman'a halife olarak biatlarını yenilerle bu işi üstleneceğini beyan etmiş,

¹¹¹ Taberî, *Târîh*, II, 642; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 45; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 152-3. İsfehânî'nin kaydettiği bir rivayete göre, Kûfeli kadınlara 200 dirhem atâ verilirken Sa'îd bunu 100'e düşürmüştü. Bir kadın bu yüzden Sa'îd b. Ebî Vakkas'ı överken Sa'îd'i yermiştir. Ayrıca vali Sa'îd'in kadınların şerefliyelerinin gelirini azalttığı ve çocuklarını mağdur ettiği belirtilmektedir. Bkz. İsfehânî, *Ağâni*, XII, 169.

¹¹² Mes'ûdî, *Murûc*, II, 347.

¹¹³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 158; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 397; krş. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 33; Taberî, *Târîh*, II, 642, 644.

¹¹⁴ Belâzurî, *Ensâb* VI, 158 vd.; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 33; Taberî, *Târîh*, II, 642, 644.

¹¹⁵ Belâzurî, *Ensâb* VI, 159; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 397.

¹¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 33; Zehebi, *Târîh*, s. 431.

¹¹⁷ Fey, İslam devletinin gayri müslim tebaadan aldığı cizye, haraç ve ticaret malları vergisinin ortak adıdır. Geniş bilgi için bkz. Th. W. Juynboll, "Fey", *İA*, İstanbul, 1993, IV, 584-585; Mustafa Fayda, "Fey", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 511-513.

insanlar biatlerini yenileyince valiliği üstlenmiştir.¹¹⁸ Bu isyan sırasında Ebû Mûsâ'nın Eşter'e sözlü olarak destek verdiği ya da tarafsız kaldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁹ Ancak Eşter Küfe'nin güvenliğini sağlamayı sürdürmüştür. Böylece o, Küfe'yi müstakil bir devlet gibi idaresi altına almış, halifenin idaresinden ayırmıştır. Eşter'in çağrısına uyarak el-Cere'a'da toplanıp isyanda görev alanların yaklaşık dört bin kişi olduğu anlaşılmaktadır. Mes'ûdî'nin kaydettiğine göre Eşter'e isyanı gerçekleştirmesi için on bin kişi biat etmiştir.¹²⁰

Halife, Küfe'de olanları Sa'îd'den öğrenince göğsü daralmış, "Bütün bunlar, Ali, Zübeyr ve Talha'nun işi" diyerek onların teşvik ve kışkırtmalarıyla bu isyanın çıktığını ifade etmiştir.¹²¹ Sonra Eşter ve adamlarına bir mektup göndererek onları kendisine itaat etmeye çağırılmış, ilk ayrılık yolunu açtıklarını belirtip Allah'tan korkmalarını, hakka ve kitaba bağlı kalmalarını emretmiştir.¹²² Bunun üzerine Eşter, halifeye şu mektubu yazmıştır:

"Mâlik b. el-Hâris'ten üzüntülü, hatalı, Peygamberinin sünnetinden sapan, Kur'an'ın hükmünü göz ardı eden halifeye. Mesele şudur; mektubunu okuduk. Kendini ve valilerini (ummâl) zulüm, düşmanlık ve iyileri sürmekten alıkoy ki, biz de sana gönülden itaat edelim. Sen bizim nefislerimize zulmettiğimizi sanıyorsun. Oysa seni yere düşüren bu zannındır; bu sana zulmü adalet ve batılı hak göstermektedir. Bizim isteğimiz, hayırlılarımızı suçlamaktan, salihlerimizi sürgün etmekten, bizi yurdumuzdan çıkarmaktan ve gençleri (ahdâs) başımıza vali yapmaktan vazgeçmen, tövbe edip Allah'tan bağışlanmanı dilemen ve şehrimize Abdullah b. Kays Ebû Musa el-Eş'arî ve Huzeyfe'yi görev-

¹¹⁸ Belâzürî, *Ensâb* VI, 159; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 33; Taberî, *Târîh*, II, 642, 644; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 48; krş. Halife, *Târîh*, s. 161.

¹¹⁹ Cemal Ehline karşı Hz. Ali Küfelilerden destek isterken vali Ebû Mûsâ olumsuz cevap vermiş ve halkın fitneye karışmaması için çağrı yapmış, "el-Cere'a günü sizin dostunuzdum, bugün de sizin dostunuzum" diyerek onları ikna etmeye çalışmıştır. Taberî, *Târîh*, III, 25; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 139.

¹²⁰ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 347.

¹²¹ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 158. Halife, Eşter'in yaptıklarını duyunca göğsü daralmış, bu işin Ali'nin teşvik ve tahrikiyle olduğunu, insanları kendisi ve valileri aleyhine kışkırttığını söylemiştir. Bkz. İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 397-398.

¹²² Belâzürî, *Ensâb* VI, 159. İbn A'sem'in naklettiğine göre halife, Abdurrahman b. Ebî Bekir vasıtasıyla Eşter ve adamlarına hitaben Küfelilere bir mektup göndermiş. Bu mektupta halifeye itiraz edip karşı çıkmanın büyük günah olduğunu, günahkârlıkta öne geçmenin sonunun vahim olduğunu, cezasının yalnız azap ve cezalandırma olmadığını, yaptıklarını öğrendiğini bunun Allah'ın gazabına sebep olacak iş olduğunu, umum için fitnenin kapısını açtıklarını, ahitlerini bozduklarını, ilk isyanı başlatanlar ve ayrılık yolunu açanlar olduklarını söyleyip onları uyarmış, bundan vazgeçmelerini ve tövbe etmelerini, talepleri varsa ve valilerini istemiyorlarsa bildirmelerini istemiş ve valilerini istemiyorlarsa onu azledip yerine başkasını göndermeyi teklif etmiştir. İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 398-399.

*lendirmendir. Biz ikisinden memnunuz. Velid'ini, Sa'id'ini ve aile fertlerinden seni hevaya çağırınları bizden uzak tut."*¹²³

Ayrıca Eşter halifeye bunlara uyarıya kendisine itaat edeceklerini, değilse sonuna kadar kendisiyle mücadelede kararlı olduklarını, kıyamet gününde kötülük yapanların kötülük, iyilik yapanların da iyilikle karşılık görececeklerini belirtmiştir.¹²⁴

Eşter bu mektubunu Küfeli bir heyet ile Hz. Osman'a gönderdi.¹²⁵ Mektubu okuyan halife heyet huzurunda tövbe etti, Eşter'in talebini kabul ederek Ebü Mûsâ ve Huzeyfe'nin görevlerini onayladı¹²⁶ ve bu ikisine, "İkiniz Küfelilerin istediği güvendiğim kişilersiniz, işlerini üstlenin ve hakkıyla yerine getirin!" talimatını gönderdi.¹²⁷ Halifenin mektubunu alan Ebü Mûsâ, devletin temsilcisi olarak idarenin başına geçti ve güvenliği sağladı.¹²⁸ Böylece yanında toplanan orduya Küfe'ye hükmeden Eşter sorumluluğu valiye devretmiş oldu.¹²⁹

Görüldüğü gibi Eşter ve ona destek veren muhalifler, Hz. Osman dönemine kadar elde ettikleri gerek ekonomik, gerek sosyal ve gerekse siyasal kazanımlarını korumak istemekteydiler. Hz. Osman'ın ve valilerinin icraatları onların bu haklarını sınırlandırmaya ve saygınlıklarını sarsmaya başlayınca yönetime karşı tavır aldılar. Hz. Ömer

¹²³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 159; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 399; krş. Halife, *Târîh*, s. 161.

¹²⁴ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 399-400.

¹²⁵ Eşter, mektubunu arkasındaki halk desteğini halifeye göstermek için, Yezid b. Kays el-Erhabî, Mesruk b. el-Ecda' el-Hemedânî, Abdullah b. Ebî Sebre el-Cu'fî, Alkame b. Kays en-Neha'î, Hârice b. es-Salt el-Bürcümü et-Temimî gibi şahısların içinde bulunduğu bir heyetle göndermiştir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 159.

¹²⁶ Eşter yazdığı mektubu güvendiği adamlarla halifeye gönderdi. Bunların bir kısmı Hz. Osman'ı halife olarak selamlamamış, bunun sebebini soran halifeye Kümeyl b. Ziyâd onun hatalı işleri olduğunu bunlardan tövbe edip dönerse halifeleri olacağını söylemiştir. Taleplerini soran halifeye o, alıştıkları vatanlarından onları çıkarmaması, aile ve çocuklarından ayırmaması, statülerini koruması ve akrabalarından gururlu gençleri başlarına vali yapmaması, bunların heva ve arzularına tabi oldukları, hayırlıların başına şerhileri getirmemesi olarak sıraladı. Küfe'nin kurrâsından Zeyd b. Huseyn et-Taî de iyilere yapılan kötülük bağlamında iyi bir kişi herhangi bir kötülüğü kınadığında ve yüksek sesle bunu dile getirdiğinde dayak yediğini ve işkence gördüğünü dile getirdi. Bunun üzerine Hz. Osman tövbe ederek Kur'an ve Sünnete göre amel etmeye söz verdi, onlar da itaat edeceklerini ifade etti. İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 400-401.

¹²⁷ Belâzurî, *Ensâb* VI, 159; Seyf b. Ömer'in rivayetinde, Hz. Osman Küfelilere yazdığı mektupta istedikleri kişiyi onayladığını ve Sa'id'i azlettiğini belirttikten sonra onlara uyarılarda ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Bk. Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 47-48; krş. İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 401.

¹²⁸ Belâzurî, *Ensâb* VI, 159. Ebü Mûsâ'nın bu göreve getirilişinin sebep ve sonuçları hakkında geniş bilgi için bkz. Kenan Ayar, "Ebü Mûsâ el-Eş'arî'nin İdari ve Siyasi Faaliyetleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, www.dinbilimleri.com/dergi, yıl: 1, sayı: 3, 2001.

¹²⁹ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 401-402. Eşter'in yanında toplanan orduyla kırk gün şehre hükmettiği belirtilir. İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 402.

dönemindeki uygulamalar genel olarak Müslümanlar tarafından kabul görmüş, Kur'an ve sünnete uygun sayılmıştı. Hz. Osman'ın kendisinden önceki halifelerden farklı olarak devlet idaresinde yakınlarını görevlendirip onlara yetkiler vermesi ve merkezi otoriteyi güçlendirecek adımlar atması, İslam'a giriş ve hizmet önceliğini dikkate almaması, İslam öncesindeki sosyal yapıya dönüşe müsaade etmesi, bunlardan zarar görenleri, özellikle İslam sayesinde saygınlık elde edenleri kızdırmış ve yönetime cephe almalarına sebep olmuştur. Bunun Eşter ve onu destekleyenler ile halifeyi eleştiren sahabilerin ortak yönleri olduğu anlaşılmaktadır.

2.4. Hz. Osman'ın Öldürülmesinde Eşter'in Rolü

Eşter'in Küfe'de başlattığı isyan kısa zamanda halifeye karşı isyana dönüştü. Çünkü muhaliflerin Küfe'deki başarısı, Eşter ve yandaşlarının kendilerine olan güvenlerini artırdı, halifenin kabileler üzerindeki otoritesini sarstı, diğer eyaletlerdeki muhalifleri fiili harekete geçme hususunda cesaretlendirdi, benzer yöntemle hem valilerini hem de halifeyi değiştirebileceklerini düşünmelerine yol açtı. Bu yönüyle daha sonraki siyasi ve sosyal gelişmeleri etkileyen Eşter, isyan olayından sonra siyasi olayları yönlendirmek için ölünceye kadar mücadele etti. Muhtemelen inisiyatifi elinden bırakması halinde cezalandırılmasından korkuyordu.

Zira halife elçilerin huzurunda hatalarını kabul edip tövbe etmesine, talep edilen şahısları atamasına rağmen Eşter ve arkadaşlarına yazdığı mektupta tavrını değiştirmiş, kendisinin haklı olduğunu belirterek Küfelileri suçlayıp uyarılarda bulunmuş; Allah'tan korkmalarını, kendi elleriyle fitneye düşmemelerini, cemaati bölmemelerini, kendisini söylemediği ve yapmadığı şeylerle suçlamamalarını, kesinlikle onların arzularına boyun eğmeyeceğini, doğru olmadığını düşündüğüne muhalefet edeceğini, hidayet yolunu bırakmayacağını belirtmiştir.¹³⁰ Halifenin bu tutumu Eşter ve arkadaşlarının halifeye karşı muhalefetlerini sürdürmelerine sebep oldu. Bilindiği gibi valiler toplantısında muhalifler hakkında halifeye yapılan teklifler arasında onların elebaşlarının öldürülmesi, diğerlerinin sınır boylarına savaşa gönderilmesi ve atalarının kesilmesi gibi tedbirler vardı.¹³¹ Bu öneriler ve alınan kararlar muhtemelen Eşter ve arkadaşları tarafından öğrenilmişti. Dolayısıyla halife, fırsat bulduğunda Eşter'i ve onunla birlikte hareket eden Küfelileri her an cezalandırabilirdi. Küfe valiliğine getirdikleri Ebû Mûsâ'nın kendileriyle işbirliğine yanaşmayıp halifeye bağlı kalacağını açıklaması bu kaygıyı artırmıştı. Halife, vali

¹³⁰ İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 401; krş. Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 47-48.

¹³¹ Valiler toplantısında muhalifler hakkında yapılan öneriler ve alınan kararlar hakkında bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 156, 208-209; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 48-52; Taberî, *Târîh*, II, 647-8; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 388; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 346-347.

ile işbirliği yapabileceği gibi, şartlar müsait olduğunda onu azledip yerine bir başkasını da vali tayin edebilirdi. Kaldı ki, kendilerini rahatsız eden hükümetin politikaları da değişmemişti. Bu yüzden Eşter ve arkadaşları bir toplantı yaparak durumu değerlendirip halifeyi iktidardan uzaklaştırmayı kararlaştırdılar. Hatta bu toplantıda hazır bulunan Kümeyl b. Ziyâd ve Umeyr b. Dâbi'î gönüllü olarak halifeyi öldürmek için Medine'ye gittiler, ancak planladıkları suikastı gerçekleştiremeden döndüler.¹³² Ayrıca Medine'deki ashabın halifeyi eleştirmeleri ve yönetimden memnuniyetsizlikleri Eşter ve yandaşlarını cesaretlendirmekteydi.¹³³

Eşter ve arkadaşlarının halifeyi iktidardan uzaklaştırmak için aldıkları karar, onları diğer şehirlerde bulunan muhaliflerle haberleşerek işbirliği yapmaya sevk etti. Küfe, Mısır ve Basra'daki muhaliflerin temsilcileri, 34/655 yılı hac mevsiminde Mekke'de bir araya gelerek halifenin durumunu görüştüler. Halifenin Kur'an ve sünnetin yolundan ayrıldığı ve buna engel olmaları gerektiği hususunda anlaşılabilir, şehirlerine dönüp muhalifleri organize ederek gelecek yıl hacca gidiyor gibi Medine'ye gelip birlikte halifeye baskı yapmayı kararlaştırdılar.¹³⁴ Zira bu karar duyulursa eyalet valileri, muhaliflere engel olabilir ve ordunun bulunmadığı Medine'ye asker gönderebilirlerdi.

Halifenin Medine'deki halk desteğini önemli ölçüde yitirip savunmasız hale gelmesi, muhaliflerin işini kolaylaştırdı. Hatta ileri gelen sahabilerin garnizonlardaki Müslümanlara mektup göndererek onları halifeye karşı mücadele etmek için Medine'ye çağırdıkları nak-

¹³² Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 82; Taberî, *Târîh*, II, 682-683. Suikastla halifeyi öldürme düşüncesi ona karşı duydukları düşmanlığı ve bunun meşruiyetine olan inançlarını göstermektedir. Muhtemelen Hz. Ömer'in öldürülmesini örnek alarak Hz. Osman'ı suikastla öldürmeyi düşündüler. Hz. Osman'ın öldürülmesi fikrini ilk ortaya atanlar arasında halifeye muhalif Kureyşliler bulunmaktaydı. İbn Mes'ûd Küfe'de (Belâzürî, *Ensâb*, VI, 147, 148), Muhammed b. Ebî Huzeyfe ve Muhammed b. Ebî Bekir Mısır'da halifenin kanının helal olduğunu söylemekteydiler (Taberî, *Târîh*, II, 620). Halife tarafından müfettiş olarak Mısır'a gönderilen Ammâr, halkı halifeyi azletmeye çağırmişti (Belâzürî, *Ensâb*, VI, 165). Sürgün edilmeden kısa süre önce Eşter'in halifeye Ebû Zerr'i (öl. 32/653) haksız yere cezalandırdığı için beddua ettiği nakledilmektedir (İbn A'sem, *Futûh*, I, 377). Bütün bunlar Eşter ve arkadaşlarının nihai hedeflerinin Hz. Osman'ı iktidardan uzaklaştırmak olduğunu göstermektedir.

¹³³ Medine'deki sahabilerin halifeye yönelttikleri eleştiriler hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzürî, *Ensâb*, VI, 133-150, 207-209; Taberî, *Târîh*, II, 615-617; İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 377-378.

¹³⁴ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 173-174. Seyfe göre, Sebeyye valiler şehirlerine dönünce Medine'de kalarak eyaletlerdeki arkadaşlarına mektup yazıp halifenin durumunu görüşmek üzere Medine'ye çağırılmış ve bunu iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak adına yaptıklarını belirtmişlerdi. Gelenlerle yaptıkları toplantıda, isteklerini halife kabul etmezse, şehirlerinden hacca gidirmiş gibi ayrılıp Şevval ayının başında Medine'de buluşmayı ve halifeyi kuşatma altına alıp istifaya zorlamayı, bunu kabul etmezse öldürmeyi kararlaştırmışlardı. Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 54-57; Taberî, *Târîh*, II, 650-652; krş Zehebi, *Târîh*, s. 436.

ledilmektedir.¹³⁵ Belki de bu sahabeler Küfe'deki vali değişimini örnek alarak baskı yoluyla halifenin değiştirilmesinin mümkün olabileceğini düşünüyorlardı.

Nihayet Eşter liderliğinde 200 kişilik bir grup Şevval ayında¹³⁶ hacca gidiyormuş gibi Küfe'den ayrılarak Medine'ye geldi.¹³⁷ 35 yılının Zilkade ayı başında¹³⁸ Basra'dan gelen 150, Mısır'dan gelen yaklaşık 500 kişi¹³⁹ ile Medine yakınında bulunan Zûhuşub mevkiinde buluştular. Hz. Ali'nin tavsiyesi üzerine şehre girmediler.¹⁴⁰ Kaynaklarda Küfelilerin Zübeyr b. el-Avvâm'ı, Mısırlıların Hz. Ali'yi, Basralıların ise Talha b. Ubeydullah'ı halife yapmak istedikleri ve yaptıkları teklifleri bu sahabelerin reddettikleri nakledilmektedir.¹⁴¹ Öyle anlaşıl-

¹³⁵ Taberî, *Târîh*, II, 644-645, 662; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 37-38, 40; İbn 'Abd Rabbih, *el-İkd*, IV, 293. Vâkıdî'nin haberine göre hicri 34 yılında ashabın bazıları bazısına mektuplar yazarak, onları Medine'ye halifeye karşı cihat etmeye çağırmış ve bu yüzden muhaliflerin sayısı artmış, Medine'de birkaç kişi dışında halk halifeye karşı cephe almıştır. Taberî, *Târîh*, II, 645. İbn İshâk'ın rivayetine göre Medine'deki ashab Allah yolunda cihad etmekte olan arkadaşlarına halifenin yaptıklarını anlatan ve Hz. Muhammed'in dininin arkalarından bozulup terk edildiğini belirten mektuplar yazıp, onları dini ikame etmek için Medine'ye çağırmışlardı. Taberî, *Târîh*, II, 662. İbn Kuteybe'nin kaydettiğine göre, hilafet hakkında söz sahibi olan Medine'deki sahabeler, garnizonlardaki Müslümanlara gönderdikleri mektuplarda halifenin Kur'an'ı, peygamberin ve ilk iki halifenin sünnetini terk ettiğini, kendilerinin haklarını çiğnediğini, feylerini ellerinden aldığını ve zalim bir kral olduğunu belirterek, onları kendilerine yardım için Medine'ye çağırıyorlardı. İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 38. Söz konusu mektupların Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Hz. Aişe tarafından yazıldığına işaret eden rivayetler bulunmakla birlikte bu mektupların ne zaman yazıldığı da kesin olarak bilinmemektedir. Recep ayında muhaliflerin Medine'ye hareket ettikleri ve anlaşma yaparak geri döndükleri bilgisi doğruysa, halifenin verdiği sözü tutmaması üzerine Medine'deki sahabeler tarafından şehirlerdeki muhaliflere mektup yazılmış olabilir. Nitekim halifenin Mısırlılara ihanet etmesi olarak algılanan olay üzerine, şura üyelerine gelen muhalifler, onlara kendilerine yazdıkları mektuptan söz etmişlerdir. Krş. Taberî, *Târîh*, II, 644; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 37-38; İbn 'Abd Rabbih, *el-İkd*, IV, 293.

¹³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 65.

¹³⁷ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 174, 219; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 352; el-Makdisî, *Kitâbu'l-Bed'*, V, 203; Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, s. 448; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (983/1575), *Târîhu'l-Hamîs*, yy. ty., 258. Küfeli grup dört bölükten oluşmakta ve başlarında Eşter, Zeyd b. Suhan, Ziyad b. Nadr ve Abdullah b. el-Asam bulunmaktaydı. Seyf b. Ömer'e göre Küfe'den 600 veya 1000 kişi yola çıktı. Taberî, *Târîh*, II, 652; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 58. İbn Kuteybe'nin kaydettiğine göre Eşter idaresinde yola çıkan Küfeliler 1000 kişiydiler. İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 40.

¹³⁸ Halife b. Hayyât, asilerin Zilkade ayının başında Medine'ye geldiklerini kaydetmektedir. Halife, *Târîh*, s. 168.

¹³⁹ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 176 (Vâkıdî). Mısırdan gelen muhaliflerin sayısı hakkında 400, 500, 600, 700 veya 1000 gibi rakamlar verilmektedir. Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, VI, 174; Taberî, *Târîh*, II, 652; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 58; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, s. 259.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 65; İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1126.

¹⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 65; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 58-60; Taberî, *Târîh*, II, 652-653.

lıyor ki onlar şûra üyelerinin kendilerine destek vermelerini istiyorlardı.

Medine çevresinde konuşlanan muhalif grupların kendisine karşı saldırı düzenlemelerinden korkan Hz. Osman, onlarla kendi adına anlaşma yapması için Hz. Ali'yi görevlendirdi. Muhacir ve Ensarın ileri gelenlerinden oluşan bir grupla muhaliflerin yanına giden Hz. Ali onlarla görüşüp anlaşma yaparak geri dönmelerini sağladı. Yapılan anlaşmaya göre; sürgün edilen kimse yerine dönecek, atıyyesi kesilen kimseye yeniden atıyye verilmeye başlanacak, atıyyeler artırılacak, dağıtımda eşitlik ilkesine riayet edilecek, güvenilir ve güçlü kimseler vali tayin edilecekti.¹⁴² Bu anlaşmanın birer nüshasını alan Küfe, Basra ve Mısırlılar eyaletlerine geri dönmek üzere yola çıktılar.¹⁴³ Mısırlılar dönüş yolunda halifenin kölesinde, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'a muhaliflerin önde gelenlerinin öldürülmesini ve diğerlerinin de ağır bir şekilde cezalandırılmasını emreden halifenin mektubunu buldular. İhanete uğradıklarını ve kendilerinin öldürülmesini emreden halifenin kanının artık helal olduğunu söyleyerek Medine'ye döndüler. Önce kendileriyle halife adına anlaşmayı yapan Hz. Ali'ye ve diğer sahabilere durumu anlattılar, sonra halifenin yanına giderek mektubu neden yazdığını sordular. Halife mektubu kendisinin yazmadığını ve mektup hakkında da bilgisinin olmadığını belirtti. Oysa ele geçirdikleri köle, binek ve mektuptaki mühür, mektubun hilafet makamı tarafından yazıldığını göstermekteydi.¹⁴⁴ Bunun üzerine halifeye, görevini yapmadığı ve haksız yere kan akıtılmasını istediği için istifa etmesi gerektiğini söylediler. Halife de Allah'ın kendisine verdiği hilafet makamından ayrılmayacağını ifade etti. Bunun üzerine asiler halifenin evini kuşatma altına alarak istifa etmesi için baskı yapmaya başladılar.¹⁴⁵ Zira söz konusu mektup, halifenin söylediği sözlere

¹⁴² Halife, *Târîh*, s. 170; İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1137-1138, 1139-1140; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 215. Ebû Mihnef'in rivayetine göre anlaşma maddeleri şunlardı: Halife onlara Allah'ın kitabı ve nebisinin sünnetine göre muamele edecek, atası kesilene atası verilecek, korkan kişi güvende olacak, sürülen yerine dönecek, sınır boylarında tutulmayacak ve fey (atıyye) artırılacak. Belâzürî, *Ensâb*, VI, 179. Halife b. Hayyât'ın naklettiğine göre, Basra valisi Abdullah b. Âmir ve Küfe valisi Ebû Mûsâ görevlerinde kalacaktı. Halife, *Târîh*, 170. Zilkade ayında yapılan bu anlaşmaya Hz. Ali ve beraberindeki sahabiler şahit oldular. Bkz. Halife, *Târîh*, s. 170; İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1140; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 179-180.

¹⁴³ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 180. Muhaliflerin şikayetleri ve talepleri hakkında bkz. Belâzürî, *Ensâb*, VI, 177-178; İbn Şebbe, *Târîh*, III, 1133-1134, 1137, 1139; Diyarbekrî, *Târîh*, s. 266-274; Zehebî, *Târîh*, 439-446.

¹⁴⁴ Halife, *Târîh*, s. 169; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 180 (Ebû Mihneften); Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 64; Taberî, *Târîh*, II, 655-656, 666-667.

¹⁴⁵ Taberî, *Târîh*, II, 666-667. Eşter halife hakkında, "o, size ve bana tuzak kurmuştur" diyerek arkadaşlarını uyarmıştır. Taberî, *Târîh*, II, 671. Belâzürî'nin Vâkidi'den naklettiğine göre Eşter, Mısırlılara hitaben, hem halifeye hem de kendilerine tuzak kurduğunu söylemiş, sonra halife öfkeli asiler tarafından öldürülmüştür. *Ensâb*, VI,

güvenilemeyeceğini, idari işleri Mervan ve halifenin yakınlarının yürüttüğünü ve halifenin de onların tesiri altında kaldığını göstermişti. Bu nedenle sadece asiler değil, Medine’de bulunan ashab da halifenin istifa etmesi gerektiği kanaatindeydiler ve halifenin yanında yer almamak suretiyle bir bakıma asilere destek verdiler.¹⁴⁶

Sözü edilen mektubu bulduktan sonra Mısırlıların Kûfe’ye dönmekte olan Eşter ve arkadaşlarını Medine’ye çağırdıkları ve böylece Eşter’in tekrar Medine’ye geldiği anlaşılmaktadır. Zira sözü edilen mektup, halifenin her an muhalifleri en ağır bir şekilde cezalandırabileceğini göstermişti. Kuşatma sürerken Eşter, Hz. Aişe’ye halifenin öldürülmesinin meşru olup olmadığını sormuş; Hz. Aişe ona, müslümanların kanını akıtmayı ve imamlarını öldürmeyi emretmekten Allah’a sığındığını belirtmiştir. Eşter de ona, kendilerine gönderdiği mektupta halifenin öldürülmesini istediğini, şimdi ise buna karşı çıktığını belirterek serzenişte bulunmuştur.¹⁴⁷

Muhasaradan halifenin fazla etkilenmediği ve istifa etmeye yanaşmadığı görülünce muhalifler halifeyi açıktan ölümle tehdit etmeye başladılar. Bu tehditleri duyan halife, Eşter’i yanına çağırarak kendisinden ne istediklerini sordu. Eşter ona, ya iktidardan çekilmesini ya da cezalandırılmayı kabul etmesini, bunları kabul etmezse onu öldürmekte kararlı olduklarını bildirdi. Halife, hilafetten ayrılmaya çağını ve ölümü gerektiren bir suç da işlemediğini söyleyerek kendisini savunmaya kalkınca Eşter onun yanından ayrıldı.¹⁴⁸ Kuşatmanın etkili olması için halifenin evine su girişi yasaklandı. Su sıkıntısı çekmeye başlayan halife halka bir konuşma yaparak, yaptığı iyilikleri hatırlatıp sudan mahrum bırakılmamasını istedi. Bunun üzerine insanlar bu yasağı kaldırma eğilimi gösterince Eşter, onlara karşı çıktı, taviz vermemelerini ve netice almak için kararlı olmalarını istedi.¹⁴⁹

1888-189. Muhtemelen Eşter bu sözünü Mısırlılar söz konusu mektupla Medine’ye dönünce muhaliflere söylemiştir.

¹⁴⁶Medinelilerin desteğini almadan asilere karşı başarılı olamayacağını bilen halife, yakın çevresinde bulunan bazı kişilerin silahlı mücadeleye teklifini kabul etmedi (Bkz. Halife, *Târîh*, s. 173; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 190, 197) ve eyaletlere mektup yazarak valilerin gönderecekleri askeri kuvveti beklemeye başladı (Belâzurî, *Ensâb*, VI, 188-189).

¹⁴⁷Belâzurî, *Ensâb*, VI, 225; İbn Şebbe, *Târîh*, IV, 1225. Hz. Aişe, kendisine insanlara isyan etmeleri için mektup yazdığı söylendiğinde bunun doğru olmadığını ifade etmiştir. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 226-227.

¹⁴⁸Halife, *Târîh*, s. 170; Taberî, *Târîh*, II, 664-665. Muhaliflerin neden kendisine karşı çıktıklarını öğrenmek için sözcü istediğinde Sa’sa’a b. Sûhân’ı gösterdikleri, onun da gerekçe olarak, Hac suresi 41. ayette vurgulandığı gibi Allah’ın emrini yerine getirdikleri için yurtlarından çıkarılmaları sebebiyle kendisine karşı çıktıklarını söylemiştir. Halife, *Târîh*, s. 171.

¹⁴⁹Taberî, *Târîh*, II, 671. Ebû Mihnef’in rivayetine göre Talha, muhalifleri halifenin binasına su girişini yasaklamalarını isteyerek kıskırtmıştır. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 188.

Eşter, zor durumda kalan halifeye yardım götürmek amacıyla gelen Hz. Peygamber'in eşi Safiye'yi içeri bırakmayarak halifenin kapısından geri çevirdi.¹⁵⁰

Kuşatma esnasında bir ara Eşter'in halifenin yanına kadar sokulduğu, onu öldürecek ortamı yakaladığı halde onu öldürmeden geri döndüğü, halifeyi öldürmek için çağrıda bulunduğu halde neden onu öldürmediği kendisine sorulunca, isterse onu öldürebileceği, fakat buna gerek kalmadığını söylediği nakledilmektedir.¹⁵¹ Eşter halifenin yanından geri dönerken halifenin kölesi Nâtil, "Bu, vallahi tüm şehirleri Emîru'l-mü'minîn aleyhine kışkırtan Eşter'dir. Onu öldürmezsem Allah beni yaşatmasın" diyerek öldürmek amacıyla Eşter'in arkasından gider. Eşter, Amr b. Ubeyd el-Hârisî tarafından uyarılınca, dönüp Nâtil'in sol elini keser ve Amr'a onun işini bitirmesini emreder. O da Nâtil'i öldürür.¹⁵² Bu rivayete göre Eşter, bütün şehirleri halife aleyhine kışkırtan ve ayaklandıran kişidir. Vâkîdî'nin naklettiğine göre Sa'd b. Ebî Vakkas, halifeyi muhasara edenlerin başında Eşter, Hukeym b. Cebele ve Abdurrahman b. Udeys'in bulunduğunu görünce, bu işin sonucunun hiç de iyi olmayacağını ifade etmiştir.¹⁵³

Muhasara sürerken Eşter'in zaman zaman Hz. Ali ile görüştüğü anlaşılmaktadır. İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği bir rivayete göre, muhasara döneminde bir gün Hz. Ali ile Eşter birlikte yürürlerken, Talha gelip Hz. Ali'den halifenin öldürülmesine engel olmasını istedi. Hz. Ali, "Allah'ın akıtmayı istediği kanı durduramam" diyerek buna engel olamayacağını belirtti ve idareyi ele alacağı için Talha'nın kendisini kışkırttığını söyledi.¹⁵⁴

Uzun süre kuşatma altında tuttıkları ve ölümle tehdit ettikleri halife istifa etmeye yanaşmayınca, Hz. Ali'nin evlatlığı ve Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed ile bir grup Mısırlı, Şam ve Basra'dan gel-

¹⁵⁰İbn Şebbe, *Târîh*, IV, 1311-1312; İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 128; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. es-Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dârul-Fîkr, by. ty. VII, 237. Bilindiği gibi asilerin tamamı savaş ve kuşatma tecrübesi olan askerlerdi. Kuşatmadan sonuç alınabilmesi için ambargonun sıkı bir şekilde uygulanması gerektiğini biliyorlardı. Muhtemelen Hz. Peygamber'in eşi olması sebebiyle asiler Hz. Safiye'ye müdahale etmek istememişler, fakat Eşter onun önüne çıkarak halifenin evine su taşınmasını engellemiştir.

¹⁵¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 200.

¹⁵² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 200.

¹⁵³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 219.

¹⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (235/849), *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, I-VII, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409, VII, 525. Muhasaranın 40 günü aşkın bir süre devam ettiği ve bu zaman içinde Hz. Ali'nin Medine'de bulunduğu ve en azından Cuma ve bayram namazına iştirak ettiği düşünülürse, onun asilerle halife arasındaki ilişkilerden haberdar olduğu söylenebilir.

mekte olan askeri kuvvetlerle karşılaşmamak,¹⁵⁵ Medine'deki sahabilerin desteğini yitirmemek ve kendi hayatlarını tehlikeye atmamak için halifeyi öldürmeye karar verdiler ve birlikte halifenin binasına komşu bir evin damından halifenin bulunduğu odaya girip onu katlettiler.¹⁵⁶

Her ne kadar Eşter bilfiil halifeyi öldürenler arasında yer almamışsa da, ona karşı ilk isyan hareketini başlatarak siyasi otoriteyi sarsmış, Mısır ve Basra'da bulunan muhalifleri halife aleyhine kışkırtarak cesaretlendirmiş, onlarla ortak hareket ederek halifenin iktidardan uzaklaştırılması için kuşatma eylemini organize edenler arasında yer almış, yönlendirme ve tahriklerde bulunmak suretiyle halifenin öldürülmesinde azmettirici rol oynamıştır. Ancak onun esas amacının halifeyi öldürmek değil, baskı ve tehditle istifa etmesini sağlamak olduğu söylenebilir.¹⁵⁷ Halifeyi bizzat sözü edilen mektupta haklarında ölüm kararı verilmiş olan şahısların öldürdüğü söylenebilir.

3. Hz. Ali Döneminde Eşter'in Faaliyetleri

3.1. Hz. Ali'nin İktidara Gelişinde ve Aldığı Kararlarda Eşter'in Etkisi

Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra Eşter, yeni halifenin belirlenmesi için aktif rol oynadı. Genel olarak Müslümanların beklentisi şûra üyelerinden birisinin halife olmasıydı. Tabiatıyla isyana katılanlar, hilafet makamına Hz. Osman'ı eleştiren ve kendilerine karşı çıkmayan şûra üyelerinden birisini getirmek istiyorlardı. Medine'deki ashabın ve diğer Müslümanların beklentileri de bu yöndeydi. Söz konusu halife adayları Hz. Ali, Talha ve Zübeyr idi. Asiler sırasıyla bu sahabilere halife olmayı teklif ettiler, ancak onlar halifenin ilk defa Müslümanlar tarafından öldürülmesinin doğurduğu tedirginlikle bu-

¹⁵⁵ Basra valisi Abdullah b. Âmir 600 ve Suriye valisi Muaviye 1000 askerden oluşan kuvveti halifeye yardım amacıyla Medine'ye göndermişler ve bunu öğrenen muhalifler halifeyi öldürmek için acele etmişlerdir. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 188-189.

¹⁵⁶ Halife, *Târîh*, s. 174, 175; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 185, 187, 202-203, 214, 220, 221;

¹⁵⁷ Şa'bi'nin anlattığına göre Mesruk, Eşter ile karşılaştığında halifeyi öldürüp öldürmediğini sorar, o da evet cevabını verir. Bunun üzerine Mesruk, halifenin faziletlerini ve dindarlığını hatırlatıp bunu neden yaptığını kendisine sorunca Eşter, bunu Ammâr'a sorar. Ammâr da kendisini kırbaçlattığı, Ebû Zerr'i sürgün ettiği ve kendi ailesine koruluklar tahsis ettiği için halifenin öldürüldüğünü belirtir. Mesruk da ona halifeye misliyle ceza vermeleri ya da sabretmeleri gerekirken onu öldürdükleri için bunun cezasını çekeceklerini söylemiştir. Et-Taberâni, *Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb (360/970)*, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XX, thk. Hamdi b. Abdülmeccid es-Selefi, *Mektebetu'l-Ulûm*, Musul 1404/1983, I, 81; el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekir (807/1405), *Mecma'u'z-Zevâid*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1407, IX, 94; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Esfüyâ'*, I-X, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1405, I, 57.

nu kabul etmek istemediler.¹⁵⁸ Bunun üzerine Eşter, daha önce muhalifleri en çok savunan ve kamuoyu tarafından yıllardan beri en güçlü halife adayı olarak kabul edilen Hz. Ali'ye gidip, otorite boşluğunun bir an önce doldurulması gerektiğini söyleyerek hilafet makamına geçmesini teklif etti ve elini tutup ona biat etti. Arkasından arkadaşları onu takip ettiler.¹⁵⁹ Eşter'in Hz. Ali'ye, "*Ey mü'minlerin emiri! Kûfe halkı adına sana biat ediyorum*" diyerek ilk biati yaptığı ve ondan sonra Talha ve Zübeyr'in biat ettikleri nakledilmektedir.¹⁶⁰ Hz. Ali, halifeyi belirlemede esas yetkinin şûra üyeleri ve ileri gelen ashapta olduğunu belirtince, Müslümanlar resmi biatin yapılması için Mescid-i Nebî'de toplandı. Fakat halife adayı ve şûra üyeleri Talha ile Zübeyr mescide gelmemişlerdi. Eşter'in başında bulunduğu bir grup Talha'yı bularak kılıç zoruyla onu mescide getirdi. Basralı bir grup da Zübeyr'i zorla getirdi.¹⁶¹ Hz. Ali, önce rakipleri olan Talha ve Zübeyr'in kendisine biat etmelerini istedi. Onlar insanlar biat ettikten sonra biat edeceklerini söyleyince, Eşter bir an önce biat etmeleri için onları tehdit etti ve böylece önce Talha, sonra Zübeyr, daha sonra da diğer insanlar Hz. Ali'ye biat ettiler.¹⁶²

Eşter Hz. Ali'ye Medine'de bulunan ileri gelen ashabın biatini alması için telkinlerde bulunmuş, siyasi birliğin sağlanması için bunun gerekli olduğunu düşünmüş, zorla da olsa biatin alınması gerektiği kanaatini gizlememiştir. Bununla ilgili Taberî'nin Ömer b. Şebbe'den naklettiği bir rivayete göre, Hz. Ali'ye biat edilirken Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı getirmişler. Halife ona biat etmesini emretmiş, fakat o, insanlar biat ettikten sonra biat edeceğini belirtip kendisinin ona hiçbir zararı dokunmayacağına yemin etmiş, onlar da onu serbest bırakmışlardı. Sonra halifeye getirilen İbn Ömer, kendisine biat etmesini isteyen halifeye, insanlar biat ettikten sonra biat edeceğini söylemiş, halife ondan kefil isteyince kefil gösteremeyeceğini belirt-

¹⁵⁸ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 93; Taberî, *Târîh*, II, 700.

¹⁵⁹ Taberî, *Târîh*, II, 700; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 192.

¹⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 47; Ya'kübî, *Târîh*, II, 178.

¹⁶¹ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 93; Taberî, *Târîh*, II, 700.

¹⁶² Taberî, *Târîh*, II, 696-697-8, 700; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 94; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 192-193. Zühri'nin rivayetine göre insanlar biat etmiş, Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'i biat etmeye çağırılmış, Talha isteksiz davranmış. Bunun üzerine Eşter kılıcını çekip, ya biat etmesini ya da boğazını vuracağını söylemiş. O, Zübeyr ve diğer insanlar biat etmişler. İki Kûfe ve Basra valiliklerini isteyince halife yanında onlara ihtiyacı olduğunu belirtmiş, sonra isteksiz biat ettiklerini söylemişler ve biatten dört ay sonra Mekke'ye gitmişler. Taberî, *Târîh*, II, 697. Seyf'in rivayetine göre insanlar Ali'nin halife olmasında birleşmişler. Eşter gidip Talha'yı getirmiş ve insanların ne yaptığını görmek için mühlet istediysen de baskıyla biat etmek durumunda kalmış. Taberî, *Târîh*, II, 701; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, *el-Fitne*, s. 94. Ya'kübî, Eşter'in biat esnasında yaptığı konuşmada Hz. Ali'yi vasilerin vasisi, büyük nebilerin ilminin varisi, imanına Allah'ın kitabının, cennetlik olduğuna da Rasûlünün şahitlik ettiğini belirtmiş, İslam'a erken girişini, ilmini ve faziletini herkesin kabul ettiğini söylemiştir. Ya'kübî, *Târîh*, II, 179.

miş, bunun üzerine Eşter halifeye, onu öldürmek için kendisine izin vermesini talep etmiş, ancak halife onun kefilinin kendisi olduğunu belirterek serbest bırakmalarını emretmiştir.¹⁶³

Ammâr b. Yâsir toplu biatten sonra Hz. Ali'ye, henüz biat etmemiş olan Üsâme b. Zeyd, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme, Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Mâlik'in biat etmelerini talep etmesini teklif etmiş, fakat halife, kendileriyle birlikte olmak istemeyene ihtiyaçları bulunmadığını belirterek onun önerisini kabul etmemiştir. Bunu öğrenen Eşter, hemen Hz. Ali'ye gelip kendileri her ne kadar sözü edilen sahabiler gibi ilk Müslümanlardan (*sâbika*) olmasalar da onların Müslümanların işleriyle ilgili bir konuda kendilerinden daha üstün olmadıklarını, genel biatin yapıldığını, ayıplayanın bunun dışında kaldığını ve bu şahısları kendi haline bırakmamasını, şimdi diliyle karşı olanın yarın silahla karşı çıkacağını belirtmiş, halifeye biat etmeyi insanların isteğine bırakmamasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali Eşter'e, *"Ey Mâlik! Bu benim ciddiyetim ve görüşümdür. Ben kuşkusuz insanları senden daha iyi tanırım"* cevabını vererek kararına müdahale etmemesi uyarısında bulunmuştur. Nasihati halife tarafından dikkate alınmayınca Eşter üzülmüş ve bunu bir şiirle dile getirmiştir.¹⁶⁴

Hz. Ali hilafet makamına geçtikten sonra Eşter'i yanında tutmuş, onun askeri, siyasi ve sosyal yönlerinden yararlanmak istemiştir. Hz. Ali'nin halife olmasına çok sevinen Yemenliler, halifeyi tebrik etmek amacıyla çeşitli kabilelerin temsilcilerinden oluşan bir heyeti Medine'ye göndermişler. Bu heyeti halifenin emriyle Eşter karşılamış ve onlara, *"Siz, sizi seven, sizin de kendilerini sevdiğiniz bir topluluğa, Müslümanların kendisinden razı olduğu, Ensar ile Muhacirlerin biat ettiği adil imama, mükemmel halifeye hayırlı bir yolculuk yaptınız"* diyerek halife hakkındaki düşüncesini ortaya koymuş, yapılan ziyaretin önemini vurgulamış ve duyduğu sevinçli Yemenlileri öven bir şiir ile dile getirmiştir.¹⁶⁵

¹⁶³ Taberî, *Târîh*, II, 697. Ayrıca Hz. Ali onun küçüklüğünden beri kötü huyunu bilmediğini ifade etti. Taberî, *Târîh*, II, 697.

¹⁶⁴ İbn A'sem, *Fütûh*, I/II, 439.

¹⁶⁵ İbn A'sem, *Fütûh*, I/II, 436-438. Hz. Ali bu heyette bulunan kabile temsilcilerinin lideri on kişilik bir grup ile görüşüp, onları övmüş ve gönüllerini alarak mutlu bir şekilde yurtlarına dönmelerini sağlamıştır. Bu heyette Neha' kabilesini temsilen Hişâm b. Ebrehe en-Neha'î bulunmaktaydı. Bu liderler arasında Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî de vardı ve halifeye heyetin özelliklerini dile getiren sözler söyledi. Heyette bulunanlar ve yaptıkları görüşme hakkında geniş bilgi için bkz. İbn A'sem, *Fütûh*, I/II, 438-439.

Hız. Ali iktidara geldikten sonra Şam, Basra, Kûfe, Yemen ve Mısır valilerini azlederek yerlerine atamalarda bulunmuş,¹⁶⁶ Kûfe'ye tayin ettiği Umâre b. Şihâb yoldan çevrilince,¹⁶⁷ Eşter halifeye, Ebû Mûsâ'yı Kûfe valisi olarak bırakmasını rica etmiş, halife de onun bu isteğini kabul ederek¹⁶⁸ Ebû Mûsâ'dan biat talebinde bulunmuş ve olumlu cevap almıştır.¹⁶⁹

3.2. Hız. Ali'nin Cemel Ehline Karşı Mücadelesinde Eşter'in Yeri

Hız. Ali, kendisine biat etmeyen Muaviye ve Şamlılara karşı savaş hazırlıkları yaparken Talha ve Zübeyr'in de katıldığı bir grup, öldürülen halifenin intikamını almak için kendisine karşı askeri bir güç oluşturarak Mekke'den Irak'a hareket etti.¹⁷⁰ Bunu öğrenen halife, önce kendisine biat eden şahısların da katıldığı bu isyan girişimini bastırma kararı aldı ve Medine'deki Müslümanları orduya katılmaya çağırdı.¹⁷¹ Ancak Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer ve Muhammed b. Mesleme kâfirlere karşı savaşılmayacağı için Irak seferine katılmayacaklarını halifeye bildirdiler. Bunu duyan Eşter halifeye geleerek onu şu sözlerle uyardı: *"Biz Muhacirler ve Ensardan olmasak da iyilik yapmada tabiîndiniz. Her ne kadar bu şahıslar bizi geçtikleri şeylerde daha çok hak sahibi olsalar da, ortak olduğumuz şeylerde bizden daha çok hak sahibi değillerdir. Bu umumi biattir. Bunun dı-*

¹⁶⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 99-100; Dineverî, *Ahbâr*, s. 141; Taberî, *Târîh*, II, 703-704, II, 3-4; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 201. Muğire b. Şu'be ve İbn Abbas Hız. Ali'ye valileri biatlerini aldıktan sonra azletmeyi önermişler, ancak o siyasi davranmayarak valileri biatlerini almadan sonra azledip yeni valiler atamıştır. Belâzuri, *Ensâb*, III, 10-11; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 382.

¹⁶⁷ Umâre, Kûfe'ye giderken Ebû Mûsâ'dan memnun olduklarını söyleyen bir Kûfeli tarafından tehdit edilerek geri çevrilmiştir. Bkz. Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 100-101; Taberî, *Târîh*, III, 3; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 201-2

¹⁶⁸ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 179; Belâzuri, *Ensâb*, III, 330; Taberî, *Târîh*, III, 35.

¹⁶⁹ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 102-3; Taberî, *Târîh*, III, 3-4 ; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 203.

¹⁷⁰ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 108, 112-113; Belâzuri, *Ensâb*, III, 218; Dineverî, *Ahbâr*, s. 144; Taberî, *Târîh*, III, 8-10; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 205, 208-9. Hız. Ali'nin halifenin katillerini tespit etmek amacıyla öldürülen halifenin yanında bulunan eşi Nâile ile görüştüğü ve ona katilleri sorduğu, onun da sadece Muhammed b. Ebî Bekir'i tanıdığını ve onun yol gösterdiğini söylediği, Hız. Ali'nin de Muhammed'i sorguladığı ve onun içeriye girdiğini ancak halifeyle aralarında geçen konuşma üzerine onu öldürmekten vazgeçerek dışarı çıktığı ve pişman olduğunu söylediği ve bunu Nâile'nin onayladığı rivayet edilir. İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 47. Ancak Muhammed'in Mısırlılardan üç veya 13 kişiyle anlaşarak onları içeri soktuğu nakledilmektedir. Dolayısıyla Muhammed'in faileri tanıdığı söylenebilir. Öte yandan halifenin öldürülmesini sadece asiler değil şehir halkının çoğu normal karşılamışa benzemektedir. Zira başta şura üyeleri olmak üzere ileri gelen sahabiler halifenin öldürüldüğünü bildikleri halde onun cenazesine sahip çıkmamışlar ve cenaze namazına iştirak etmemişlerdir. Cenazeyi birkaç kişi asilerin saldırılarına sabrederek evden çıkarıp ulaştırabildikleri mezarlığın yakınında bir yere defnetmişlerdir. Bu halifeye karşı Medine'de oluşan havayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

¹⁷¹ Belâzuri, *Ensâb*, III, 30.

şında kalan karşı çıkandır, rızaya ve affa muhtaçtır. Sana sözlü muhalefet eden bu kişileri bundan vazgeçirmeye çalış. Eğer dediğini yapmazlarsa onları hapsederek terbiye et!¹⁷² Ne var ki Hz. Ali biat meselesinde olduğu gibi Eşter'in tavsiyesine uymamış, onları görüşleriyle baş başa bıraktığını ifade etmiştir.¹⁷³

Görüldüğü gibi Eşter, kendilerinin Ensar ve Muhacirlerden olmasalar da, iyi işlerde onları takip ettiklerine, onlarla birlikte yaptıkları işlerde onlara denk olduklarına ve genel biatten sonra halifeye biat ve itaatten kaçınan sahabilerin diğer insanlar gibi cezalandırılması gerektiğine inanıyordu. Çünkü bu sahabilerin tutumu halifenin gücünü ve otoritesini zayıflatmaktaydı.

Nihayet halife, kendisine iştirak eden sahabilerle ve Eşter'in de içinde bulunduğu diğer taraftarlarıyla birlikte muhalifleri Rebeze'de karşılamak üzere Medine'den yola çıkmış, ancak muhalifler Basra'ya gittiği için bunu başaramamıştır.¹⁷⁴ Muhalifler Basra'yı savaşarak ele geçirmek suretiyle¹⁷⁵ silahlı mücadelede kararlı olduklarını gösterdikleri için onlarla savaşacak yeterli askeri bulunmayan Hz. Ali, Kûfe'den asker yardımı talep etmek zorunda kalmıştır. Bu amaçla Kûfe yakınındaki Zikar'a gelmiş, asker almak için Kûfe'ye gönderdiği Muhammed b. Ebî Bekir ile Muhammed b. Cafer,¹⁷⁶ vali Ebû Mûsâ'nın etkisiyle asker alamadan geri dönmüşlerdir.¹⁷⁷ Bunun üzerine halife onun vali olmasını sağlayan Eşter'e, "*Sen aramızda bulunanlar içinde Ebû Mûsâ'ya en yakın olansın ve her konuda onunla başa çıkabilirsin. Abdullah b. Abbas ile beraber bütün olup biten fesat ve kötülükleri düzeltmek için Kûfe'ye gidin*" talimatını vermiş, ancak onlar da Ebû Mûsâ'nın engellemeleri sonucu başarısız olmuşlardır.¹⁷⁸ Hz.

¹⁷² Dineverî, *Ahbâr*, s. 143.

¹⁷³ Dineverî, *Ahbâr*, s. 143. Eşter sahabenin kendilerinden önce yaptıkları şeylerde onlardan daha fazla hak sahibi olduklarını, birlikte yaptıklarında ise kendileriyle eşit olduklarını ifade ederek, sahabe ile tabiin arasındaki yaklaşımı ortaya koyuyor. Ona göre sahabe sadece geçmişte tabiinin katılmadığı işlerde öncelikli, tabiinin katıldığı işlerde ise ayrıcalıkları yoktur. Dolayısıyla halifeye biat etme hususunda da diğer insanlar gibi itaat etmek durumundadırlar. Tabiine biat etmeme hakkı tanınmadığı gibi bu sahabeler de ikna edilmeye çalışılmalı, eğer itaat etmezlerse ıslah olmaları için hapsedilmelidir.

¹⁷⁴ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 119; Taberî, *Târîh*, III, 10-11, 22; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 222-3. Belâzurî, bu sefere Ensârdan 700 kişinin katıldığını nakleder. Belâzurî, *Ensâb*, III, 30.

¹⁷⁵ Halife, *Târîh*, s. 183; Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 121; Taberî, *Târîh*, III, 3; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 211, 223.

¹⁷⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 121; Taberî, *Târîh*, III, 22-23; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 223. Bu arada Hz. Aişe de halifeye karşı Kûfelilerden yardım istemiştir. Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 121; Taberî, *Târîh*, III, 22-23; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 223.

¹⁷⁷ Taberî, *Târîh*, III, 23-25; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 227.

¹⁷⁸ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 138-139; Taberî, *Târîh*, III, 25-26; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 227.

Ali, son olarak oğlu Hasan ile Ammâr'ı elçi olarak göndermiş, fakat onlar da valinin engelleme girişimleriyle karşılaşmışlardır.¹⁷⁹ Kûfeliler valinin uyarıları ile Hz. Ali ve Hz. Aişe'nin birbirlerine karşı askeri yardım talepleri karşısında karar vermekte zorlanmışlardır. Tartışmalar sürerken daha önce Eşter ile birlikte Hz. Osman'a karşı işbirliği yapan Zeyd b. Sühân, kendisinden Hz. Aişe'nin yardım talep ettiği mektubu açıklamış ve onu eleştirerek halifeye destek verilmesini istemiştir.¹⁸⁰ Hz. Hasan, Ammâr ve bazı Kûfeliler halife Hz. Ali'ye destek verilmesi gerektiğiyle ilgili konuşmalar yapmışlardır.¹⁸¹

Bir rivayete göre halife, Hasan ve Ammâr'ın ardından Eşter'i Kûfe'ye göndermiştir. Eşter, yolda uğradığı kabileleri valinin köşküne gireceğini söyleyerek kendine katılmaya çağırmış, vali halka konuşma yaparken beraberindekilerle köşke girerek valinin köle ve hizmetçilerini dışarı çıkarmıştır. Mescitte halkı tarafsız kalmaya çağırırken, durumu kölelerinden öğrenen vali Ebû Mûsâ köşke geldiğinde, Eşter ona köşkü terk etmesini söylemiş ve Allah tarafından görevinden atıldığını bildirmiştir. Bununla birlikte Eşter, köşkün yağmalanmasına müsaade etmemiştir.¹⁸²

Muhtemelen halife gönderdiği elçilere rağmen kendisine yardımcı olmayan Ebû Mûsâ'yı Eşter'in de görüşünü alarak azletmiş, yerine tayin ettiği Karaza b. Ka'b el-Ensârî'yi¹⁸³ Eşter ile birlikte Kûfe'ye göndermiş, şehirde taraftarları bulunan Eşter'e Ebû Musa'nın direnmesi halinde şiddet kullanma yetkisi vermiştir. Böylece Eşter'in desteğiyle Kûfe valisi olan Ebû Mûsâ yine onun tarafından valilik köşkünden ve valilikten uzaklaştırılmıştır. Gerek Hz. Hasan ve Ammâr'ın, gerekse Eşter'e destek verenlerin çağrılarında sonra yaklaşık on bin kadar asker Kûfe'den gelerek Hz. Ali'ye katılmıştır.¹⁸⁴ Basra'daki muhaliflere karşı savaşmayı isteyenlerin Eşter başta olmak üzere Adi b. Hatim, Zeyd b. Sühân, Müseyyeb b. Necebe, Yezid b. Kays gibi¹⁸⁵ daha önce Hz. Osman'a karşı aktif muhalefet içinde yer alan kişiler olması dikkat çekicidir.

Seyf'in naklettiğine göre halife Basra'daki muhaliflere elçiler göndererek barış yapmaya çalışmış, karşı taraf muhasaraya katılan asileri yanında getirmemesini şart koşunca, halife muhasaraya katılan-

¹⁷⁹ Taberî, *Târîh*, III, 26; Mes'ûdî, *Murûc*, IV, 308-309.

¹⁸⁰ Dineverî, *Ahbâr*, s. 145; Taberî, *Târîh*, III, 26; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 228

¹⁸¹ Taberî, *Târîh*, III, 26-27; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 229-231; krş. Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, 142-143.

¹⁸² Taberî, *Târîh*, III, 28; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 231; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 224.

¹⁸³ Halife, *Târîh*, s. 202; Belâzurî, *Ensâb*, III, 31, 33.

¹⁸⁴ Dineverî, *Ahbâr*, s. 145; Taberî, *Târîh*, III, 27, 28, 29, 36; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 231-232; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 224-225.

¹⁸⁵ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 144; Taberî, *Târîh*, III, 26, 27, 29; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 232; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 225.

ların kendisiyle gelmemelerini emretmişti. Bunun üzerine Eşter, İbn Sebe, İlba b. Heysem, Adiy b. Hâtim, Salim b. Sa'lebe ve Şureyh b. Evfa, barışın yapılması halinde cezalandırılmalarından korkmuşlar ve ne yapmaları gerektiği hususunda strateji belirlemek için toplanmışlardı. Burada Eşter, barışın yapılması halinde halife ile muhaliflerin birlikte hareket ederek kendilerini öldürebileceklerini ileri sürmüş, çözüm olarak halifeyi öldürmeyi önermiştir. Fakat İbn Sebe ve diğerleri halifenin öldürülmesi halinde kendilerinin sahip oldukları 2500 veya 2600 askerle Talha'nın 5000 askeri karşısında yenilgiye uğrayacaklarını söyleyerek bunu uygun görmemişler ve iki taraf arasında çatışmayı başlatmanın en uygun çözüm olduğuna karar vermişlerdir.¹⁸⁶ Ancak bu rivayetin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Basra'daki muhalifler, halifeye isyan etmekle kalmamışlar, şehri savunan çok sayıda insanı öldürerek suç işlemişlerdi. Ayrıca halifeyi öldürmekle suçlananların başında Muhammed b. Ebî Bekir gelmekteydi ve o halifeyle birlikteydi. Bilindiği gibi Eşter ve arkadaşları bizzat halifeyi öldürenler arasında değildi. Diğer yandan Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr eleştirileriyle biat ettikleri Hz. Osman'ın otoritesini zayıflatan ve kuşatılması esnasında ona destek vermeyenler arasında bulunmaktaydı. Halifenin öldürülmesinden şûra üyeleri dâhil, Medine'de bulunan ve halifeyi savunmak için harekete geçmeyen bütün sahabiler sorumlu tutulabilirdi. Bu çerçevede Hz. Ali ile karşısında bulunan muhalif liderler arasında bir fark yoktu.

Seyf'in rivayetine göre, Basra'ya gelen ve muhaliflerle karşılaşan halife, üç gün boyunca onlarla görüşmeler yaparak onları davalarından vazgeçirmeye çalıştı.¹⁸⁷ Görüşmelerin anlaşmayla sonuçlanması beklenirken asiler, planladıkları gibi çatışmayı başlatmak amacıyla karşı tarafa saldırdılar ve muhalifler de ihanete uğradıklarını düşünerek savaşı başlattılar. Bunun üzerine halife, muhaliflerin anlaşmak istemediğini düşünerek savaş emrini verdi. Böylece Eşter ve İbn Sebe grubunun komplosu gerçekleşmiş oldu.¹⁸⁸

Oysa Basra'yı ele geçiren muhalifler, 30000 kişilik bir orduya sahipken Hz. Ali 20000 asker ile onların karşısına çıkmıştı.¹⁸⁹ Asker sayısı bakımından üstün olan muhalifler halifenin barış teklifini ve itaat talebini kabul etmeye yanaşmadılar. Muhtemelen halifenin yenileceğini düşünüyorlardı ve bu yüzden Hz. Osman'ın intikamının

¹⁸⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 147-149; Taberî, *Târîh*, III, 32; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 234-6; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 226.

¹⁸⁷ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 149-150; Taberî, *Târîh*, III, 36-37, 236; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 226.

¹⁸⁸ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 155-157; Taberî, *Târîh*, III, 39-40; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 241-242, 245.

¹⁸⁹ Taberî, *Târîh*, III, 39.

alınması yanında Hz. Ali'nin hilafetten ayrılmasını da talep ediyorlardı.¹⁹⁰

Hz. Ali sağ kanat komutanlığına Eşter'i getirdi¹⁹¹ ve onun komutasında bulunan askerler karşı tarafın sol kanadına ağır kayıplar verdirdi, komutanı Hilal b. Veki'i öldürdü¹⁹² ve ordunun düzenini bozdu. Bunun üzerine muhalif ordunun askerleri Hz. Aişe'nin devesinin çevresinde toplanarak savaşmayı sürdürdüler. Bu çatışmalarda deveyi tutan çok sayıda asker öldürüldü.¹⁹³ Deve etrafında kümeleyen askerlere karşı savaşan Eşter, birçok asker öldürdükten sonra deveyi tutan Abdullah b. Zübeyr ile çatıştı ve onu yaraladı. Bu çatışma sürerken ikisi de yere düşerek birbirleriyle boğuşmaya başladılar. Bu sırada çaresiz kalan Abdullah, "*Beni ve Mâlik'i öldürün*" çağrısı yapınca, Eşter onu bırakıp geri çekildi. Eşter'in ifadesine göre askerler kendisini Mâlik ismiyle tanımıyorlardı, eğer o, Eşter'i öldürün demiş olsaydı muhtemelen öldürülecekti.¹⁹⁴

Bununla birlikte Eşter devenin çevresinde bulunanlarla yaptığı çetin çarpışmaları kazanmış, halife, devenin ayakta kalması halinde savaşın süreceğini söyleyerek devenin ayaklarının kesilmesini emredince bu emrin yerine getirilmesi için büyük çaba sarf etmiş ve devenin ayaklarının kesilmesinde etkili olmuştur.¹⁹⁵ Bu emrin yerine getirilmesiyle deve çökmüş ve savaş kazanılmıştır.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Belâzürî, *Ensâb*, III, 35.

¹⁹¹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 35; Dineverî, *Ahbâr*, s. 147.

¹⁹² Belâzürî, *Ensâb*, III, 35-36.

¹⁹³ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 169; Taberî, *Târîh*, III, ; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 247-250.

¹⁹⁴ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 169, 164, 169-170; Belâzürî, *Ensâb*, III, 39; Dineverî, *Ahbâr*, s. 150; Taberî, *Târîh*, III 50, 53; Mes'ûdi, *Murûc*, II, 376; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 250; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 231. İbn A'sem'in naklettiğine göre Eşter'in Abdullah karşısındaki bu zafiyetinin sebebi oruçlu olması ve iki günden beri yemek yememesiymiş. İbn A'sem, *Futûh*, I/II, 489. Taberî'nin naklettiği bir rivayete göre Eşter Abdurrahman b. Attâb b. Esîd ile karşılaşınca yere düşmüşler, Abdurrahman, "*Beni ve Mâlik'i öldürün*" demek zorunda kalmıştır. Taberî, *Târîh*, III, 48. Ebû Mihnefe gör Abdullah, "*Beni ve Malik'i öldürün*" derken Eşter de, "*Beni ve Abdullah'ı öldürün*" çağrısı yapmış, ancak isimleriyle tanınmadıkları için öldürülmeğe kurtulmuşlardır. Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 169-170; Taberî, *Târîh*, III, 53; krş. İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 72. Buna karşın İbn 'Abd Rabbih'in kaydettiği Abdullah b. Zübeyr'den gelen bir rivayete göre, Cemel günü Abdullah Eşter ile karşılaşmış, o bir kez vuruncaya kadar Eşter ona beş altı kez vurmuş, sonra ayağından tutup onu hendeğe atıp, "*Vallahi Resulullah'a yakınlığın olmasaydı, vücudun paramparça olacaktı*" demiştir (İbn 'Abd Rabbih, *el-İkd*, I, 119-120; IV, 326). Hz. Aişe, Eşter ile karşılaşmasından sonra Abdullah'ın hayatta kaldığını müjdeleyen kişiye sevincinden on bin dirhem vermiştir (İbn 'Abd Rabbih, *el-İkd*, I, 120).

¹⁹⁵ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 165; Belâzürî, *Ensâb*, III, 45; Dineverî, *Ahbâr*, s. 150; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 72; Taberî, *Târîh*, III, 51-52; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 253.

¹⁹⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 164-165; Taberî, *Târîh*, III, 50-51; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 253.

Savaşın sonra Eşter, Kuleyb adlı bir şahsı Basra'nın en güçlü devesini kendisi için satın alarak Hz. Aişe'ye götürmekle görevlendirilmiş, fakat Hz. Aişe kendisine getirilen deveyi kabul etmemiş, Eşter'i evlatlığa kabul etmediğini belirterek ona beddua etmiştir. Eşter bunu öğrenince, Hz. Aişe'nin kendisini savaş sebebiyle kınadığını, ancak yaşamak için savaşmak mecburiyetinde kaldığını söylemiştir.¹⁹⁷

Cemel olayından sonra halifenin Basra'ya Abdullah b. Abbas'ı atmasına Eşter'in, "Yemen Ubeydullah'ın, Hicaz Kusem'in Basra Abdullah'ın, Küfe Ali'nin. Öyleyse biz önceki halifeyi niçin öldürdük?" deyerek tepki gösterdiği,¹⁹⁸ halifenin de onu teselli ettiği nakledilmektedir.¹⁹⁹ Bununla birlikte Eşter, Basra'dan Küfe'ye gelerek şehri halife için hazırlamıştır.

3.3. Eşter'in Cezîre Valiliği

Basra'dan Küfe'ye dönen Hz. Ali, Eşter'i bir orduyla Cezîre bölgesinin Musul, Nusaybin, Dara, Sincar, Âmid, Meyyâfârikîn, Hit ve 'Anât bölgelerine gönderdi.²⁰⁰ Çünkü Cezîre'ye bağlı Harran, Rakka, Ruha ve Karkısiya şehirleri hala Muaviye'nin idaresi altında bulunmaktaydı ve buralara Basra ve Küfe'den kaçan Hz. Osman taraftarları sığınmıştı.²⁰¹ Bölgedeki diğer şehirler de Muaviye yanlılarının tehdidi altındaydı.²⁰² Ayrıca bölge Bizans sınırına yakınlığı sebebiyle sınır güvenliğinin sağlanması bakımından da önemliydi.²⁰³ Eşter Cezîre bölgesine gelince, burada bulunan Şam ordusunu ve Muaviye yanlılarını sindirmek için çalıştı, karşı tarafın idaresi altında bulunan yerlere baskınlar düzenledi.²⁰⁴ Muaviye tarafından idaresi altında bulunan bölgeleri korumakla görevlendirilen ve Harrân şehrinde

¹⁹⁷ Taberî, *Târîh*, III, 59; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 534-535. Çatışmanın bitmesinden sonra Hz. Aişe, kendisine uğrayan Ammâr'ın yanında bulunan şahsın Eşter olduğunu öğrenince, onu, kız kardeşinin oğlunu öldürmek isteyen şahıs olarak nitelmiştir. Eşter de onu öldürmekte kararlı olduğunu ancak bunu başaramadığını söylemiştir. Aişe de ona, "onu öldürseydin bir daha kurtulamazdın" demiş ve dinen üç suçu işleyen ancak öldürülebileceğini belirtmiştir. İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 58, 205. Ne var ki, Cemal olayında Hz. Aişe'yi savunurken çok sayıda asker çatışmalarında hayatını kaybetmiştir.

¹⁹⁸ Taberî, *Târîh*, III, 31.

¹⁹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 353; İbn Ebî'l-Hadîd, Abdülhamid Hibetullâh b. Muhammed b. Hüseyin (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I-XX, thk. M. Ebülfadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy. 1387/1967, XV, 98; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 534-5; Sarıçam, *Emevi-Haşîmî*, s. 256.

²⁰⁰ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 12; Dineverî, *Ahbâr*, s. 156; krş. Belâzurî, *Ensâb*, III, 229. Cezîre bölgesi hakkında geniş bilgi için bkz. Yâkût, *Mu'cem*, I, 238; II, 134-136; Ramazan Şeşen, "Cezîre", *DİA*, VII, 509-511.

²⁰¹ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 12.

²⁰² Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 12; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 163.

²⁰³ Abdulhalık Bakır, *İktisadi ve İdari Yönden Hz. Ali Dönemi*, Ankara 1991, s. 113.

²⁰⁴ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 13-14; Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 113.

üslenen Dahhâk b. Kays'a karşı harekete geçti. Rakka ile Harrân arasında yer alan Mercu Merina bölgesinde Dahhâk'ın ordusu ile karşılaştı ve saldırıya geçti. Çarpışmalar akşam vaktine kadar aralıksız devam etti.²⁰⁵ Eşter idaresindeki ordu karşısında tutunamayacağını anlayan ed-Dahhak askerleriyle birlikte gece karanlığından yararlanarak Harran'a kaçtı.²⁰⁶ Bunun üzerine Eşter, Harran'a giderek şehri kuşatma altına aldı,²⁰⁷ ancak bir süre sonra Muaviye'nin Abdurrahman b. Halid b. Velid komutasında bir orduyu Harrân'ı kurtarmak için gönderdiğini öğrenince, kuşatmayı kaldırarak Rakka ve Karkısıya üzerinden görev yeri olan Musul'a döndü.²⁰⁸ Eşter'in Musul'a döndüğünü öğrenen Abdurrahman onun üzerine gitmeye cesaret edemeyerek Muaviye'nin yanına geri dönmek zorunda kaldı.²⁰⁹ Böylece Eşter, Mercu Merina'da düşmanlarına karşı üstün başarı gösterdi ve Muaviye'nin elinde bulunan Harran'ı kuşatıp Rakka ve Karkısıya şehirlerini baskı altına alarak Hz. Ali tarafından idaresine verilen Cezîre bölgesinin tüm toprakları üzerinde etkinliğini kabul ettirdi. Bir süre sonra da Kûfe'ye döndü.²¹⁰ Muhtemelen Eşter, Muaviye'ye karşı savaş hazırlıkları yapan halifenin çağrısı üzerine bölgeden ayrılarak Kûfe'ye geldi.

3.4. Hz. Ali'nin Muaviye'ye Karşı Mücadelesinde Eşter'in Rolü

Kûfe'ye yerleşerek buradan ülkeyi yönetmeye başlayan Hz. Ali, Muaviye'yi itaate çağırarak için elçi göndermek isteyince, Hemedan valiliğinden azledilen Becile kabilesi lideri Cerîr b. Abdullah buna talip oldu. Bunun üzerine Eşter, onun gönlünün Muaviye ile olduğunu belirterek elçi olmasına karşı çıktı,²¹¹ halifeyi onun ihanet edebileceğini söyleyerek uyardı, elçi olmasını engellemek istedi. Ancak halife, Muaviye ile akrabalık bağı bulunduğunu ve onu ikna edebileceğini söyleyen Cerîr'i, onlara nasihat ederse görevini yapmış olacağını, aksi halde hıyanetinden dolayı günaha gireceğini belirterek Şam'a elçi olarak gönderdi.²¹² Cerîr'in dönmesi gecikince Eşter ve birkaç

²⁰⁵Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 12; Dineverî, *Ahbâr*, s. 156; Belâzurî, *Ensâb*, III, 229. Yapılan çatışmalar sonucunda iki tarafın da zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 13-14.

²⁰⁶Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 12-13.

²⁰⁷Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 13; Belâzurî, *Ensâb*, III, 229.

²⁰⁸Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 13; Dineverî, *Ahbâr*, s. 156. Eşter, Harrân'a sığınan Muaviye yanlılarına çıkıp kendisiyle savaşmaları için meydan okumuş, fakat onlar kaleden çıkmamıştır. Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 13; Dineverî, *Ahbâr*, s. 156.

²⁰⁹Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 13. Esed kabilesinden birisi Muaviye'ye neden Eşter'e karşı savaşmadığını, Esed kabilesinin Merc'u Marina'daki kaybının intikamının alınmadığını sorarak yakınmıştır. Muaviye'nin ona verdiği cevaptan Eşter ve Mezhic kabilesinden çekindiği anlaşılmaktadır. Bkz. Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 13-14.

²¹⁰Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 12-13; Dineverî, *Ahbâr*, s. 154.

²¹¹İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 276.

²¹²Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 28; Dineverî, *Ahbâr*, s. 156; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 184; krş. Taberî, *Târîh*, III, 70; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 381.

ileri gelen şahıs Hz. Ali'ye bir an önce Suriye'ye karşı sefere çıkmayı önerdilerse de diğer Küfeliler onları desteklemeyerek beklenilmesini teklif ettiler.²¹³ Bu arada Muaviye Cerîr'i bir süre oyaladıktan sonra davasından vazgeçmeyeceğini ve halifeye itaat etmeyeceğini belirterek geri gönderdi. Cerîr Küfe'ye dönünce Eşter, söylediklerinde haklı çıktığını, daha önce onun kendilerine düşman ve hilekâr olduğunu anladığını, elçi olarak kendisi görevlendirilmiş olsa başarıyla dönmüş olacağını iddia etti. Cerîr de ona, gitmiş olsa adını katiller arasında zikrettikleri için onu öldürülmüş olacaklarını söyledi. Bunun üzerine Eşter, Cerîr'in Şamlıları ifsat ettiğini, onlara yaranmaya çalıştığını, onların sayıca çokluğundan bahsederek kendilerini korkutmak istediğini, oysa kendisi Şam'a gitmiş olsa Muaviye'yi karar vermeye zorlayacağını ifade etti ve halifeye işlerin düzelmesi ve kuşkuların giderilmesine kadar Cerîr'i hapsedmesini önerdi.²¹⁴ Ayrıca Eşter, Hz. Osman'ın Hemedan valiliği karşılığında Cerîr'in dinini satın aldığını ileri sürdü.²¹⁵ Bu tartışmadan sonra Cerîr halifeden izinsiz Küfe'den ayrılarak Karkısıya'ya gitti. Halife bunu öğrenince onun Küfe'deki evini yaktırdı.²¹⁶

Görüldüğü gibi insan psikolojisini dikkate alan Eşter, halifenin tedbirli davranmasını, siyasi bakımdan elini zayıflatacak kararlar almamasını istemekte, bu tür kararları vermemesi için halifeyi ısrarla uyarmaktaydı. Ancak halife, siyasi davranmayarak Eşter'in uyarılarına göre hareket etmemekte ve bu yüzden de konumunu zayıflatmaktaydı. Nitekim halifenin Cerîr'i elçi olarak görevlendirmesi, Muaviye'nin zaman kazanmasına, buna karşın kendisinin kararsız bir kişi konumuna düşmesine, Cerîr gibi önemli bir kabile liderinin düşmanlığını kazanmasına ve kabilesinin desteğini yitirmesine mal olmuştur.

Muaviye'nin olumsuz cevabı üzerine Hz. Ali, Ensar ve Muhacirlerle istişare ederek savaş kararı aldı ve minbere çıkararak halka, Kur'an ve sünnet düşmanlarına karşı çıkmalarını, Ensar ve Muhacirlerin katillerine karşı olmalarını, zorla Müslüman olanlara ve kendilerine zarar veren *müellefe-i kulûba* karşı sefere çıkmalarını emretti. Halifenin oldukça sert olan bu sözlerine Fezare kabilesinden Ebred, "*Bizi Basralılar üzerine salıp onları öldürdüğümüz gibi, Şamlı kardeşlerimizin üzerine yürüyüp senin için onları öldürmemizi mi istiyorsun? Hayır, vallahi bunu yapmayacağız!*" diyerek karşı çıktı. Eşter hemen

²¹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 85.

²¹⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 59-60, 61-62; Dineverî, *Ahbâr*, s. 161; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 184; krş. Taberî, *Târîh*, III, 70; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 381; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 277.

²¹⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 60; Belâzurî, *Ensâb*, III, 65.

²¹⁶ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 61; Belâzurî, *Ensâb*, III, 65-66; Dineverî, *Ahbâr*, s. 161; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 381-282; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 277.

ayağa kalkıp, “Ey insanlar! Bu adam da kim oluyor!” diye bağırınca insanlar Ebred’e saldırıp onu öldürdüler.²¹⁷ Eşter, Ebred’in sözlerinden müteessir olmaması için orada halifeye hitaben bir konuşma yaptı; Ebred’in hain ve şaki olduğunu, onun sözlerinden umutsuzluğa düşmemesini, gördüğü bütün insanların taraftarı olduğunu, canlarını onun canından üstün tutmadıklarını ve ondan sonraya kalmayı istemediklerini, dilediği anda kendilerini düşmanlarına karşı sevk etmesini, korkmakla ölümden kurtulunamayacağını ve kimsenin eceli gelmeden ölmeyeceğini ifade ederek kesinlikle haklı olduklarını ve halifeyi onayladıklarını belirtip Allah’ın emrine karşı olanlarla savaşacaklarını söylemiştir.²¹⁸ Hz. Ali de yolun müşterek ve insanların hakta eşit olduğunu, düşüncesini açıklayanların niyetlerine göre muamele göreceklarını söyleyip minberden inmiştir.²¹⁹

Hz. Ali'nin Muaviye taraftarlarını Kur'an ve sünnet düşmanları, Ensar ve Muhacirlerin katilleri, zorla Müslüman olanlar ve *müellefe-i kulüb* gibi ifadelerle vasıflandırarak onların gerçek Müslümanlar olmadıklarını söyleyip taraftarlarını savaşa teşvik etmesi, itiraz edenin linç edilmesi, Eşter'in Küfeliler adına halifeye tam destek vermesi oldukça manidardır.

Savaş kararı alındıktan sonra evinde Neha'lıları toplayan Eşter, bu ümmetin geleceğinin kabilesinin hayrına dayandığını, halifeyi öldürdüklerini, biati bozan Basralılarla savaştıklarını, şimdi ise aralarında anlaşma olmayan topluluğa karşı gittiklerini ve her an kılıçlarıyla tetikte beklemeleri gerektiğini söylemiştir.²²⁰

Bu arada Hz. Ali Yemenli Kinde kabilesi lideri Eş'as b. Kays'ı kabile liderliğinden alıp yerine Hasan b. Mahdûc'u tayin edince Yemenliler buna karşı çıkmış, Eşter de bir grup Yemenli ile birlikte halifeye giderek Eş'as'ın liderliğe iade edilmesini sağlamıştır.²²¹

Halife 12000 kişilik öncü kuvveti Şam'a doğru yola çıkardıktan sonra kendisi Medain üzerinden Rakka'ya gelmiş, Rakkalılardan nehir üzerine köprü kurmalarını istediye de halk buna yanaşmamış, ancak Eşter onları tehdit ederek Fırat üzerine köprü kurmalarını sağlamış ve böylece halifenin ordusu nehrin karşısına geçmiştir.²²²

²¹⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 10, 92, 94, 112-3; Belâzurî, *Ensâb*, III, 77. Ayrıca halife toplu saldırı sonucu öldürülen Ebred için ailesine diyet ödemiştir. Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 94-95.

²¹⁸ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 94-95; Dîneverî, *Ahbâr*, s. 164; krş. İbn Kuteybe, *el-İmâme* I, 82.

²¹⁹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 95.

²²⁰ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, VI, 194.

²²¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 137-139.

²²² Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 121,151; Belâzurî, *Ensâb*, III, 81; Taberî, *Târih*, III, 72. Hz. Ali'nin öncü komutanının Eşter olduğu nakledilmektedir. İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 93; Ya'kübî, *Târih*, II, 184; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmül*, III, 279-81; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 241.

Bu sırada halifenin öncü kuvveti, Şam sınırı yakınlarında Muaviye'nin komutanı Ebu'l-A'ver es-Sülemi'nin askerleriyle karşılaşınca, halife Eşter'i öncü kuvvetin başına komutan olarak görevlendirmiş, savaşmadan önce düşmanı biate çağırmasını ve savaşı kendisinin başlatmamasını emretmiştir.²²³ Halife, görevlendirme ile ilgili öncü kuvvet komutanlarına yazdığı mektupta Eşter'i yalan, hile ve benzerlerinden korkmayan, sonuç alan birisi olarak nitelendirmiştir.²²⁴

Öncü kuvvetin komutasını ele aldıktan sonra Eşter askerlerine, savaşlarının amacını anlatan teşvik konuşmasında; Allah'ın takdiriyle buldukları yere gelip düşmanla karşılaştıklarını, düşmanla savaşmaktan güzel sevap ve cezalardan emin olmayı umduklarını, üstün fazilet sahibi Ali b. Ebî Tâlib'in haklı olduğunu, Muaviye'nin ve taraftarlarının haksız olduklarını, kendilerinin yüze yakın Bedir ashabı ve çok sayıda sahâbi ile birlikte bulduklarını, daha önce Rasûlullah'a karşı müşrikler içinde savaşanlara karşı savaştıklarını belirtmiş, düşmanla savaşmakta kesinlikle şüphe etmemelerini emretmiş, ya zafer ya da şahadeti kazanacaklarını söylemiştir.²²⁵ Eşter, karşı taraf saldırınca çatışmayı başlatmış, çarpışmalar şiddetlenince Ebu'l-A'ver'i düelloya çağırıştır.²²⁶ Bu amaçla Eşter'in gönderdiği elçiye Ebu'l-A'ver, Eşter'in kötü düşünceli, halifenin Irak'taki valilerine karşı tavır alan, halkı isyana kışkırtan, halifenin öldürülmesi eylemine katılan birisi olduğunu ve kanının akıtılması gerektiğini belirtmiş, fakat onunla mübareze etmeyeceğini söylemiştir.²²⁷ Eşter'e karşı başarılı olamayacağını anlayan Ebu'l-A'ver geceleyin Muaviye'nin yanına dönmüştür.²²⁸

Savaş bölgesinin coğrafi şartlarını dikkate alan Eşter, Sıffin'e geldiklerinde halifeye Fırat suyundan yararlanmak için geniş araziye yerleşmeyi teklif etmiş, ancak halife bunu kabul etmemiştir.²²⁹ Bunun üzerine Muaviye'nin komutanı Ebu'l-A'ver, suyunu tutarak halifenin askerlerinin sudan yararlanmasını engellemiştir. Ordusu bir gün susuz bırakılınca halife Eşter ve Eş'as b. Kays'ı suyunu ele geçirmekle görevlendirmiş; süvari birliklerine Eşter, piyade birliklerine Eş'as kumanda ederek suyunu kontrol altına almışlardır.²³⁰ Bu-

²²³ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 152-154; Taberî, *Târîh*, III, 73; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 281-282; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 241-242.

²²⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 154.

²²⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 238-239.

²²⁶ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 155; Taberî, *Târîh*, III, 73; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 282.

²²⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 155-156; Taberî, *Târîh*, III, 74.

²²⁸ Dineverî, *Ahbâr*, s. 167.

²²⁹ Taberî, *Târîh*, III, 74.

²³⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 160-162, 170, 174-179, 182, 191-192; Dineverî, *Ahbâr*, s. 169; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 94; Taberî, *Târîh*, III, 74-75; krş. Mes'ûdî, *Murûc*, II, 385-386; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 284-286. Eşter'in sancağı verdiği Neha'lı Hâris

rada meydana gelen çatışmalar esnasında Eşter, Amr b. Âs'a din için savaştıklarını söylemiş,²³¹ zafer haberini de bizzat kendisi halifeye bildirmiştir.²³² Hz. Ali de suyu her iki tarafın kullanımına açarak taraflar arasındaki gerginliği yumuşatmıştır.²³³

Muaviye, halifenin yinelediği biat çağrılarına olumsuz cevap verince, topyekûn savaşa girilmemiş, çatışma gruplar halinde başlamıştır.²³⁴ Hz. Ali'nin çarpışmak için çıkardığı birliklere en çok Eşter komuta etmiş, istekli ve kahramanca çarpışmıştır. Bu çatışmalar Zilhicce ayının başına kadar sürmüştür.²³⁵ Eşter savaş meydanında bulunurken Şamlı iriyarı bir asker ileri atılıp onu düelloya çağırmış ve Eşter tarafından öldürülmüştür. Onun intikamını almak için Eşter'e saldıran Ezd liderini, kabilesi Eşter'in elinden yaralı kurtarabilmiştir.²³⁶

Çatışmasız geçen Muharrem ayında anlaşma sağlanamayınca savaşın kaçınılmaz olduğu anlaşılmiş, Safer ayı girince halife Eşter'i süvarilerin komutanlığına atamıştır.²³⁷ Safer ayının ilk haftasında yine toplu savaştan kaçınılmış, karşılıklı çıkarılan gruplar çatışmış, bu çatışmalarda da Eşter kendini göstermiş,²³⁸ Safer ayının birinci²³⁹ ve yedinci günü Eşter komutasındaki birlikler, Muaviye'nin çıkardığı askerlere karşı savaşmıştır.²⁴⁰

b. Hemmâm, Eşter'i söylediği bir şiirle övmüş, Neha'luların en hayırlısı olarak nitelendirmiş ve ölünceye kadar savaşacağını ifade etmiştir. Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 173.

²³¹Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 166-169.

²³²İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 94-95.

²³³Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 160, 176-177.

²³⁴Taberî, *Târîh*, III, 76-77; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 285-286; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 243. İbn Kuteybe'ye atfedilen *el-İmâme* adlı eserde (İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 96), tarafları barıştırmak için Ebü Hüreyre ile Ebu'd-Derdâ halifeye gelerek halifenin katillerini vermesini talep ettikleri, halifenin bunu kabul etmesi üzerine onların Eşter, Ammâr ve Muhammed b. Ebî Bekr'i tutuklamaya kalktıkları, bunun üzerine 10000 kişi toplanarak "biz halifenin katilleriyiz" diyerek karşı çıktıkları kaydedilmektedir. Oysa elçi olduğu söylenen Ebü'd-Derdâ bu tarihten yaklaşık beş yıl önce 32/651-2 yılında vefat etmişti (bkz. Abdullah Aydın, "Ebü'd-Derdâ", *DİA*, X, 310). Hz. Ali en yakınında bulunan Ammâr ve Eşter'i hiçbir zaman halifenin katili olarak değerlendirmemişti. Ayrıca Muhammed b. Ebî Bekir bu tarihte vali olarak Mısır'da bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu rivayetin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

²³⁵Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 195-196; Taberî, *Târîh*, III, 77; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 286-287.

²³⁶Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 196; Taberî, *Târîh*, III, 77-78.

²³⁷Belâzurî, *Ensâb*, III, 85; Taberî, *Târîh*, III, 82; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 293-294; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 246. Eşter'in sadece Mezhic komutanlığına atandığı da belirtilmektedir. Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 205-7; Dineverî, *Ahbâr*, s. 172-3.

²³⁸Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 396; Taberî, *Târîh*, III, 77.

²³⁹Belâzurî, *Ensâb*, III, 85; Taberî, *Târîh*, III, 82; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 294; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 247.

²⁴⁰Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 214; Belâzurî, *Ensâb*, III, 86; Taberî, *Târîh*, III, 83; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 295; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 247.

Siffin'de savaşmaya çıkarırken düşmanlarına kendisini savaşmayı iyi bilen, asil, şeref ve izzet sahibi bir Mezhiçli olarak tanıtan Eşter,²⁴¹ hemen herkesin kendisiyle savaşmaktan korktuğu bir savaşçıydı. Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah²⁴², onunla mübareze yapmaktan korkmuş ve ona karşı birebir savaşmaya çıkmamıştır.²⁴³ Toplu savaş sürerken Muaviye, Mervan'a Eşter ile savaşmasını teklif etmiş, fakat o bundan kaçınarak Amr b. el-Âs'ın ona karşı savaşmasını teklif etmiştir. Muaviye'nin önerisi üzerine mecbur kalan Amr, çekinerek süvarileriyle ilerlemiştir. Eşter, mızrağıyla Amr'ın yüzüne bir hamle yapınca, darbenin etkisiyle sarsılan Amr karargâha kaçmıştır.²⁴⁴ Bunu gören Yahsublu bir genç Amr'ı kınamış ve sancağı alıp Eşter'in askerlerine saldırmış, fakat Eşter dengi olmadığını söyleyerek ona karşı savaşmak için oğlu İbrahim'i göndermiş ve İbrahim onu öldürmüştür.²⁴⁵

Eşter Siffin'de Iraklıları savaşa teşvik amacıyla zaman zaman ateşli konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmalarında özellikle haklı olduklarını, savaşmakla sevap elde edeceklerini, ölürlerse şehit olacaklarını, kaza ve kader sebebiyle burada bulduklarını, halife Hz. Ali'nin üstün niteliklere sahip olduğunu, ileri gelen ashabin kendileriyle bulunduğunu, karşı tarafın ise ileri gelen ashaba ve İslam'a düşman olduklarını, savaşmazlarsa hem dünyalıklarını hem de ahiretlerini kaybedeceklerini vurgulamıştır.²⁴⁶

Toplu saldırılar sürerken halife ordusunun sağ kanadında dağılmanın baş gösterdiğini görünce Eşter'e askerlere savaş alanından kaçmamalarını, bununla ölümden kurtulamayacaklarını ve kimsenin baki kalmayacağını söylemesini emretmişti. Eşter, bu askerlere kendisini tanıtarak halifenin sözlerini iletmış ve çevresinde toplanmalarını istemiştir. Ayrıca Mezhiç kabilesine mensup askerleri çağırıp onlara Mezhiçin kahramanlığını övmüş, dinlerine yardımcı olmalarını, samimi davranmalarını, düşmanlarıyla savaşmalarını, Allah'ın sadıklarla beraber olduğunu, Şamlıların içinde bir sinek kanadı kadar da-

²⁴¹ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 390.

²⁴² Hz. Ali halife olunca Ubeydullah b. Ömer'in Küfe'ye kaçtığı ve halife buraya gelince Eşter'in halifeden onun adına eman istediği, ancak halifenin kıyas gerektiğini söylemesi üzerine onun Muaviye'nin yanına kaçtığı nakledilmektedir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 78-79; Dineverî, *Ahbâr*, s. 161, 169.

²⁴³ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 390. Bununla birlikte Ubeydullah b. Ömer'in Eşter ile mübareze yaptığı da nakledilmiştir. Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 427-430; Dineverî, *Ahbâr*, s. 177.

²⁴⁴ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 439-40; krş. İbn Kuteybe, *el-İmâme* I, 99.

²⁴⁵ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 440-441. Bununla birlikte Eşter aldığı esirlere karşı merhametli davranmıştır. Esbağ b. Dırar'ı esir almış ve bir sözü üzerine onun bağışlanmasını halifeden talep etmiş ve halife esir aldığı Müslümanları öldürmemesini isteyince Esbağ'ı serbest bırakmıştır (Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 466-7). Ayrıca Eşter, savaş esnasında Hâris b. Cumha'ı ikna ederek Hz. Ali safına geçmesini sağlamıştır (Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 254-255; Taberî, *Târîh*, III, 88).

²⁴⁶ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 239, 251, 253, 254.

hi dini gayret ve duyarlılığı olan şahıs bulunmadığını söyleyerek azim ve kararlılıkla savaşmalarını emretmiştir.²⁴⁷ Arkasından zafer kazancaya ya da öldürülünceye kadar savaşacağını söyleyerek kendisine katılanlarla birlikte hücum eden Eşter, Şamlıları geri püskürtmüş, Muaviye'nin karargâhına kadar önüne gelen askerleri dağıtıp ilerlemiştir.²⁴⁸ Şiddetli savaşların yapıldığı günlerde Eşter, halifenin kazanması için birlikleri teşvik etmiş, azimle saldırılar düzenlemiş, Suriye askerlerini geri püskürtmüş, Muaviye'yi koruyan dört safı geçip beşincisine ulaşmış, Muaviye kaçmaya niyet etmiş; ancak bir şairin şiirini hatırlayınca bundan vazgeçmiştir.²⁴⁹ Savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği Herir gecesi sabahı Eşter, sağ cenah kumandanı olarak ilerlemeye başlamış, askerlerini teşvik edip cesaretlendirmiş, şehit oluncaya dek savaşmaya kararlı olanlara, çarpışmaya gönüllü katılanlardan Allah'ın razı olacağını ve bu sayede dininin de yücelteceğini söylemiş ve onlarla birlikte saldırıya geçmiştir. Halifenin yardımcı kuvvet takviyesinde bulunmasıyla Eşter'in ilerlemeyi sürdürmesi düşmanlarını korkutmuş, Amr bile kaçmayı düşünmüş, fakat kölesinin ona Eşter'in de öldürülebileceğini söylemesi üzerine bundan vazgeçmiştir.²⁵⁰

Çarpışmalar esnasında rakiplerinin gözünü alacak yansıtıcı metal parçaları kullanan ve bunlar sayesinde düşmanın gözlerini kamaştırıp öldürücü darbeyi vuran Eşter,²⁵¹ Sıffin'de askerleri ya zafer ya ölüm düşüncesiyle sabır ve sebat ederek savaşmaya teşvik etmiş, atlı olarak savaşmış, yedi kez çıktığı mübarezelerde Şamlıların en kuvvetli süvarilerini mızraklarıyla öldürmüş,²⁵² azim ve kararlılığıyla savaşın akışını değiştirmiş, Hz. Ali'yi bu savaşta yenilmekten kurtarmıştır.

3.5. Hakem Olayında Eşter

Özellikle Eşter'in saldırıları sonucu zorlanan Muaviye, Amr'ın tavsiyesine uyarak askerlerine yanlarında bulunan Mushafları kaldırarak Iraklıları Kur'an'ın hakemliğine çağrılarını emretmesi üzerine bu çağrı yapılırca,²⁵³ halifenin ordusunda ikilik çıkmış, halife bu

²⁴⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 250-2; Taberî, *Târih*, III, 86-87; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 300; krş. Dineverî, *Ahbâr*, s. 182.

²⁴⁸ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 246, 252-254; Taberî, *Târih*, III, 87-88; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 300-302.

²⁴⁹ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 255; Taberî, *Târih*, III, 88-89; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 302-303.

²⁵⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 475-476; Taberî, *Târih*, III, 100; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 315-316. Mes'ûdî, Sıffin'de Eşter'in kardeşi Abdullah b. el-Hâris'in şehid olduğunu kaydeder. Bkz. Mes'ûdî, *Murûc*, II, 394.

²⁵¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 254.

²⁵² Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 172-178.

²⁵³ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 476-478; Dineverî, *Ahbâr*, s. 188-189; Taberî, *Târih*, III, 101; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 400; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 316.

nun bir hile olduğunu, çağrıya aldanmamaları gerektiğini söylediye de ordusundaki dindar askerlerin baskısına dayanamayarak savaşı durdurmuş, zafer kazanmak üzere olduğunu düşünerek saldırılarını aralıksız sürdüren Eşter'i de savaşı bırakmaya çağırıştır. Başlangıçta savaşı sürdürmeye devam eden Eşter, halifenin öldürülmekle veya yalnız bırakılmakla tehdit edildiğini öğrenince çatışmayı durdurarak onun yanına dönmek zorunda kalmıştır.²⁵⁴ Savaşın durdurulmasında etkili olan dindar askerlere kızan Eşter, onlarla tartışmış ve onlara hakaret etmiştir.²⁵⁵ Bu tartışmada söylediği sözler onun sonuç alınca kadar savaşmaktan yana olduğunu göstermektedir.

Savaşın durdurulmasına karşı olan Eşter,²⁵⁶ Kur'an'ın hakemliğini savunan ve Yemenliler üzerinde etkili olan Eş'as b. Kays ile tartışmış; halife, bu tartışmanın ayrılıkla sonuçlanmasından korktuğu için tahkimi kabul ettiğini açıklamak zorunda kalmıştır.²⁵⁷ Yine de Eşter halifeye savaşla sonuç almayı, sabır ve sebatı tavsiye etmeyi sürdürmüştür.²⁵⁸

Tarafların kendilerini temsilen birer hakem seçmesi kararlaştırılınca, savaşın durmasını istemiş olan Iraklılar ile Eş'as, Ebû Mûsâ'nın hakem olmasını talep etmişler, ancak halife onu hakem tayin etmek istememiş, Abdullah b. Abbas'ın hakem olmasını önermiştir. Bu önerisi kabul edilmeyince Hz. Ali, Eşter'in hakem olmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine Eş'as halifeye, "Dünyayı ateşe veren Eşter'den başkası mıdır?" veya "Biz Eşter'in kararıyla bu duruma düşmedik mi?" demiştir. Hz. Ali onun kararının ne olduğunu sorunca, Eş'as, "Onun kararı, kendisinin ve senin istediğin gerçekleşinceye kadar kılıçlarla birbirimizi kırmamızdır"²⁵⁹ karşılığını vererek Eşter'in fitne olaylarının esas müsebbibi olduğunu ve onun dediği yapırsa savaşarak birbirlerini kıracaklarını açıkça ifade etmiş ve onun hakem olmasına karşı çıkmıştır. Bu durum karşısında halife, çaresiz Ebû Mûsâ'nın hakem olmasına razı olmuştur.²⁶⁰

Anlaşmanın çerçevesini belirlemek üzere hakemler gelince Eşter halifeye, izin verirse Amr b. el-Âs'ı yakaladığı yerde öldüreceğini söy-

²⁵⁴Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 490-491; Belâzurî, *Ensâb*, III, 104-105; Taberî, *Târîh*, III, 101; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 400-401; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 316-317.

²⁵⁵Konuşmanın metni için bkz. Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 491-492; Dineverî, *Ahbâr*, s. 190-191; Taberî, *Târîh*, III, 102; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 317-318; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 259-60.

²⁵⁶İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 112.

²⁵⁷Ya'kûbî, *Târîh*, II, 179; Özaydın, "Eşter", *DİA*, XI, 487.

²⁵⁸İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 109.

²⁵⁹Taberî, *Târîh*, III, 102; krş. Dineverî, *Ahbâr*, s. 192; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 401-402.

²⁶⁰Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 499-500; Belâzurî, *Ensâb*, III, 107; Dineverî, *Ahbâr*, s. 192-193; Taberî, *Târîh*, III, 102; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 318-319; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 262.

lemiştir.²⁶¹ Tahkimname metni yazılırken Ebu'l-A'ver, halifenin unvanının yazılmasına itiraz edince, Eşter ona karşı çıkmış ve kendisiyle vuruşmak için sabırsızlandığını belirterek onu tehdit etmiş, onların hayırlı bir topluluğa karşı savaştıklarını belirterek haksız olduklarını söylemiştir.²⁶²

Eşter'in tahkim belgesine şahit olarak yazıldığı belirtilmişse de,²⁶³ kendisine kâtiplik ve şahitlik önerildiğinde, buna, "Ne sağ ne de sol elim bu anlaşmada yazı yazmama fırsat versin" diyerek karşı çıkmış, "Düşmanlarımdan dalalette olduğuna dair elimde Rabbimden kesin bir bilgiye sahip değil miyim?" diyerek haklı olduğunu savunmuştur. Ona kızan Eş'as, Eşter'in tek arzusunun dünyalık olduğunu ve ahirette kendisinden kaçmak gerektiğini, çok kişiyi öldürdüğünü, ölen kişilerin ondan daha hayırlı olduğunu ve kanının helal olacağını iddia etmiştir.²⁶⁴ Yine de Eşter halifenin hidayet ve iyilikten ayrılmadığını ileri sürerek sözü edilen belgede şahit olmayı reddetmiş, savaşla netice almayı savunmuştur.²⁶⁵ 13 safer 37 (31 Temmuz 657)'de anlaşma yazıldıktan sonra halifeye, Eşter'in anlaşmayı kabul etmediği ve Şamlılara karşı savaşma düşüncesinde olduğu söylenince halife, aslında kendisinin de buna razı olmadığını, onun gibi düşündüğünü, ancak anlaşma yapıldıktan sonra dönüşün uygun olmayacağını söylemiş,²⁶⁶ Allah'a isyan olursa ya da O'nun kitabına uyulmazsa onlarla savaşılacağını, Eşter'in Allah'ın emirleri dışına çıkmadığını ve ona güvendiğini, onun gibi bir kişi daha olsa düşmanlarının hilelerini hemen fark edeceğini söylemek suretiyle²⁶⁷ Eşter'i savunmuştur.

3.6. Eşter'in Mısır'a Vali Tayin Edilmesi ve Ölümü

Hz. Ali, Sıffin Savaşı'ndan sonra Eşter'i daha önce olduğu gibi Cezire bölgesinin valiliğine tayin etmiştir. Bunun üzerine Eşter, Nusaybin'e giderek bölgeyi idare etmeye başlamıştır.²⁶⁸ Hakem olayı başarısızlıkla sonuçlanınca halife her gün Muaviye'ye ve yakın adamlarına sabah namazlarında lanet edip beddua etmeye başlayınca, Muaviye de aynı şekilde Hz. Ali'ye, yakınlarına ve Eşter'e lanet etmeyi adet haline getirmiştir.²⁶⁹

²⁶¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 500; Taberî, *Târîh*, III, 102; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 319.

²⁶² Ya'kûbî, *Târîh*, II, 189.

²⁶³ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 506; Dineverî, *Ahbâr*, s. 195.

²⁶⁴ Taberî, *Târîh*, III, 104; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 321.

²⁶⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 509, 511.

²⁶⁶ Belâzurî, *Ensâb*, III, 110.

²⁶⁷ Taberî, *Târîh*, III, 106; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 321-322.

²⁶⁸ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 12-13; Dineverî, *Ahbâr*, s. 154; Belâzurî, *Ensâb*, III, 167-168; Taberî, *Târîh*, III, 126.

²⁶⁹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 126; Taberî, *Târîh*, III, 113; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 335; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 269.

Hız. Ali, Mısır valisi Muhammed b. Ebî Bekr'in muhaliflerle savaşarak sıkıntıya düştüğünü öğrenince, Mısır'da düzeni ancak Eşter'in ve Kays'ın sağlayabileceğini ifade etmiş, tercihini Eşter'den yana kullanmış, Nusaybin'e gönderdiği mektupta Eşter'i, "Sen dini ayakta tutmak için desteğini istediğim, cesaret ve yardımıyla günahkârların büyüklük taslamalarını önlediğim, kararlı ve basiretli görüşleriyle korkulan açıkları kapattığım kimselerdensin" şeklinde vasıflandırmış, sonra ona Mısır'daki durum hakkında bilgi vermiş, oraya kendisini vali atadığını belirtmiş, güvendiği bir şahsı yerine vekil bırakarak yanına gelmesini emretmiştir.²⁷⁰ Eşter Küfe'ye gelince, halife kendisine Mısır valiliği için en uygun şahıs olduğunu söylemiş, orada tatlı sert bir politika izlemesini, reye başvurmasını, yumuşak ve merhametli davranmasını, düzelmeyenlere ise zor kullanmasını emretmiştir.²⁷¹

Halife, Mısır halkına yazıp Eşter'e verdiği mektupta, kendilerine Allah'ın kılıçlarından bir kılıç gönderdiğini, onun haddi aşmayacağını, kendilerini topluca savaşa davet ederse buna icabet etmelerini istemiş, Eşter'in kendisinin emriyle hareket ettiğini, yanında bulunan en iyi idareciyi göndermekle kendisi ile Mısır halkı arasında tercih yaptığını ve tercihini onlardan yana kullandığını bildirmiştir.²⁷²

Bunun üzerine Eşter, Küfe'den ayrılarak deniz yoluyla Mısır'a hareket etmiş ve yol üzerinde bulunan Kulzum'a gelmiştir.²⁷³ Eşter'in Mısır'a vali tayin edildiğini ajanları vasıtasıyla öğrenen Muaviye, onun Mısır'ı kontrol altına alıp kendisini zaafa düşürmesinden korkmuş ve Mısır yolu üzerindeki Kulzum'da haraç görevlisi olan Caystar'a haber göndererek Eşter'i ortadan kaldırması karşılığında hayatta olduğu sürece kendisinden harac vergisi almayacağı vadinde

²⁷⁰ Belâzurî, *Ensâb*, III, 167-168; Taberî, *Târîh*, III, 126-127; krş. Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 12-13; Dineverî, *Ahbâr*, s. 154.

²⁷¹ Taberî, *Târîh*, III, 127; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 352; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 296-297.

²⁷² Ya'kübî, *Târîh*, II, 194; Taberî, *Târîh*, III, 127. Yerine Eşter'in vali olarak atandığını öğrenen Muhammed, buna üzülmüş ve halifeye kırılmıştır, ancak halife ona başka görev vereceğini bildirmiş, Eşter'i bu göreve getirmesinin sebebini açıklamış ve Eşter'i sadık kişilerden birisi olarak nitelendirmiştir. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 353-354; krş. Taberî, *Târîh*, III, 127-128. İbn Ebi'l-Hadid'in naklettiğine göre, Hz. Ali'nin Mısır'a gönderirken Eşter'e verdiği mektup oldukça kapsamlıdır ve bu mektup İslam'a göre valiler ve devlet memurlarının uyması gereken temel kuralları içermektedir. Bkz. *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XVI, 142-5, 152-160, XVII, 30-37, 151-226. Fakat bununla ilgili haberler erken dönem tarih kaynaklarında bulunmamaktadır ve Sünnî kaynaklar bu mektuba pek itibar etmemiştir. Bu genişlikte bir mektubun o günün şartlarında gerek malzeme ve gerekse içerik bakımından yazılması olanaksız görünmektedir. Eğer doğru olmuş olsaydı aynı içerikteki mektupları halifenin diğer valilerine de vermiş olması gerekirdi. Ders verici nasihatler içeren bu mektubun daha sonraki yıllarda düzenlenmiş olma ihtimali yüksektir ve düzenlendiği dönemin ideal anlayışını sergilemektedir.

²⁷³ Belâzurî, *Ensâb*, III, 168.

bulunmuştur.²⁷⁴ Ayrıca Muaviye halka durumu bildirerek Eşter'e beddua etmelerini istemiş, halk da ona her gün namazdan sonra beddua etmeye başlamıştır.²⁷⁵ Eşter Kulzum'a gelince Caystar onu karşılayarak misafir etmiş, ikram ettiği zehirli bal şerbetini içirerek onu öldürmüştür.²⁷⁶

Muaviye, Eşter'in zehirlendiği haberini alınca minbere çıkmış, Allah'ın Şam halkının dualarını kabul ettiğini söyleyerek mücadelelerinin meşru olduğunu ifade etmiş, Ali'nin sağ kolunu (Ammâr) Sıffin'de, sol kolunu (Eşter) da Kulzum'da kestiğini belirtmiştir.²⁷⁷ Belâzuri'nin naklettiğine göre, Muaviye haberi alınca, "Ali'nin iki kolu vardı –yani Kays b. Sa'd²⁷⁸ ve Eşter- artık bunlardan biri kesilmiştir" demiş ve sevincini, "Allah'ın baldan ordusu vardır" sözüyle ifade etmiştir. Amr b. el-Âs da benzer sözlerle memnuniyetini dile getirmiştir.²⁷⁹

Hz. Ali ise, Eşter'in ölüm haberini alınca çok üzülmüş, "O birçok kimseyi mal sahibi yaptığı halde kendisi hiçbir şeye sahip olmadı. Acaba Eşter gibi kişiler her zaman bulunabilir mi? Şayet o demirden olsaydı pranga olur, taştan olmuş olsaydı son derece sert ve güçlü olurdu. İşte ağlayacak kimseler, Eşter gibilerine ağlasın" demiştir.²⁸⁰

²⁷⁴ Taberî, *Târîh*, III, 127; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 353; krş. Belâzuri, *Ensâb*, III, 168; Belâzuri, *Fütuh*, s. 229; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 194; İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, Kahire 1343/1925, I, 201; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VII, 311; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, (256/870), *et-Târîhu's-Sağîr*, (I-II), thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Dâru'l-Va'y- Mektebetu'd-Dâri't-Turâs, Haleb-Kahire 1977, I, 87; Belâzuri, *Fütuh*, s. 229; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 194; İbn 'Abdi'l-Berr, *el-İsti'âb*, III, 1366, 1369; Zehebî, *Siyer*, III, 109.

²⁷⁵ Taberî, *Târîh*, III, 127; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 353.

²⁷⁶ Taberî, *Târîh*, III, 127; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 353; krş. Belâzuri, *Ensâb*, III, 168; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VII, 311; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, (256/870), *et-Târîhu's-Sağîr*, (I-II), thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Dâru'l-Va'y- Mektebetu'd-Dâri't-Turâs, Haleb-Kahire 1977, I, 87; Belâzuri, *Fütuh*, s. 229; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 194; İbn 'Abdi'l-Berr, *el-İsti'âb*, III, 1366, 1369; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 109. Diğer bir rivayete göre Muaviye, Ariş'teki haraç görevlisine Eşter'i öldürmesi karşılığı 20 sene kendisinden haraç almayacağını bildirmişti. Ariş'e geldiğinde Himyer kabilesinden bir kadının evinde misafir olan Eşter'e haraç görevlisi ikramda bulunmak istemiş, Eşter bunu kabul ederek yemeği yemiş ve bal şerbeti içmek istemiş, görevli de bunu fırsat bilerek zehirli bal şerbeti vermiş, bunu içen Eşter anında ölmüştür. İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 298; İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 213; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 420-421; Makdisî, *Kitâbü'l-Bed'*, V, 226.

²⁷⁷ Taberî, *Târîh*, III, 127; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 353.

²⁷⁸ Kays b. Sa'd hakkında geniş bilgi için bkz. Kenan Ayar, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2005, sayı: 20-21, s. 115-169.

²⁷⁹ Belâzuri, *Ensâb*, III, 168; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 201; İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 298; el-Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf (350/961), *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*, thk. Rhuvan Guest, Leyden London 1912/Beyrut 1908, s. 47; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 297.

²⁸⁰ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 353; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X, 10; krş. Kindî, *Vulât*, s. 48.

Eşter'in ölüm tarihi hakkında çeşitli rivayetler bulunmakla birlikte 38/658 yılında öldüğü anlaşılmaktadır.²⁸¹

Hz. Ali kendisini ziyarete gelen Alkame b. Kays en-Neha'î'nin de içinde bulunduğu Neha'lı gruba, Eşter'in önemli bir komutanı olduğunu ve yerinin doldurulamayacağını ifade ederek onları teskin etmeye çalışmıştır.²⁸² Fakat Eşter'in öldürülmesi, Hz. Ali için siyasi ve askeri bakımdan büyük bir kayıp olmuş, kısa zamanda Mısır elinden çıkmış ve diğer bölgelerde de gerilemek durumunda kalmıştır.²⁸³

Şahsiyet olarak Eşter, uzun boylu, kemikli ve pehlivan yapılı bir kişiydi.²⁸⁴ İlk fetihlerden itibaren askeri dehası ve kahramanlığıyla tanındı. Katıldığı pek çok savaşta çeşitli seviyelerde komutanlık yaptı. Muhalefet ruhuna sahip kişiliğiyle Hz. Osman'ın hilafetini sarsan muhalif hareketlerin önünde yer aldı. Hz. Ali'nin en önemli adamlarından birisi olarak bütün toplantılarına katıldı.²⁸⁵ Hz. Ali tarafından Allah'ın kılıcı (*seyfullah*) olarak vasıflandırıldı.²⁸⁶ Zeki ve güçlü bir liderlik özelliğine sahip olmanın yanında iyi bir hatip ve şairdi.²⁸⁷

²⁸¹ Halife, *Tarih*, 192; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 194; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 352; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 296. Bazı tarihçiler onun Recep 37/Aralık 657'de (Kindî, *Vulât*, s. 47; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X, 10; İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemalüddin Yûsuf (874/1470), *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire 1929, I, 105. İbn Ebi'l-Hadîd ise 39/659 tarihinde vefat ettiğini belirtmektedir. *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XV, 101.

²⁸² İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X, 10; Kindî, *Vulât*, s. 48. Hz. Ali'nin ona beddua ettiği, yaptığı bazı şeyler sebebiyle artık ona tahammül edemez hale geldiğini söylediği nakledilmiştir. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 194; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 353; Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, I, 97, 101. Oysa Hz. Ali ona kırgın olmuş olsa onu böyle önemli bir göreve tayin etmezdi. Ayrıca o halifenin güvendiği en önemli şahıslardan biriydi ve askeri bakımdan yeri doldurulamaz nitelikteydi.

²⁸³ İbn Kuteybe'nin naklettiği bir rivayete göre ölümünden sonra Eşter için "Onun hayatı Şamlular, ölümü de Iraklıları perişan etti" değerlendirilmesini yapanlar olmuştur. Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 186.

²⁸⁴ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 254-5; Abdurrezzak, *el-Musanaf*, V, 460; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XV, 98; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X, 10; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, I, 105.

²⁸⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 213; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XV, 98.

²⁸⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 194; Taberî, *Tarih*, III, 127. Eşter'e kendisinden çok bahsedilen bir kahraman ve eşraftan olması sebebiyle Arap meliki de denirdi. Hz. Peygamber'den Ebû Zerr'in vefatıyla ilgili, "İçinizden biri bir çölde ölecek ve onun cenazesinde müminlerden bir grup hazır bulunup onu kefenleyecek" dediği nakledilir ki, Eşter bunlar arasındadır. Rivayet için bkz. İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 57-60; İbn Hibbân, *es-Sıkât*, V, 593; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 155, 166. Şia, Eşter'i ileri gelenlerinden kabul etmekte ve Hz. Ali'nin onun ile ilişkisini kendisinin Peygamber ile yakınlığına benzeterek, "Ben Peygamber için ne isem Eşter de benim için odur" dediğini nakletmektedir. Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XV, 98.

²⁸⁷ Abdurrezzak, *el-Musanaf*, V, 460; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XV, 101-102. İbn Ebi'l-Hadîd'in naklettiğine göre Hz. Ali Eşter'in çok cesur, cömert ve yumuşak huylu bir lider olduğunu, şair ruhluluğu sebebiyle yumuşaklık ile sertliği bir arada bulundurduğunu ifade etmiştir. Eşter yerine göre sert yerine göre yumuşak davranırdı. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XV, 101-2. Amr b. Âs, İbn

Sonuç

Yemen asıllı Mezhic kabilesinin Neha' koluna mensup olan ve Suriye'nin fethine katılıp Yermük savaşında bir gözünü kaybetmesinden sonra Eşter diye anılmaya başlayan Mâlik b. el-Hâris, yaşadığı dönemde askeri dehasıyla, cesaret ve kahramanlığıyla ün yapmıştır. Kurulduğu dönemde kabilesiyle birlikte Kûfe'ye yerleşmiş, ilk fethlere katılması ve kabilesinin lideri olması sebebiyle şehrin eşrafi arasında sözü geçen şahıslardan birisi olmuştur.

Hız. Osman'ın yönetim politikalarına karşı Kûfe'de ortaya çıkan muhalefet hareketinin içinde yer almış, İslam'a giriş ve hizmet sayesinde elde ettikleri siyasi, sosyal ve ekonomik kazanımları korumak için mücadele edenlerle birlikte şehrin valisi Velid'in azledilmesinde rol oynamış, yerine atanan Sa'îd döneminde muhalefetin lideri olmuş, karışıklıkların sorumlusu olarak görülüp arkadaşlarıyla birlikte önce Şam'a, sonra Hımıs'a sürgün edilmiştir. Valinin Medine'de bulunmasından istifade ederek Kûfe'ye dönen Eşter, muhalifleri organize ederek şehri ele geçirmiş, valinin şehre girmesini engelleyip yerine istediği şahsı vali tayin etmiş ve bunu halifeye kabul ettirmiştir. Onun bu eylemi halifenin otoritesini sarsmış, yönetim muhaliflerini cesaretlendirmiş, benzer yolla halifeyi değiştirmek için harekete geçmelerine neden olmuştur. Halifeyi istenen çizgiye getirmek ya da görevinden uzaklaştırmak amacıyla diğer eyaletlerdeki muhaliflerle anlaşıp Kûfeli muhalif grubun başında Medine'ye gelmiş, halifeyi muhasara etme ve öldürme olayına öncülük etmiştir.

Abbas'a yazdığı bir mektupta Eşter'in sert tabiatlı ve katı kalpli olduğunu, şuraya ve kurtuluş ehlinin arasına çağırılmaya uygun görülmediğini bildirmiştir. Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 410. Hız. Ömer'in Eşter'i Mezhic heyeti içinde gördüğü ve ümmetin fitneye düşmesine sebep olacağını ifade ettiği nakledilmiştir. Bu konudaki rivayetler için bkz.. Bağdâdî, Hatîb Ahmed b. Ali (463/1071), *Târîhu Bağdâd ve Medîneti's-Selâm*, I-XIV, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut ty., VII, 119-121; Mizzî, Ebu'l-Haccâc Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Rical*, I-XXXV, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1400/1980, IV, 87-88;XXVII, 128; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, III, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 34. Amr b. el-Âs, İbn Abbas'a yazdığı bir mektupta Eşter'in sert tabiatlı ve katı kalpli olduğunu, şuraya ve kurtuluş ehlinin arasına çağırılmaya uygun görülmediğini bildirmiştir (Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 410). Ayrıca Hız. Ömer'in onu Mezhic heyeti içinde gördüğü ve ümmetin fitneye düşmesine onun sebep olacağını ifade ettiği nakledilmiştir (Hız. Ömer'in onun hakkındaki sözler için bkz. Bağdâdî, *Târîh*, VII, 119-121; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, IV, 87-88;XXVII, 128; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, III, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 34) ki, bu Eşter'in müslümanlar üzerinde bıraktığı olumsuz izlenimi yansıtmaması bakımından dikkat çekicidir. Hız. Ömer, Aişe, Safiye b. Huyey, Ali, Ebû Zerr, Ammâr ve Halid b. Velid'den hadis rivayet eden Eşter tabiidendir. Kendisinden başta oğlu İbrahim olmak üzere Ebu'l-Hassan el-A'rec, Abdurrahman b. Yezid, Alkame b. Kays, Mahreme b. Rebî'a ve Amr b. Gâlib el-Hemdâni ile diğer bazı şahıslar rivayette bulunmuştur. Eşter'in rivayette sika olduğu belirtilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 213; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 253; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X,10.

Eşter, Hz. Osman'ın iktidardan uzaklaştırılmasında olduğu gibi Hz. Ali'nin halife seçilmesinde ve hilafet makamına geçmesinde etkili olmuş, halifenin en yakın adamları arasına girerek kararlarını yönlendirmeye çalışmıştır. Hz. Ali, onun yeteneklerinden ve nüfuzundan yararlanmak istemiş, önemli ölçüde onun sayesinde Küfe'den askeri yardım alarak Cemel Savaşı'nı kazanabilmiştir. Muaviye'ye karşı mücadelesinde en önemli adamlarından birisi olan Eşter, Sıffin Savaşı'nda büyük kahramanlıklar göstermiş ve savaşın seyrini değiştirmiştir. Savaşı kazanmayı umduğu sırada tahkimi isteyenlerin baskısına dayanamayan halifenin isteği üzerine, savaşın devamından yana olmasına rağmen savaşı durdurmak zorunda kalmıştır. Daha sonra halife, onu hakemi tayin etmek istemiş; ancak tahkim taraftarları, onu fitnenin ortaya çıkıp gelişmesinin esas müsebbibi olarak gösterip kabul ermemişlerdir.

Sıffin savaşı öncesi ve sonrası Cezire bölgesine vali tayin edilen Eşter, Suriye sınırındaki bu bölgeyi kontrol etmeyi başarmıştır. İç çatışmanın başladığı Mısır'a kargaşayı bastırmak amacıyla halife tarafından vali tayin edilmiş, ancak onun başarılı olacağından korkan Muaviye'nin komplosu ile oraya ulaşmadan yolda öldürülmüştür.

Eşter yaşadığı dönemde tarihin akışını yönlendiren en önemli aktörlerden birisi olarak tarihe geçmiştir. Onun eylemleri olmasaydı, ya Hz. Osman döneminde Ümeyyeoğulları hâkimiyetlerini daha da güçlendirip devleti tam olarak hanedanlığa dönüştüreceklerdi, ya da Hz. Ali bir ihtilal sonucu değil tabii süreç içerisinde halife olacaktı ve her iki durumda da kanlı iç çatışmalar yaşanmayabilecekti. Eşter'in Hz. Ali döneminde üstlendiği kritik görevler dikkate alındığında onun gayretleri olmasaydı, Hz. Ali Basra üzerine giderken yeterli askeri gücü olmayacağı için Cemel ehli karşısında yenilip iktidarı terk etmek durumunda kalabilecekti. Yine onun çabaları olmasaydı Hz. Ali Muaviye karşısında kolayca yenilgiye uğrayabilecekti. Eşter Mısır'a ulaşabilseydi, halife egemenlik alanını ve gücünü artırarak Muaviye'yi etkisiz hale getirip siyasi birliği sağlayabilecekti.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannaf*, thk. Habiburrahmân el-A'zamî, Beyrut 1403
- Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, I-VI, Mısır ty.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992.
- Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1997.
- Apak, Adem, "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII, sayı: 7, Bursa 1998.
- Apak, Adem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara 2001.
- Avcı, Casim, "Küfe", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 339-340.
- Ayar, Kenan, "Ebû Müsâ el-Eş'arî'nin İdari ve Siyasî Faaliyetleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, www.dinbilimleri.com/dergi, yıl:1, sayı: 3, 2001.
- Ayar, Kenan, *Die Rolle der Koranleser in der frühislamischen Geschichte*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erlangen 1997.
- Ayar, Kenan, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd", *O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2005, sayı: 20-21, s. 115-169.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süyan*, Ankara 1990.
- Bağdâdî, Hatîb Ahmed b. Ali (463/1071), *Târîhu Bağdâd ve Medineti's-Selâm*, (I-XIV), Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Bakır, Abdulhalık, *Hz. Ali ve Dönemi*, Ankara 2004.
- Balci, İsrâfil, "Bir Yalnız Sahabi Ebû Zerr el-Gıfari", *O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1998, s. 351-386.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892-3), *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Beyrut 1996.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892-3), *Futûhu'l-Buldân*, thk. Rıdvân Muhammed Rıdvân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1403.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, (256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. es-Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, by. ty.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, (256/870), *et-Târîhu's-Sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Dâru'l-Va'y- Mektebetü'd-Dâri't-Türâs, Haleb-Kahire 1977.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1997.
- Çubukçu, Asri, "İyâz b. Ganm", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 498.
- Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul 2002.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895), *el-Ahbârü't-Twâl*, thk. Abdulmun'im Âmir, Kahire 1960.
- Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (983/15759), *Târîhu'l-Hamîs*, yy. ty.
- Durî, Abdulaziz, *İlk Dönem İslam Tarihi -bir önsöz-*, çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul, 1991.
- Durî, Abdulaziz, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, çev. Sabri Osman, İstanbul 1991.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), *es-Sünen*, thk. M. Muhyiddin Abdulhamid, İstanbul 1981.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Esfiyâ'*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1405.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm (182/798), *Kitâbu'l-Harâc*, çev. Cemaleddin Saylık, İstanbul 1981.
- El-Endelusi, Muhammed b. Yahya b. Ebî Bekir (741/1340), *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makteli's-Şehidi Osmân*, thk. Mahmud Yusuf Zâyed, Dâru's-Sekâfe, Duha-Katar 1405.
- El-İsfehânî, Ebu'l-Ferec (356/966), *el-Eğâni*, I-XXIV, thk. Semîr Câbir, Dâru'l-Fikr, 2. baskı, Beyrut ty.

- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ishâk (278/891), *Ahbâru Mekke fî Kadîmî'd-Dehr ve Hâdisihi*, thk. Abdülmelik Abdullah Dehiş, Dâru Hadar, Beyrut 1414.
- Fayda, Mustafa, "Fey", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 511-513.
- Fayda, Mustafa, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (red. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1986, II, 107-176.
- Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982.
- Fayda, Mustafa, "Câbiye", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 538.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Cemel Vak'ası", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 320-321.
- Fığlalı, Ethem Ruhi-Kandemir, M. Yaşar, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II, 371-378.
- Gibb, Hamilton A.R., *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. K.Durak ve diğ., İstanbul 1991.
- Günal, Mustafa, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İstanbul 1998.
- Halife b. Hayyât (240/854), *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, Riyad 1982.
- Halife b. Hayyât, (240/854), *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, Dâru'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, Dımaşk-Beyrut 1397.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekir (807/), *Mecmau'z-Zevâid*, I-X, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1407.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, Ankara 1999.
- Huart, Cl., "Ali", *İA*, İstanbul 1993, I, 307.
- Huart, Cl., "Eşter", *İA*, İstanbul 1993, IV, 397-398.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed b. Ahmed b. A'sem el-Küfî (314/926), *el-Futûh*, Beyrut 1406/1986.
- İbn 'Abdi'l-Berr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071), *el-İstî'âb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut 1412.
- İbn 'Abd Rabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî (327/939), *el-Tkdu'l-Ferîd*, thk. Ahmed Emîn ve diğ., Kahire 1965.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Vehbetullah (571/1175), *Târîhu Medîneti Dımaşk*, I-LXX, yy. ty.
- İbn Ebî Dâvûd es-Sicistânî (316/928), *Kitâbu'l-Mesâhif*, thk. Arthur Jeffery, Kahire 1936.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed el-Küfî (235/849), *el-Musannef fî'l-Hadis ve'l-Âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, I-VII, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad 1409.
- İbn Ebî'l-Hadîd, Abdülhamîd Hibetullâh b. Muhammed b. Hüseyin (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I-XX, thk. M. Ebülfadl İbrahim, Dâru l'Hyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, yy. 1387/1967.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali (852/1449), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, thk. A. M. el-Bicâvî, Kahire 1970.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Tehzibu't-Tehzib*, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtîm (354/965), *es-Siretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru Hulefâ*, tsh., Hafız Seyyid Aziz Bey, Beyrut 1987.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtîm (354/965), *Kitâbu's-Sıkât*, thk. Es-Seyyid Şerifuddîn Ahmed, I-IX, Dâru'l-Fikr, yy. 1975.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtîm (354/965), *Meşâhiru'l-Ulemâi'l-Emsâr*, thk. M. Fleischer, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1959.
- İbn Kânî', Ebu'l-Hüseyin Abdülbâki b. Kânî' (351/962), *Mu'cemü's-Sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî, Medine 1418.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut ty.
- İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Kahire 1967.
- İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire 1960.
- İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, Kahire 1343/1925.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukkarrem el-İfrikî el-Mısırî (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, (I-XV), Beyrut ty.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut ty.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe (262/876), *Târîhu'l-Medineti'l-Munewvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût, 2. bs., Dâru'l-İsfahânî, Cidde 1973.
- İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemalüddin Yûsuf (874/1470), *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire 1929.
- İbnu'l-Esir, İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, Beyrut 1995.
- Juynboll, Th. W. , "Fey", *İA*, İstanbul 1993, IV, 584-585.
- Juynboll, Th. W. , "Fey", *İA*, İstanbul 1993, IV, 584-585.
- Kallek, Cengiz, "Esed (Beni Esed)", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 363-365.
- Kılıç, Ünal, "Küfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c. VI, sayı: 2 ss. 239-260.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf (350/961), *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*, thk. Rhuvan Guest, Leyden London 1912/ Beyrut 1908.
- Lammens, "Büsr", *İA*, İstanbul 1993, II, 841-842.
- Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadâriğe Küfe*, Ankara 2001.
- Makdisî, Ebû Zeyd el-Mutahhar b. Tâhir (355/967), *Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh*, I-VI, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire ty.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali (346/956), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, Mısır 1384/1964.
- Minkarî, Nasr b. Muzâhim (212/827), *Vak'atu Sıffîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382/1962.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (I-XXXV), nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1400/1980.
- Muberrred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (285/898), *Nesebû Adnân ve Kahtân*, thk. Abdulaziz el-Meymunî er-Rackutî, Matbaatu Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, yy. 1936.
- Önkâl, Ahmet, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM*, Yıl:1, Sayı: 2, 2003, s. 33-68.
- Özaydın, Abdülkerim, "Eşter", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 486-487.
- Özel, Ahmet, "Alkame b. Kays", *DİA*, İstanbul 1989, II, 467.
- Puin, Gerd-Rüdiger, *Der Divân von 'Umar Ibn al-Hattâb*, Bonn 1970.
- Saffet Köse, "Esved b. Yezîd", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 441-442.
- Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, Ankara 1997.
- Seyf b. Ömer ed-Dabıyyü'l-Esedî (200/), *el-Fitnetu ve Vak'atü'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtib Armûş, Beyrut 1391
- Sivâsî, Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî (681/), *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, I-VII, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- Söylemez, Mahfuz, "Hz. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi-Küfe Örneği", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003/1, c. II, sayı:3, s. 63-86.
- Söylemez, Mahfuz, *Bedevilikten Hadâriğe Küfe*, Ankara 2001.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XX, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü'l-Ulûm, Musul 1404/1983.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407.
- Terzi, Mustafa Zeki, *Hz. Peygamber ve Hulefâi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, Samsun 1990.
- Vaglieri, L. Veccia, "al-Ashtar", EI (New Edition), Leiden E.J. Brill 1979, I, 704.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (207/823), *Futûhu's-Şâm*, (I-II), Dâru'l-Cil, Beyrut ty.
- Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1963.

- Wellhausen, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1960.
- Wellhausen, Julius, *İslâmiyet'in İlk Devrinde Dinî- Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1980.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (284/897), *Târihu'l-Ya'kûbî*, (I- II), Dâru Sâdır, Beyrut ty.
- Yahaya, Mahayudin Hj, "Küfelilerin Miladi VII. Yüzyılın Ortalarındaki Siyasi Muhalefetleri", çev. Ünal Kılıç, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c. VI, sayı: 2, s. 229-238.
- Yâkût, Ebû Abdillâh b. Abdillâh el-Hamevî (626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru'l-Fıkr, Beyrut ty.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *el-İber fî Haberi men Ğaber*, thk. D. Salahuddîn el-Muncid, Matbaatu Hukumeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1948.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût-M. Nuaym el-Arksûsi, Beyrut 1986.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve A'lâm*, (*'ahdu hulefâi'r-râşidîn*), thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut 1407/1987.
- Zeyn b. İbrahim b. Muhammed b. Muhammed b. Bekr /970/), *el-Bahru'r-Râik*, I-VII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty.